

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՉԱՆՆԵՐ

Ա.Ս. ՓԻԼԻՊՈՍՅԱՆ

ՀԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ
ՇՐՋԱՆԱԿԱՎՈՐ ԴԱՍՏԱԿՈՎ
ԴԱՇՈՒՅՆՆԵՐՆ ՈՒ ՍՐԵՐԸ

A.S. PILIPOSYAN
ANCIENT EASTERN
DAGGERS AND SWORDS
WITH FLANGED HILT

А.С. ПИЛИПОСЯН
ДРЕВНЕВОСТОЧНЫЕ
КИНЖАЛЫ И МЕЧИ
С РАМОЧНОЙ РУКОЯТЬЮ

ԵՐԵՎԱՆ — 1999

Հ ԳԱԱ ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ Կ Կ Լ Ա Պ Ե Գ Ր ՈՒ Թ Յ Ա Ն Ի Ն Ս Ի Տ Ո Ւ Տ
«ԷԹՆՈՍ» ԷԹՆՈՍԿԱԿՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԵՏՏՐՈՆ

ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ НАН РА
НАУЧНЫЙ ЦЕНТР ЭТНО-КУЛЬТУРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ "ЭТНОС"
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY NAS OF REPUBLIC OF ARMENIA
"ETHNOS" SCIENTIFIC CENTRE OF ETHNO-CULTURAL RESEARCHES

Ա. Ա. ՓԻԼԻՊՈՍՅԱՆ
**ՀԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ՇՐՋԱՆԱԿԱԿՈՐ ԳԱՍՏԱԿՈՎ
ԳԱՇՈՒՅՆՆԵՐՆ ԱՒ ՍՐԵՐԸ**

**А. С. ПИЛИПОСЯН
ДРЕВНЕВОСТОЧНЫЕ КИНЖАЛЫ И МЕЧИ
С РАМОЧНОЙ РУКОЯТЬЮ**

**A. S. PILIPOSYAN
ANCIENT EASTERN DAGGERS AND SWORDS
WITH FLANGED HILT**

Author is professionally obliged to
Marian and Christiane Arakelian
(Tucson, Arizona, USA)

Հ.Ե.Ն. ԴՄԲ

Հայաստանի հնագիտական հուշարձանները
Археологические памятники Армении
The Archaeological Monuments of Armenia

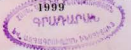
17

Բրոնզեդարյան և երկաթեդարյան հուշարձաններ
Памятники эпохи бронзы и железа
Bronze and Iron Age Monuments
Պրակ Выпуск Issue

IV

« Զ Ա Ն Գ Ա Կ - 9 7 »

Երևան — Erevan — Yerevan
1999

Աշխատանքը հրատարակվում է
ՀՀ ՊԱԱ Հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր
պատմ. գիտ. դոկտոր
Է. Վ. Խանգալյան

ՂՏՀ 902/904
ՎՄԻ՝ 63.4
Փ 218

Փիլիպպյան Ա. Ս.
Փ 218 Հին Արևելքի շրջանակալոր դաստակալ դաշույններն ու սրերը:-
Եր.: Չանգակ-97, 1999. - 150 էջ:
(Հայաստանի հնագիտական հուշարձաններ)

Փ 0504000000 99
003(01)-99

ՎՄԻ՝ 63.4

ISBN 99930-2-051-6

© Փիլիպպյան Ա., 1999

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Մեծ 19-րդ դարի վերջերի, Մանուկյան Արևիկի և Մերեթյանի
անգլերեն և ռուսերեն համարակցական շարքերի և քերականական
հավաքածուների հրատարակումը և փոխակցումը Մանուկյան հարցեր
տեսակետներով, ժամանակակից պատմության արևմտյան հան-
դարանագրանի հարցախորհրդի արտահայտչույն արևմտյան (Մարտի Ա,
Christie Ch. 1894, Morgan J. 1876, Mowbray G. 1900, Pagan I. 1917) Ար-
ևստանյան հայաստանի հարցերի և քերականական շարքերի հրատարակումը

Հեղինակն իր խորին շնորհակալությունն է հայտնում
Մարիամ և Կրիստինե Արևսլանյանների
(Թուսոն, Արիզոնա, ԱՄՆ)
գրքի հրատարակության գործում ցուցաբերած համակողմանի
օգնության և ֆինանսական օժանդակության համար:

Автор выражает глубокую благодарность
Мариам и Кристине Арсланянам
(Тусон, Аризона, США)
за всестороннюю помощь и финансовую
поддержку в издании книги.

Author is profoundly obliged to
Mariam and Christine Arslanian
(Tucson, Arizona, USA)
for their thorough help and material support
to publish this book.

Հայաստանի հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ
հրատարակվում է Մանուկյան Արևիկի և Մերեթյանի
անգլերեն և ռուսերեն համարակցական շարքերի և քերականական
հավաքածուների հրատարակումը և փոխակցումը Մանուկյան հարցեր
տեսակետներով, ժամանակակից պատմության արևմտյան հան-
դարանագրանի հարցախորհրդի արտահայտչույն արևմտյան (Մարտի Ա,
Christie Ch. 1894, Morgan J. 1876, Mowbray G. 1900, Pagan I. 1917) Ար-
ևստանյան հայաստանի հարցերի և քերականական շարքերի հրատարակումը

Դեռևս 19-րդ դարի վերջերին, Մեծավոր Արևելքի և Միջերկրականի ավազանի մ.թ.ա. 3-1-ին հազարամյակների միջնդեպիան և միջերկրամասային ճակատային կապերին և փոխամուրյություններին ճնիղված հարցերն ուսումնասիրելիս, մասնագետների ուշադրությանն արժանացան նաև տարածաշրջանից հայտնաբերված սպառազինության օրինակները (Perrot A., Chipiez Ch. 1894; Morgan J. 1896; Montelius O. 1900; Petrie F. 1912): Այս ուղղությամբ կատարվող հետազոտությունները սխառնատիկ բնույթ ստացան 20-րդ դարի 20-ական թվականներից (Bonnet H. 1926; Morgan J. 1927; Dussaud R. 1930; Hančar F. 1934; Maxwell-Hislop K. 1946; Maxwell-Hislop K. 1949; Stronach D. 1957; Sandars N. 1961; Florpečona M. 1977; Medvedskaya I. 1982; Philip G. 1989; Lüth F. 1989; Philip G. 1995 և այլն):

Թվարկված աշխատանքներում ձեռքի տակ առկա ողջ հնագիտական նյութը պայմանականորեն բաժանված է մի քանի խմբերի, որոնք իրենց եկերին տարաբնույթումով են ներառված, տարբերակների և այլն: Խմբերից մեկը ներառում է դաշույնները, դանակներն ու սրերը: Ելնելով դասակարգի կառուցվածքից, նրանք հիմնականում բաժանվում են խողովակավոր, շրջանակավոր (ազոզող), ցանցկեն (հյուսածո) և զանգանակ տարատեսակների: Ըստ որում նյութի սակավությունը, որոշ տարածաշրջանների, այդ թվում նաև Հայկական լեռնաշխարհի գտածոներից թիչ ծանր լինելն, ինչպես նաև երբևէ հայտնությունների հստակագրությունը, երբեմն արդյունքում տվել են ոչ ամբողջական, իսկ որոշ դեպքերում նաև ոչ իրական պատկեր: Մասնավորապես դա վերաբերում է միջերկրագնդային ստեղծելիքի անվերապահորեն Միջերկրականի ավազանի արդյունք համարելուն (Déchelette J. 1910, էջ 425-434), Հայկական լեռնաշխարհից հայտնաբերված շրջանակավոր դաստակով դաշույններից ու սրերից իրանական ծագում վերագրելուն (Necsen A. 1935: Kpyrrocs E. 1951: Florpečona M. 1977, էջ 33-58), ցանցկեն կամ հյուսածո դաստակով զենքը դասակարգման մեջ չներգրավելուն և այլն:

Պատկերը ծոտավորապես նույնն է նաև սպառազինության հաջորդ խմբում, որն իր մեջ միավորում է կացիները, տապարներն ու սակրերը: Դայմանակաճորեն (նաև կամայականորեն) սրանք ևս բաժանվել են այսպես կոչված կախակոթառ, խարսխածև, կոտստավոր, կիսալուսնաձև, ամհավատարակող, արձանազարդ, երկբերան, հարք և այլ տեսակների ու, կախված այս կամ այն տեսակի ուսումնասիրության ընթացքում ձեռքի տակ առկա փաստացի նյութի քանակի, բազմազանության և աշխարհագրական սիվոլանություն (թեև մեծ մասը պատահական գտածոներ են) ստացել ստավել կամ պակաս հիմնավորում ունեցող մեկնաբանություն: Դրա հետևանքով, առանց լուրջ պատճառի, «խարսխածև» կոչված սակրերի արտադրության նախնական կենտրոնը համարվել է Հարավային Միջագետքը (Maxwell-Hislop K. 1949), թեև այստեղ նրանք հայտնի են եզակի և ոչ դասական օրինակներով: Արձանազարդ կոթառներով սակրերն անվերապահորեն դարձել են լուրջստանգի վարպետների մեկնաբանի (Vanden Berghe L. 1982-1983), իսկ «կիսալուսնաձև» կոչվածները, չփոխա ինչու, տարածում են ստացել Փոքր Ասիայից (Stronach D. 1957): Արդարության դեմ չնդանջելու համար պետք է ճշել, որ զինատեսակի այս խմբի ուսումնասիրության գործում կան նաև լուրջ

ծերրերուններ, որոնք արդիական են նաև այսօր և հիմնականում ռուսական հնագիտական դպրոցի գիտական քարձր ճակարակի արդյունք են (Черных Է. 1966: Котович В.Г., Котович В.М. 1973: Кореневский С. 1974: Кореневский С. 1976: Кореневский С. 1981, էջ 20-41: Батчаев В., Кореневский С. 1982 և այլն):

Որպես պատմա-մշակութային կապեր ու փոխանցություններ մատնանշող արտեֆակտներ, Հին Արևելքի և Միջերկրականի ավազանի ճ.թ.ա. 3-1-ին հազարամյակների սպառազինությունը մեզ, առանձնացվել են նաև նիվալների ու տեգերի (Bonnet H. 1926: Mallowan M. 1937a, էջ 99, աղ. 13, նկ. նիվալների ու տեգերի (Bonnet H. 1926: Mallowan M. 1937a, էջ 99, աղ. 13, նկ. 10,11: Egami N. 1959, էջ 8, աղ. 81, նկ. 4: Catling H. 1964, էջ 119-124: Dever W. 1975, էջ 23-28: Vanden Berghe L. 1964, էջ 24: Philip G. 1989, էջ 89-96: Philip G. 1995, էջ 133-136, աղ. 7: Мартиросян А. 1964, էջ 29-31: Есаян С. 1966, էջ 13-17: Тегов Б. 1977, էջ 24-26, 35, նկ. 34: Խնկելյան Օ. 1977, էջ 24-26, աղ. 2: Козенкова В. 1982, էջ 17-19, աղ. 12,13), գորգերի (Bonnet H. 1926, էջ 10-11, Козенкова В. 1982, էջ 17-19, աղ. 12,13), գորգերի (Bonnet H. 1926, էջ 10-11, Козенкова В. 1982, էջ 17-18: Dyson R. 1964, էջ 40: Negahban E. 1964, էջ 35, 71: Girshman R. 1938-1939, աղ. 3, նկ. 4, 5: Schmidt F. 1931, էջ 93: Schaeffer C. նկ. 5: Girshman R. 1938-1939, աղ. 3, նկ. 4, 5: Schmidt F. 1931, էջ 93: Schaeffer C. նկ. 5: 1948, էջ 93, նկ. 138: Уварова П. 1900, էջ 26, աղ. 16: Крупнов Е. 1951, էջ 44, նկ. 9: Тегов Б. 1977, էջ 26-32: Есаян С. 1966, էջ 13-26, աղ. 1-4: Козенкова В. 1982, էջ 25-26, աղ. 28), նետասլանքների (Déchelette J. 1910, նկ. 49: 49: Hakemi A. 1973, աղ. 22: Medvedskaya I. 1982, էջ 83-94, աղ. 14, 15: 1982, էջ 118-120: Խաչյան Ս. 1994, էջ 39-44, աղ. 8, 9-11, 25-28) և այլն:

Պատմա-մշակութային կապեր մատնանշող նշված բոլոր զինամատակների քննարկումն անկասկած պահանջում է խոր ու համակողմանի ուսումնասիրությունների իրականացում: Այս աշխատանքում մենք նպատակահարմար գտանք անդրադառնալ միայն շրջանակավոր մենք (ազուցվող) դաստակ ունեցող դաշույններին, դանակներին ու սրերին, քանի որ վերջինսնք առավել մեծ տարածում ունեն Հին Արևելքում ու Միջերկրական ավազանում և հավանական ներահանգումների ավելի լայն հնարավորություն են բնձնուում:

Պատմա-մշակութային կապեր մատնանշող նշված բոլոր զինամատակների քննարկումն անկասկած պահանջում է խոր ու համակողմանի ուսումնասիրությունների իրականացում: Այս աշխատանքում մենք նպատակահարմար գտանք անդրադառնալ միայն շրջանակավոր մենք (ազուցվող) դաստակ ունեցող դաշույններին, դանակներին ու սրերին, քանի որ վերջինսնք առավել մեծ տարածում ունեն Հին Արևելքում ու Միջերկրական ավազանում և հավանական ներահանգումների ավելի լայն հնարավորություն են բնձնուում:

ՇՐՋԱՆԱԿՎՈՐ ԴԱՏԱԿՎՈՎ ԴԱՇՈՒՅՆՆԵՐԻ ՈՒ ՍՐԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄ

Հին Արևելքից հայտնաբերված զինամատակների հարուստ հավաքածուից դեռևս դարավերջին ստանձնացվեց բրոնզի դաշույնների ու սրերի մի ընտրանի, որին պայմանականորեն տրվեց «առաջավորասիական տիպ» անունը (Yessén A. 1935, էջ 162-163):

Արքյին մի քանի տասնամյակների պեղումները ցույց տվեցին, որ այսպես կոչված «առաջավորասիական տիպի» դաշույններն ու սրերը միայն Առաջավոր Ասիայով չեն ստանձնափակվում և լայն աշխարհագրական քննդրված ունեն: Հանդիսան են ճրմաբ Էգեյան աշխարհի (Schaeffer C. 1948, աղ. 158/14: Sandars N. 1961, աղ. 18/5, աղ. 19/2: Anati E. 1968, էջ 70, նկ. 35), Հյուսիսային Աֆրիկայի (Bonnet H. 1926, էջ 65, նկ. 24: Saleh M., Sourouzian H. 1987, նկ. 48/1, նկ. 55), Սիբիր-պարսեթիքյան աշխարհի (Schaeffer C. 1948, էջ 48, աղ. 44/4, 45/4, 49/3, 130/2, 141/4, 312/31: Petrie F. 1912, աղ. 32, նկ. 30: Dussaud R. 1929, էջ 239: Πορρεβοβα Μ. 1962, էջ 14, աղ. 4: Πορρεβοβα Μ. 1977, էջ 39-40), Հայկական ինժանյարի (Տլիպյան Ա. 1909, էջ 11, նկ. 31: Yessén A. 1935, էջ 162-163: Крупнов Е. 1951, էջ 66-68, նկ. 25: Мартиросян А. 1964, էջ 50, նկ. 20/16: Есаян С. 1966, էջ 70-73, աղ. 12, նկ. 1-7: Хачатрян Т. 1963, էջ 52, նկ. 6: Хачатрян Т. 1975, էջ 114-115, նկ. 69: Խնկելյան Օ. 1977, էջ 33, աղ. 5, նկ. 2-8: Фрихтован У. 1983, էջ 9-10), Ամրկովկասի և Կովկասի (Крупнов Е. 1951, էջ 66-68, նկ. 25: Пицхелури К. 1979, աղ. 6, 7, 9: Пицхелури К. 1982, էջ 19, աղ. 21: Кашкай М., Селимханов И. 1973, աղ. 18, նկ. 19,21, աղ. 25: Асланов Г., Ваидов Р., Ионе Г. 1959, աղ. 13, նկ. 7: Тегов Б. 1977, էջ 7, նկ. 2, էջ 33, նկ. 3, էջ 54, նկ. 1: Тегов Б. 1980: Чартолані III. 1989, աղ. 13, նկ. 1), Իրանական աշխարհի (Contentau G., Ghirshman R. 1935, էջ 76: Dussaud R. 1938, աղ. 54-55: Hutchinson R. 1934, նկ. 1: Meek T. 1939, էջ 10, նկ. 1: Schaeffer C. 1948, աղ. 217, 265: Moorey P. 1974, նկ. 23: Dyson R. 1964, էջ 38, աղ. 1/4: Negahban E. 1964, նկ. 47, 48: Samadi H. 1959, նկ. 18, 19: Vanden Berghe L. 1964, աղ. 29, նկ. 227: Vanden Berghe L. 1983, էջ 64, նկ. 27: Vanden Berghe L. 1959, էջ 274-275, աղ. 117), Միջագետքի (Andrae W. 1909, էջ 53: Macalister R. 1912, աղ. 96: Mackay E. 1925, աղ. 22, նկ. 5-8, 10), Արաբական թերակղզու (Lombard P. 1981, էջ 87-93, աղ. 1), Բաիբյեյի (Bibby G. 1974, էջ 277), Դեկանի սարահարթի (Lal B. 1951, նկ. 8) և ռույնիակ Հնդկարդ Արևելքի (Πορρεβοβα Μ., Կленова И. 1970, էջ 292, նկ. 1: Կленова И. 1971, էջ 33, նկ. 33/2, 3) հնագիտական հուշարձաններում:

Ընդհանուր հատկանիշը, որով միավորվում է զենքի այս սնն ու տարածական առումով լայն քննդրված ունեցող խումբը, դաստակների արված երկրներ են, որոնք փորք-ին ներս ծավալվող, պահում ու անրացնում են դաստակի երկու հանդիպակալ լայն լողմանից ազուցված ներկիրներն և, ըստ Լուրյան, շրջանակ տապալորություն ստեղծում: Այս է պատճառը, որ «առաջավորասիական տիպ» ընդհանուր տերմինի փոխարեն ներկայումս հիմնականում կիրառվում է «շրջանակավոր դաստակով դաշույններ ու սրեր» անվանումը:

3-րդ ենթախումբ. - գլխիկ + բռնակ + խաչադր + շեր:

Այս դաշտյաններն ու սրերը հիմնականում պատրաստված են բրոնզից (խազվաղեպ հանքից) ու երկնախառն և երկաթի օրինակները և կառուցվածքային առումով բաժանվում են երկու հիմնական մասերի՝ ա) դաստակի, բ) շերի (աղ. 1): Դաստակն էր ներքին կարող էր բաղկացած լինել կառուցվածքային երեք հատվածներից՝ ա) գլխիկից, բ) բռնակից, գ) խաչադրից: Գլխիկը դաստակի վերնամասի լայնացումն է: Դաստակը բռնակի այն միջու դուրս է մտնում զինակի ակից և նպատակն է դաշտյի շերը պայտասել (նաև հակատարողի մարմնից) հեշտ հետ հանելուն: Ծրջանակավոր դաստակով դաշտյանների ու սրերի մոտ գլխիկն ունի վեց դրսերում՝ ա) հռչիսարան, բ) շրջանակ, գ) մանիակ, դ) կորմարդ, ե) շեղանկյունանակ, զ) քանթանակ (աղ. 1, 64, 2): Բռնակը գլխիկն և խաչադրի միջև ընկած տարածությունն է, դաստակի այն հատվածը, ուր նստում է զինակրի ակից: Այն ունի երկու հիմնական դրսերում՝ ա) ուղիղ-հարթ, բ) ուղիղ-ժառանգավոր (աղ. 1, 64, 3)* : Խաչադրը (օտարաբանը գրավանդային մասն հաճախ կոչվում է «ոիկաստ») դաստակի ստորին հատվածն է և, ընկած լինելով բռնակի ու շերի միջամասում, պահպանում է ակի շերի սայրերից: Հնթանակով դաշտյանների ու սրերի մոտ այն հանդիպում է ուր մեղմված է: Ուղղանկյունանակ, բ) զանգվածեղ, գ) ներկված, դ) սեղանանակ, ե) եղանանակ, զ) շրիակավոր (ձողանակ), է) եղջյուրավոր, թ) պայտաս (աղ. 1, 64, 4): Շերը ունի երեք դրսերում՝ ա) հավանաբարակի ներառող (տեղեակ), բ) գեղարարան, գ) կեռ (աղ. 1, 64, 5): Ծրջանակավոր դաստակով սրերն ու գեղարարան, գ) կեռ (աղ. 1, 64, 5): Ծրջանակավոր դաստակով կարող են ապաստարան լինել կամ բացակայել: Հնթանակով զենքի բավական կատարյալ ձևերը բոլը են տալիս ենթադրել, որ այն, ըստ ամենայնի, ակնի վաղ ժամանակներում տարածված, համեմատաբար պարզ զինատեսակից կարող է մնալորված լինել: Այս առումով, մեզ հավանական է բժում, այդ վաղ կարող է մնալորված լինել: Այս առումով, մեզ հավանական է բժում, այդ վաղ օրինակը համարել վաղորդագեղարան պոչովավոր դաշտյան, որի պոչովն առանձնահատկ լայնացման ու երկվորման շեղակի կարող էր մնալորվել խնդրը առարկա զինատեսակը: Այս ենթադրությունը, քերև, կարելի է համբել, վաղորդագեղարան պոչովավոր դաշտյանների մոտ, պոչովների աստիճանական մեկավանդներն ուսումնասիրելիս (աղ. 2, 64, 1-3):

Ծրջանակավոր դաստակով դաշտյանների ու սրերի նշված հատվածների (գլխիկ, բռնակ, խաչադր, շեր) տարբեր համադրումներով, այդ բժում նաև նրանց մի մասի (գլխիկ, խաչադր) առկայությամբ կամ բացակայությամբ, կազմվում են այս զինատեսակի ենթավանդերը: Չճորի տակ եղած հեռագիտական նյութը մեզ հնարավորություն է ընճեռել շրջանակավոր դաստակով դաշտյանների ու սրերի խնդրում, ըստ կառուցվածքային առանձնատեսակների գտնադրանքի երեք ենթավանդեր: Պայտասնակներն դրանք կարելի է ներկայացնել ընթացիկ զինատեսակը կազմող վերոնշյալ հատվածների հետևյալ համադրությամբ.

1-ին ենթախումբ. - բռնակ + շեր

2-րդ ենթախումբ. - բռնակ + խաչադր + շեր

Տեսակներն առաջին և երկրորդ ենթախմբերի միջև կարելի է շեղարել ևս մեկ ենթավանդի գոյությունը: Այն պետք է ունենա գլխիկ + բռնակ + շեր սխեմն և դաստակը ոչ բոլոր հատվածների առկայության փաստից (բացակայում է խաչադրը) պետք է որ վերաբերի քննարկվող զինատեսակի առավել վաղ քվազիվող (քերև մ.թ.ա. 3-2-րդ դարի սահմանափակ) օրինակներին: Մեր այս ենթադրությունն առայժմ բնական է, քանի որ մերի տակ եղած հնագիտական նյութը դեռևս հնարավորություն չի տալիս փաստագրել այն: Ծրջանակավոր դաստակով դաշտյանների ու սրերի երեք ենթախմբերում առանձնացված նմուշները գլխիկի, բռնակի, խաչադրի և շերի վերջ բաղկաված դաստակների բազմազան համադրվածքի շեղակի հանդես են բերում ներերևարարային ուշագրավ տարբերակներ: Ստորև քննարկում են առկվում ենթախմբերի մեջ առանձնացվող տարբերակների բոլոր առկա դրսերումները:

ԱՊԱՋԻՆ, ԵՆԹԱՍՈՒՄՆ

Այս ենթախումբը կազմող դաշտյանների կառուցվածքային ձևերը պայմանավորված են դաստակի հատվածներից մեկի (բռնակ) և շերի առկայությամբ: Ըստ որում նշված հատվածների բաղկումն արդեն իսկ հաշվում է մնալորվող շրջանակավոր դաստակով զենքի նախնական օրինակների մասին, որոնց վրա դեռևս առանձնացված չեն գլխիկն ու խաչադրը, իսկ բռնակը փաստորեն նյութանման է դաստակի հետ: Այս տարբերակին վերաբերող դաշտյանները տակավորիկ են (սրեր ընդհանրապես չկան) և ըստ կառուցվածքային առանձնատեսակների բաժանվում են երկու տարբերակների:

Առաջին տարբերակ (աղ. 2, 64, 38-42) - Այս տարբերակին պատկանող դաշտյաններն ունեն երկվանդ օժտված ուղիղ-հարթ դաստակ-բռնակ և հավանաբարակի ներառող կողերով ու սուր ծայրով շեր: Դաշտյանների երկարությունը 21-44 սմ է, իսկ դաստակ-բռնակը կազմում է զենքի ներառության մոտ 1/3-ը: Ընթերթի հատություն բոլը մվածի են, հիմնականում զուրկ կենտրոնական ողից կամ խորաղի ակունքների: Հայտնի են նրան Սիրիա-Պաղեստինյան աշխարհի (Ռֆարոսի, Քիրոսի) հնագիտական հայտնաբերումների և բվագրվում են մ.թ.ա. 3-2-րդ հազարամյակների սահմանափակ (մ.թ.ա. 21-19-րդ դդ.) (Schaeffer C. 1948, էջ 13, 26, 59-60, 414, աղ. 45/Ա, 49/4, 61/Չ; Dunand M. 1926-1932, էջ 153-161; Bonnet H. 1926, էջ 65-69, 64, 25/Գ): Այս տարբերակին վերաբերող այդ դաշտյաններ Հին Արևելքի մյուս շրջաններից մեզ հայտնի չեն:

Երկրորդ տարբերակ (աղ. 2, 64, 43) - Այս տարբերակն առայժմ ներկայացված է մեկ օրինակով: Այն պատասխան գտածու է Սիրիա-Պաղեստինյան աշխարհից և ըստ Հ. Բոննեի, վկայարան է մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի սկզբին (Bonnet H. 1926, էջ 65-66, 64, 25/Գ): Այդ քվազիվոր հատատում են նաև զենքի արխայիկ ձևերը (ժամանկորպակ գլխիկ և խաչադրի բացակայությունը): Դաշտյանն ունի երկվանդ օժտված մասնավոր դաստակ-բռնակ և հավանաբարակի ներառող կողերով ու սուր ծայրով շեր: Դաստակը կազմում է զենքի երկարության մոտ 1/3-ը, իսկ շերը զուրկ է կենտրոնական ողից և խորաղի ակունքներից: Հին Արևելքի մյուս

* Անհարկի կրկնությունների և ակնկող բառակապակցություններից խոսափելու նպատակով բռնակի տեսակը ներկայացնող «ուղիղ-հարթ» և «ուղիղ-ժառանգավոր» տերմինների փոխարեն տեքստում կիրառվել են նաև վերջիններից համատարակված «սարթ» և «ձառնեքավոր» բնորոշումները:

չլրաններում, որքան մեզ հայտնի է, այս տարբերակին վերաբերող այլ դաշտյուններ առայժմ վկայված չեն:

Այսպիսով, եթե իմի բերե՞ր շրջանակավոր դաշտյունների ու սրերի առաջին ենթախմբին վերաբերող շարադրանքը, կարելի է պնդել, որ որքան էլ նա Արևելքում հանդես են գալիս մ.թ.ա. 3-2-րդ հազարամյակների ասիամանագծին և քաղաքապետական վկայված են Սիրիա-Պաղեստինյան աշխարհում:

ԵՐԿՐՈՐՎԻ ԵՆԹԱԽՈՒՄՆԵՐ

Այս ենթախմբը կազմող դաշտյունների ու սրերի կառուցվածքային ձևերը պայմանավորված են դաստակի երկու հատվածների (բունակ, խաչադր) և շերտի առկայությամբ: Նրանցից յուրաքանչյուրն այս ենթախմբում ունի հետևյալ դրսևորումները.

1. Բունակ - ա) ուղիղ-հարթ, բ) ուղիղ-մատուցավոր
2. Խաչադր - ա) ուղղանկյունաձև, բ) եղանակաձև, գ) շրջակավոր (ձողանձ)

3. Ենթ - ա) հավասարաչափ նեղազող (տերևաձև), բ) կեռ
Նշված դրսևորումները պայմանավորված են շրջանակավոր դաստակով դաշտյունների ու սրերի երկրորդ ենթախմբի հինգ տարբերակները:

Առաջին տարբերակ (աղ. 3, 6, 1-15) - Այս տարբերակը կազմում են ուղիղ-հարթ բունակով, եղանակա խաչադրով, հավասարաչափ նեղազող իրան և սուր կամ կլորավուն ծայր ունեցող շերտով դաշտյուններն ու վաղակները (կարճ սրեր): Սիրիա-Պաղեստինյան աշխարհում այս տարբերակին վերաբերող գեները հանդիպում է Զագար-բագարի (Schaeffer C. 1948, աղ. 81/1), Գագալի (Schaeffer C. 1948, աղ. 126/22), Ուգարիի (Ռաս-Շամրա, քիվ 13 հյուսիսային դարձարան) (Sandars N. 1961, էջ 18, 6կ. 18/4), Թել-Ալանայի (Ալալայա 7-րդ հորիզոն) (Sandars N. 1961, էջ 18/3) և Գեզերի (Schaeffer C. 1948, աղ. 158, 6կ. 11/4) հնագիտական հուշարձաններից (աղ. 3, 6կ. 1-3, 6, 8): Ըստ Կ. Շեֆերի Զագար-բագարի դաշտյունը բաղկավորվում է մ.թ.ա. 20-18-րդ դարերով (աղ. 20), իսկ Գագալի և Ուգարիի դաշտյունները, որ հայտնաբերվել են հյուսիսային դարձարաններից՝ մ.թ.ա. 18-16-րդ դարերով: Մյուս օրինակները Ն. Սանդարսը վերագրում է մ.թ.ա. 16-15-րդ դարերին: Մտառվորապես այդպիսի քվադրոյուն ունի նաև Գեզերից հայտնաբերված օրինակը (աղ. 22, 6կ. 2): Տներն երկարությամբ 33-60 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է ռոչ երկարությամբ 1/3-1/7-ը: Ենթերը հատույնում հիմնականում ձվաձևի են (Թել-Ալանայի միայն շեղանկյունաձև է) և զուրկ կենտրոնական ուղից ու խորադրից ակունքներից:

Հաջորդ տարածաշրջանն, ուր հանդիպում է այս տարբերակին վերաբերող գեներ, Էգեյան աշխարհն է (աղ. 3, 6կ. 4, 5, 7, 9, 10): Այն հայտնաբերվել է Մյեռենն (Պելոպոնես դարձարան 6), (Sandars N. 1961, աղ. 18/5, 19/2; Anati E 1968, էջ 70, 6կ. 35), Ագիա-Ռիդայա (Կրետե), (Sandars N. 1961, աղ. 18/1), Բոնևլյոս (Կիլիկյան կղզիների), (Sandars N. 1961, աղ. 19/6) քնակավայրերի հնագիտական համալիրներից և, քստ Ն. Սանդարսի, վերաբերում են մ.թ.ա. 16-15-րդ դարերին: Գաշտյունների ու սրերի երկարությամբ 38-58 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների 1/4-1/5-ը: Ենթերը հատույնում ձվաձևի են կամ շեղանկյունաձև և հիմնականում օժոված են կենտրոնական ռոչով: Ամենայն հավանականությամբ Էգեյան դաշտյունների ու

սրերի քննարկվող օրինակները նախատիպեր են հանդիսացել Կենտրոնական Եվրոպայի և մասնավորապես Հունգարիայի (Պյոզե, Շագին, Կայա, Ֆինկե) մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակի բրոնզե դաշտյունների ու սրերի համար (աղ. 3, 6կ. 12-15):

Նույն տարբերակին վերաբերող մեկ սուր հայտնաբերվել է Փոքր Ասիայում (Իզմիր) (Sandars N. 1961, 6կ. 19/7) և քվադրվում է մ.թ.ա. 16-15-րդ դարերին (աղ. 3, 6կ. 11): Սրի երկարությամբ 67,5 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների 1/7-ը: Ենթը հատույնում ձվաձևի է օժոված Կենտրոնական ողորով: Էլն Արևելի մյուս շրջաններում այս տարբերակին վերաբերող զինատեսակ չի հանդիպում:

Երկրորդ տարբերակ (աղ. 4, 6կ. 1-16) - Այս տարբերակի դաշտյուններին (սրեր չկան) բնորոշ են ուղիղ-հարթ բունակը, շրիչակավոր (ձողանձ) խաչադրը և հավասարաչափ նեղազող կլորավուն և սուր կամ եռանկյունաձև վերջավորությամբ շերտը: Նման դաշտյունները հանդիպում են քաղաքապետական Հայկական լեռնաշխարհում: Հայտնաբերվել են Գրանք Գալառի (Նոր Բայազետ), Լճաշենի, Ներքին Գետաշենի (աղ. 52), Նորատուփ, Բյոնի, Գիլիբանի, Վանաձորի, Իջևանի, Գոլովնոնի, Ալաիեղուր, Առասպորի (Արցախ), ինչպես նաև Հայկական լեռնաշխարհի արևելյան շրջանների (ճեկվայիս Աղբրեցանի արևմտյան հատված)՝ Շամսոբ, Չոկար, Նիլգալտով (Գանձակ), Կարա-բուլաղ (դարձարան 88) քնակավայրերի հնագիտական հուշարձաններից (Ивановский А. 1911, աղ. 7, 6կ. 5: Լարյան Ե. 1931, էջ 156-158, 6կ. 11/0: Մեջանվանյան Է. 1959, էջ 11, 6կ. 3: Կարապետյան Լ., Շահինյան Ա. 1961, էջ 72, 6կ. 4: Есаян С. 1966, էջ 74, աղ. 12, 6կ. 6: Նրայան Ա. , Հովհաննիսյան Է. 1969, էջ 47, աղ. 20, 6կ. 12: Խանգաղյան Է. 1979, էջ 99-101, աղ. 23, 6կ. 2, 5, 7, 9, 11, աղ. 24, 6կ. 2, 4, 7, 11): Թվարկած դաշտյունների զգալի մասը պատմական գաղտնեցի են: Հնագիտական փակ համալիրներից հայտնաբերվածները (Լճաշեն, Գիլիբան, Կարա-բուլաղ, Ներքին Գետաշեն, Նորատուփ սուրմասիվորներից հնարավորություն են տվել դաշտյունների այս տարբերակը քվադրել մ.թ.ա. 14-12-րդ դարերով (Կеhачатрi T. 1975, էջ 16: Խանգաղյան Է. 1979, էջ 99: Փիլիպոսյան Ա. 1991, էջ 30-32: Хhкhкiаn O. 1993, էջ 107-114, աղ. II): Այս քվադրումն անողղակի կերպով հաստատում են նաև նշված տարբերակի որոշ դաշտյունների շերտերին պատկանած սեպակն (Խոսնկյունաձև) նախազգաղբեր: Մեր կարծիքով այդ երևույթը կապված է Առասպոր Ասիայի մի շարք շրջանաձև մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի կետից քավակն տարածումն ունեցող դաշտյունների ու սրերի կլորմանն անվանակիր - նվիրավորված սեպակի տեղափոխվող արդարյալն այլանդույնի հետ: Ըստ անձնային, տուրք տալով առասպելաբանական զինագործության այս նորությունից (թև, հաճախ նույնիսկ, չհավանաբար սեպակի բուն իմաստը), Հայկական լեռնաշխարհի զինագործ վարպետները ևս իրենց արտադրանքը վերծրվ են գաղաղանք մեմանախափ փոքրագույններով (այդ երևույթը հանվում է նաև խնջեղործության մեջ): Այս տարբերակի գեների Հայկական լեռնաշխարհում տարածված լինելն ու նրա տեղական արտադրության փաստը հաստատում է նաև Կապանի մոտակայքից հայտնաբերված մեմանախափ դաշտյունի քարե կաղապարը (Караханян Г., Азизбекян О. 1981, էջ 75-77) (աղ. 69): Գաշտյունների երկարությամբ 26-35 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների 1/3-ը: Ենթերը հատույնում հիմնականում շեղանկյուն են, միշտ օժոված կենտրոնական ողորով: Առասպոր Ասիայի

(նաև Հին Արևելքի) մյուս շրջաններում այս տարբերակին վերաբերող դաշույններ չեն հանդիպում:

Երրորդ տարբերակ (աղ. 5, 6կ. 1-14) - Այն կազմում են հարյուր բովանդակ ուղղակցությունն իսկապարզ և հավասարաչափ մեղակող շերտով դաշույններն են: Արանց վարագույն օրինակների պատկերները բերես հանդիպում են եզրվառն 5-րդ և 6-րդ հարստությունների ժամանակաշրջանով (մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակի վերջ) բվագրվող արձանների վրա (աղ. 5, 6կ. 1-2): ՈՒ բեռնաբեր միայն դաստակի մասով են երևում և բնդիամուր կառուցվածքի առուժով հավաստի չեն կարող համարվել, այնուամենայնիվ, մենք նշատակաբար գտանք վերջիններս բնդրդրի մեր դասակարգման մեջ, հաշվի առնելով դաստակների շրջանակավոր կառուցվածքն ընդգծող որոշ մանրամասների առկայությունը (Saleh M., Sourouzian H. 1987, 6կ. 48/1, 6կ. 55):

Այս տարբերակին վերաբերող դաշույնների բրոնզե օրինակները հայտնի են նաև Իրանական սարահարթից և բվագրվում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջերով (BMQ 1929, աղ. B, 6կ. 1, 2; Moorey P. 1971, 6կ. 51; Porrebova M. 1977, էջ 55, աղ. 7, 6կ. 5; Medvedskaya I. 1982, աղ. 10, 6կ. 2): Գաշույնների երկարությունը 32-34 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների 1/3-ը: Շերտերը հատույթում բուլլ ձվաձևի են գուրկ ղեկաբողակալող ռոլից և խորադիր ակնուններից (աղ. 5, 6կ. 3-5): Այս տարբերակի դաշույնները Իրանական սարահարթում լայն տարածում ստացան (հայտնի է միայն երեք օրինակ): Ժամանակագրական որոշ բնդիստույնից հետո (չորս 300 տարի) նույն տարբերակի երկնետաղյա նմուշները տարածվում են Հայկական լեռնաշխարհում (աղ. 5, 6կ. 6-13): Ըստ որում, ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ նրանք շրջանակավոր կառուցվածքը ստացել են երկարակողմ բրոնզի և խաչադրի վրա բրոնզե երկուների ամրացման ճանապարհով: Միայն հատուկները դաշույններ գուտ երկարակողմ կառուցվածք ունեն: Հայաստանյան օրինակները Վանուտակի բազավորության զինագործական արևեստանոցի արտադրանք են: Նրանք հանդիպում են Հայկական լեռնաշխարհի կենտրոնական (Երևան, Էջմիածին, Կարմիր բլուր, Վան) և հյուսիսային (Մուսիերի) շրջանների, ինչպես նաև Հարավային Անդրկովկասի (Մամբալո) ենագիտական համաժամանակյա նուշարձաններից և հստակ բվագրվում մ.թ.ա. 8-7-րդ դարերով (Մուստրովսկայ B. 1959, 6կ. 6; Porrebova M. 1984, էջ 49-58, աղ. 1, 6կ. 17, 18, 20, 21; Wartke R.-B. 1991, էջ 325, 6կ. 1: Есаян С., Биягов А., Амажян С., Канеян А. 1991, էջ 8-9, աղ. 10, 6կ. 1, 2): Հայաստանյան դաշույնների ու սրերի երկարությունը 32-72 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների 1/4-1/6-ը: Հինական մասի շերտերը չեն պահպանվել: Պահպանվածները հատույթում ձվաձևի են, օժտված կենտրոնական ուղեով:

Չորրորդ տարբերակ (աղ. 5, 6կ. 15-21) - Այս տարբերակի գեները հինականում կրկնելով նախորդ տարբերակի ձևերը, տարբերվում է վերջինից միայն բրոնզի մաստերակող կառուցվածքով: Մյանք և երկնետաղյա երկարք բրոնզի ու խաչադր օժտված են բրոնզե կամ արծաթե երկնեղմով կամ երկարակողմ օրինակներ են, դարձապ պատկանում են Վանուտակի բազավորության զինագործական արևեստանոցին և բվագրվում մ.թ.ա. 9-7-րդ դարերով: Սրերից մեկը հայտնաբերվել է Կարմիր բլուրի պեղումներից, իսկ երկուսը պատահական գտածոներ են Արևմտահայ Հայաստանից ու պեղվում են Բեռլինի և Փարիզի բանգարաններում (Մուստրովսկայ B. 1959, էջ 163, 6կ. 25; Wartke R.-B. 1991, էջ 322-331, 6կ. 5, 6): Նճանախոյակ յոթս խիտ վառ

պահպանված սրեր (շերտեր չկան) հանդիպում են Հարավային Անդրկովկասում (Մյսլաք, Մամբալո) (Каланджадзе А. 1980, էջ 109, 6կ. 759, 762; Porrebova M. 1984, էջ 49-58, աղ. 1, 6կ. 13): Զննքի երկարությունն, ըստ հայաստանյան օրինակների, հասնում է մինչև 70 սմ-ի, իսկ դաստակը կազմում է նրա 1/6-ը: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ վերջիններս սերում են Վանուտակի բազավորությանը վերաբերող նուշարձաններից, հնագիտական գրավանդության մեջ վերջին երկու տարբերակները միասին երբև՛ն անվանում են նաև «ուրարտական տիպ»:

Հինգերորդ տարբերակ (աղ. 4, 6կ. 17-22) - Այս տարբերակին բնորոշ են հարյուր բովանդակ ուղղակցությունն և կոն շերտ: Զները պատրաստված է երկաթից: Նճան յոթս դաշույններ (կարող են նաև դանակներ կոլվել) հայտնի են Վանի (Թուրքակալ-կալ), Կարմիր բլուրի, Սասունի (դամբարան 17) և Նոսրատունի (դամբարան 18) պեղումներից և հստակ բվագրվում են մ.թ.ա. 8-7-րդ դարերով (Մուստրովսկայ B. 1944, էջ 83-85, 6կ. 47): Նույն տարբերակի արտևղումը երկար դաշույն և կարճ սուր (վաղակ) հանդիպում են նաև Անդրկովկասում (Վրաստանի Ռիզինս Կարո ենակայի թիվ 3 և թիվ 10 դամբարաններ) և դարձապ բվագրվում են մ.թ.ա. 8-7-րդ դարերով (Кобанжадзе А. 1978, էջ 71-73, աղ. 11, 6կ. 20, աղ. 21, 6կ. 115): Զների երկարությունը ստատանվում է 19-49 սմ-ի միջև, իսկ դաստակը կազմում է նրա 1/2 - 1/4-ը: Առաջադրվող նախաին շրջաններում այս տարբերակին պատկանող օրինակներ, ըստ մեր տվյալների, չկան:

Սրե անվտուխու լինելը շրջանակավոր դաստակով դաշույնների ու սրերի երկարող ենթակների վերաբերող շարադրանքը, կարելի է հիմնավորել, որ այս ենթակների վերաբերող առաջին օրինակները հանդես են գալիս մ.թ.ա. 3-2-րդ հազարամյակների սահմանագծին Միլիա-Պաղեստինյան աշխարհում և եզրագրություն: Վերջինում նրանք լայն տարածում չեն ստանում, իսկ Միլիա-Պաղեստինյան աշխարհում շարունակվում են կիրառվել մինչև մ.թ.ա. 14 - 13-րդ դարերը: Հայկական լեռնաշխարհում այս ենթակների գեներ լայն տարածում է ստանում մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի կեսերից և գոյատևում մինչև մ.թ.ա. 13-րդ դարի վերջը: Ժամանակագրական որոշ բնդիստույնից հետո (մոտ 300-400 տարի), ամենայն հավանակամությամբ, Վանուտակի բազավորության զինագործական արևեստանոցների շնորհիվ Հայկական լեռնաշխարհում սկսում են գործածվել նույն տարբերակի երկնետաղյա կամ երկարակողմ օրինակներ: Այս ենթակների դաշույնառեսակներն այրվես էլ ընդունելություն են գտնում Փոքր Ասիայում, Հյուսիսային Կովկասում և Իրանական սարահարթում:

ԵՐՐՈՂԴ ԵՆՁԱՆՈՒՄՆԵՐ

Այս ենթակայությանը կազմող դաշույնների ու սրերի կառուցվածքային առանձնահատկությունները պայմանավորված են դաստակի երեք հատվածների (գլխի, բրոնզ, խաչադր) և շերտի առկայությամբ: Նրանցից յուրաքանչյուրն այս ենթակայումն ունի հետևյալ դրսևորումները.

- 1. Գլխիկ - ա) հովիքաբան, բ) շրջանաձև, գ) մախիկաձև, դ) կորնքադր, ե) շերտակցությունն, զ) քամաձև,
- 2. Բրոնզ - ա) ուղիղ-հարթ, բ) ուղիղ-մասնաշերտավոր

3. Խաչարդ - ա) ուղղամտյանում, բ) զանգվածնդ-քառակուսանում, գ) մերձված, դ) սեղանանում, երկուսանում, զ) շրիչակավոր (ծղանում), Է) եղյուքավոր, ը) պայտանում

4. Շեք - ա) հավասարաչափ մեղացող (տեղեկանում), բ) գեղարքան, գ) կեռ: Դաստակի և շեքի բխարկված դրսերումների տարբեր համարություններով և պայմանավորված են այս ներակամի տարբերակները:

Առաջին տարբերակ (աղ. 6, նկ. 1-29) - Այս տարբերակը կազմում են հովաքանում գլխիկով, հարք, վերին ու ստորին ծայրերում քիչ լայնացող բունակով, բայի արտահայտված մեղ սեղանանում խաչարդով և հավասարաչափ մեղացող (տեղեկանում) շեքով դաշյունները (տեղեք հազվադեպ են): Դրանց անհնավայտ տրինակները համեմատ են գալիս մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի սկզբներին Սիրիա-Պաղեստինյան աշխարհում (Ռեզարի) և շարունակված գլխատեղ մինչև մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի կեսերը (Ռեզարի, Մազեղոս, Գագա, Նուզի, Չագար-բագար, Թի-Ֆարա) (Scheffer C. 1948, աղ. 44/4, 45/3, 49/3, 130/2, 141/А: Petrie F. 1912, աղ. 32, նկ. 30: Starr R. 1939, աղ. 125: Maxwell-Hislop K. 1970, էջ 165-166, աղ. 32-а: Porrebova M. 1962, էջ 14, աղ. 4/6, 4/7, 4/15: Benzi M. 1992, էջ 164, նկ. 7: Maxwell-Hislop K. 1946, էջ 34): Բոլոր դաշյուններն էլ բրնձեղ են: Այս տարբերակին պատկանող դաշյունների շարքին է փորձել դասել նաև Մարիից հայտնաբերված և Համոնորաքի մասնակաշրջանով բխարկող որմնակալարում պատկերված գեներ Կ, Մարտակ-Հիսուր, հինք որմնակալով միայն մի դեռակ սեղանանում խաչարդի սակայությունը, որն, անհավանաբար, ոչ բավարար պայման է նման եզրանագման համար:

Սիրիա-Պաղեստինյան դաշյունների երկարությունը տատանվում է 32-37 սմ-ի միջև, իսկ դաստակը կազմում է գեների ողջ երկարության 1/3-ը: Շեքերը հիմնականում հատույթում բայի ձվաձոր են՝ գուրկ կենտրոնական ողջ և կամ խորաղի պատկերով:

Եգիպտոսում հանդիպում են այս տարբերակին պատկանող քնձանկեր կրող դաշյուն: Դրանցից մեկը պատահական գտածու է, ըստ Հ.Բոնենի վերաբերում է մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 2-րդ քառորդին և կապված է հյուսիսից կատարված ներխուժման փաստի հետ (Bonnet H. 1926, էջ 65, նկ. 24/б): Իսլամ օրինակը դարձյալ պատահական գտածու է և բխարկվում է մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի կեսերով: Անուշտ Հ.Բոնենի բխարկումները մտավոր են ու պայմանական, քանի որ քննարկվող նյութին ուղեկցող հնագիտական համալիրները բացակայում են: Կարելի է հաստատապես ասել, որ այս տարբերակի դաշյունները (քննարկության շրջանակալող դաստակով գեները) բնորոշ չեն Եգիպտոսին և տարվանում չեն գտնում այնտեղ: Հ.Բոնենի մտտեզիպական դաշյունների չափերը նշված չեն: Ըստ գծանկարի դաստակը կազմում է գեների ողջ երկարության 1/3-ը: Շեքերը հարք են, գուրկ կենտրոնական ողջ և խորաղի պատկերով:

Հաջորդ տարածաշրջանը, որտեղ հանդիպում է այս տարբերակին վերաբերող գեներ, Հայկական լեռնաշխարհն է ու նրան հարող տարածքները (աղ. 7, նկ. 11-17, 29-34, աղ. 23, աղ. 28, աղ. 33): Դրանցից վեցը Հայկական լեռնաշխարհի կենտրոնական շրջաններն են (Ֆարագանոց, Ջուրա, Մևան, Կանաչառ, Շիրակական), իսկ մեկը՝ Հրաբակային Անդրկովկասից (Կավթարի Ջեմ-Բողոց դարձարանային) 5 շրջաններից են (Есаян С. 1966, էջ 87, նկ. 4/2: Ахмед В. 1968, էջ 81: Пирхелаяри К. 1979, էջ 79-82, աղ. 7): Հայաստանից և Անդրկովկասից հայտնաբերված քննարկվող տարբերակի

դաշյունների բխարկության գործում առանձնակի դեր ունեն Մևանի թիվ 18 դարձարանից (աղ. 31)* և Կավթարի Ջեմ-Բողոց հնավայրի թիվ 5 դարձարանից (աղ. 29) պեղված օրինակները: Վերջիններիս ուղեկցող հնագիտական նյութերը բայի են տայիս համալիրները բխարկել մ.թ.ա. 15-14-րդ դարերով: Ըստ Ս.Եսայանի Յրանգանոցի բրնձեղ դաշյունը վերաբերում է մ.թ.ա. 15-րդ դարին, իսկ Ջուրայի երկու դաշյունները՝ Վ. Ալիք վերագրում է մ.թ.ա. 12-11-րդ դարերին: Թվագրում, որի հետ չի կարելի համահայեցել, նկատի ունենալով դաշյունների ուրբանոցային քննարկված հատկանշաներն ու 12-11-րդ դարերի հնագիտական համալիրներում նմանօրինակ գեների իսլամ քաղաքայությունը: Շիրակականի թիվ 35 դարձարանից հայտնաբերված երկար դաշյունը (պետղ հնագետներ Ռ. Թորոսյան և Կ. Աղետոսյան, Օ. Իսկանյան), որ ըստ ուղեկցող հնագիտական նյութի վերաբերում է 8-7-րդ դարերին, կապում է Հայկական լեռնաշխարհում այս տարբերակի գեների երկրի օգտագործման մասին: Նշված դաշյունների երկարությունը 28-41,5 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների ողջ երկարության 1/3-1/4-ը: Շեքերը հատույթում ձվաձոր են, օժտված կենտրոնական ողջով և խորաղի պատկերով:

Այս տարբերակին վերաբերող կովկասյան օրինակները հայտնի են Կվասնտալի, Գարի և Թի հնագիտական հուշարձաններից և, ըստ մասնագետների, բխարկվում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջին քառորդով (Կуртун В. 1949, էջ 223, աղ. 9, նկ. 3, աղ. 29, նկ. 7: Тевос В. 1977, էջ 105-106, նկ. 89/5: Пирхелаяри К. 1965, էջ 132, աղ. 19, նկ. 1: Куртун Е. 1951, էջ 68: Куртун Е. 1958, էջ 106: Пирхелаяри К. 1959, էջ 104: Куртун Е. 1960, էջ 749-751): Թիից հայտնաբերված դաշյունն այս տարբերակի մեջ կարելի է ներգրավել որչա վերապահունով, նկատի ունենալով դաստակի արտաքին կողմի անտեղի գծաղությունը: Դրանք երկարությունը 27-55 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների երկարության 1/3-1/5-ը: Շեքերը հատույթում ձվաձոր են, երբեմն օժտված կենտրոնական ողջով:

Նշված տարբերակին վերաբերող բրնձեղ չորս դաշյուններ հայտնի են Իրանական սարահարթի հյուսիս-արևմտյան շրջաններից (Լուրիստան, Տոխ): Դրանցից երկուսը պատահական գտածունք են և Ռ. Գյուտայի ու Կ. Շեքերի կարծիքով վերաբերում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 2-րդ կեսին (Dussaud R. 1938, աղ. 55: Scheffer C. 1948, աղ. 217/1): Հաջորդ երկուսը հայտնաբերվել են Լ. Վանդեն Բելգի կողմից Լուրիստանի Կուրբալի Գուլուզ դարձարանադաշյունի թիվ 3 դարձարանի պեղման ժամանակ և, ըստ ուղեկցող հնագիտական նյութի, բխարկում են մ.թ.ա. 13-12-րդ դարերով (Vanden Berghе L. 1973, էջ 25, նկ. 3, 6): Դաշյունների երկարությունը 32-36 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների երկարության 1/3-ը: Շեքերը հատույթում ձգված վեցանկյան տեսք ունեն և օժտված են կենտրոնական ողջով:

Վերջին տարածաշրջանը, որտեղ հանդիպում է այս տարբերակին վերաբերող գեներ, Արաքսյան սեղանակող հարավ-արևելյան հատվածն է: Այստեղ հայտնի են նմանատիպ բրնձեղ երեք դաշյուններ Դուրաշիյի և Ալ-

* Պետղ հնագետ Հ. Մնացականյանը այս դարձարանի նյութը ՀՊՊՊ-ի Իրանաբանության միավորումը գրանցել է թիվ 18, 19 և 20 դարձարանների տակ: Բրնձեղում նշված երեք դարձարաններում, ըստ բրնձեղմաստային, առանձնապես ինքնատիպ թվերներով հանդիպում են նույն անոթի պատկերով կտորներ, ինչը վկայում է նրանց նույն դարձարանին պատկանելու հնագույնագրության:

Այնից, որոնք Պ. Լոմբարդի կարծիքով վերաբերում են մ.թ.ա. 2-1-ին հազարամյակների սահմանափակ (Lombard P. 1981, աղ. 1, նկ. B, աղ. 2, նկ. A, B): Դաշույնների երկարություն 25-31 սմ է, դաստակը կազմում է նրա 1/3-ը: Շեղքերը հատույթում թույլ ձվաձև են, գուրկ կենտրոնական ողից:

Այսպիսով, շրջանակավոր դաստակով դաշույնների ու սրերի երրորդ ենթակայանի առաջին տարբերակի ուսումնասիրությունը գույց է տալիս, որ վերջինս լայն ընդգրկում ունի և հանդիպում է Սիրիա-Պաղեստինյան աշխարհի, Հյուսիս-արևելյան Աֆրիկայի, Հայկական լեռնաշխարհի, Կովկասի, Իրանական սարահարթի և Արաբական թերակղզու հնագիտական հուշարձաններում: Ըստ որում, մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի սկզբի փառազույց օրինակները հանդիպում են միայն Սիրիա-Պաղեստինյան աշխարհում: Առաջարկում Ասիայի (նաև Հին Արևելքի) մյուս շրջաններում այն տարածում է ստանում հիմնականում մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի կեսերից:

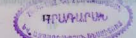
Երկրորդ տարբերակ (աղ. 7, նկ. 1-34, աղ. 8, նկ. 1-33, աղ. 17, նկ. 1): Այս տարբերակը կազմում են հովիտազուկ գլխիկով, հարթ վերին ու ստորին ծայրերում աստիճանաբար լայնացող բունգով, ընդգծված ուղղանկյունաձև խաչարդով և հավասարաչափ նեղացող շեղքով դաշույններն ու սրերը: Առաջին տարբերակից ունեցած հիմնական տարբերությունը խաչարդի ընդգծված ուղղանկյուն կառուցվածքն է և նրա վրա կրքեն անկախ կիսավոր րեկիները: Այս տարբերակին պատկանող գեների փառազույց օրինակները հանդիպում են Սիրիա-Պաղեստինյան աշխարհում և քվարում մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի սկզբներով: Այստեղ նրանք լայն տարածում են ստանում մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի միջնամասում (աղ. 21, նկ. 4), իսկ կիրառությունից դուրս են գալիս մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 2-րդ կեսին (Schaeffer C. 1948, աղ. 44/5, 44/6, 95/6; Godard A. 1962, էջ 14; Porcebova M. 1965, աղ. 4, նկ. 3, 4, 5, 8, 9, 11, 12; Herzfeld E. 1941, էջ 133; Porcebova M. 1977, էջ 39-40): Դաշույնների երկարությունը 32-42 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների երկարության 1/3-ը: Շեղքերը հատույթում թույլ ձվաձև են, հիմնականում գուրկ կենտրոնական ողիքից:

Հայկական լեռնաշխարհում այս տարբերակի բրոնզե դաշույնները Խանդես են գալիս մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 1-ին քառորդին: Դրա լավագույն օրինակը Կարմիր Վանքի ավիրված միջնաբանաշերտից հայտնաբերված դաշույնն է, որ Հ. Մարտիրոսյանի կողմից քվարվում է մ.թ.ա. 18-17-րդ դարերով (աղ. 23): Մեր կարծիքով, թերև, նույն ժամանակաշրջանով պիտի քվարվի նաև Էջմիածնի նախկին բանգարանի նմանատիպ դաշույնը (ՀՊՊՊ 712/4): Այդ են մատուցանում դաշույնի փոքր չափերը և ձգված օվալի տեսք ունեցող, հավասարաչափ նեղացող շեղքը: Այս տարբերակի գեները Հայկական լեռնաշխարհում և Անդրկովկասում ստակվել տարածում է ստանում մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի միջնամասում (Էջմիածին, Աֆրիկ, Մասունիկ, Հոռոմ, Ջևան-Քոթե), իսկ նույն գեների երկաթից պատրաստված օրինակները (Էջմիածին, Մասինք, Կարմիր բլուր, Քերպարե, Նորասույ) շարունակվում են գերածավել նաև մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակի առաջին քառորդին (Տուլուան (Տուլուան) A. 1909, էջ 11, նկ. 31; Крупнов E. 1951, էջ 66-68, նկ. 25; Мартиросян A. 1964, էջ 50, նկ. 20/16, էջ 230, նկ. 89/1, 2; Есаян С. 1966, էջ 70-73, աղ. 12, նկ. 1, 2; Хачатрян Т. 1963, էջ 52, նկ. 6; Хачатрян Т. 1975, էջ 114-115, նկ. 69; Խնկկյան Օ. 1977, էջ 33, աղ. 5, նկ. 3, Пиотровский Б. 1959, էջ 100; Алиев В. 1973, էջ 170; Porcebova M. 1965, էջ 18; Porcebova M. 1971, էջ 91; Porcebova M.

1971a, էջ 252-262; Пинцхелаяри К. 1979, էջ 79-82, աղ. 1, նկ. 1: Փիլիսոսյան Ա. 1983, էջ 9-10): Թերևս հայաստանյան զինագործական արհեստանոցների արտադրանք են նաև Հայկական լեռնաշխարհի և Իրանական սարահարթի սահմանային տարածքում (ժամանակակից Ադրբեջանի հարավ-արևելյան շրջան) երբևէ հանդիպող այս տարբերակի պատահական գտածոները (Ճափարազադե Կ. 1946, էջ 34, աղ. 3, նկ. 2; Maxmյազов Ф. 1970, էջ 270-273, աղ. 1, նկ. 69): Ջեների երկարությունը 22,5-69 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է ողջ երկարության 1/3-1/5-ը: Բրոնզե դաշույնների շեղքերը հատույթում ձվաձև են, միշտ օժտված կենտրոնական ողով կամ խորալիքի ակոսներով: Երկարավոր օրինակներին հատույթում շեղանկյուն են կամ թույլ ձվաձևի և դարձյալ կենտրոնական ողի ունեն շեղի վրա:

Այս տարբերակին վերաբերող դաշույններ հայտնի են նաև Կովկասի Բնգվի, Յիճինվադի, Ստիրբազ, Գալիար, Յակատ, Կուտնուրա, Մաջախ քաղաքների հնագիտական հուշարձաններին (Йессен А. 1935, էջ. 162-163, նկ. 27; Крупнов E. 1951, էջ. 66-68, նկ. 25; Сафонов Ф. 1966, էջ. 23-30; Ваидов P. 1952, նկ. 1; Уварова П. 1900, աղ. 97, նկ. 4; Порцебова M. 1962, էջ. 11, նկ. 3, 5; Тевхов Б. 1977, էջ. 7, նկ. 2/1, էջ. 54, նկ. 52/1): Նրանք երկարությունը հասնում է 38-42 սմ-ի, իսկ դաստակը կազմում է գեների ողջ երկարության 1/3-ը: Շեղքերը հատույթում ձվաձև են, հիմնականում զարդարված խորալիքի ակոսներով:

Հատկապես ուշագրավ են այս տարբերակի Իրանական սարահարթից հայտնաբերված օրինակները (աղ. 8, նկ. 1-33, աղ. 36, աղ. 37, աղ. 38, աղ. 39, աղ. 40): Նրանց գերալիչիք մասը և պատահական գտածոներ են և քվարված են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջին քառորդի դանթարանային համալիրներից հայտնաբերված գուգախեների (Քիչ-Սորգ, Կուրլախ-Գուլուզ, Ջաղրի Բալ, Թեփե Գիյան, Շամ-Շախա), ինչպես նաև որոշ դաշույնների շեղքի վերնամասում պահպանված սեպագիր արձանագրությունների շեղքիվ: Վերջիններս իշխատակցում են Բաբելոնում մ.թ.ա. 12-11-րդ դարերում իրար հաջորդած Կասսիտական և Խաին 2-րդ հարստության տիրակալներ Նաբոլոզդոնտար 1-ի (մ.թ.ա. 1126-1105թթ.), Մարդուկ-Նադին-Ալիսեի (մ.թ.ա. 1100-1083թթ.), Մարդուկ-Շափիկ-Ջեների (մ.թ.ա. 1082-1070թթ.), Ալդա-Ավախ-Իդրիմի (մ.թ.ա. 1069-1048թթ.) և նրանց ներածաղկերի անունները (BMQ 1929, աղ. 4, նկ. 2; Hutchinson R. 1934, նկ. 1; Schaeffer C. 1948, աղ. 242/40, 265/16, 265/17; Tychta-Zanbil 1968, էջ 30, նկ. 2; Dyson R. 1964, աղ. 10, նկ. 1, 2; Moorey P. 1974, նկ. 23, Dussaud R. 1938, աղ. 54; Meek T. 1939, նկ. 1; Vanden Berghle L. 1971, էջ 18, նկ. 10/5; 6; Vanden Berghle L. 1973, էջ 24-25, նկ. 2, 4, 5, 18, 19, 27, 39, 40, 42; Vanden Berghle L. 1983, էջ 158; Vanden Berghle L. 1959, էջ 91, 274-275, աղ. 117; Medvedskaya I. 1982, էջ 70-72, աղ. 9, նկ. 1, 2, 3, 11, 12, 14, 15, 179): Ըստ որում սեպագիր տեքստերով դաշույնները հայտնաբերվել են Իրանական սարահարթի միայն արևմտյան հատվածում և ուրիստանում, որն էլ Ռ. Դյուստոյին և Ռ. Պլեյներից թույլ է տվել ենթադրել, թե Ջագրակ գեղավանդերը գործում ժամանակցություն ունենալով Բաբելոնի ռազմական ձեռնարկումներում, դրա ղիծազ որպես վարձատրություն ստացել են բաբելոնյան տիրակալների անուններով արձանագրված սպառակերտում (Dussaud R. 1938, էջ 275; Pleiner R. 1967, էջ 13): Ռ. Գիրշմանը նույնիսկ հավկված է կարծիքով, թե յուրիստանյան սեպագիր դաշույնները և նրանց հետ հայտնաբերված սակերը ոչ մի կապ չունեն յուրիստանյան այս համալիրների

ենտ, որոնցում գտնվել են: Նրա կարծիքով մշված դաշտյաններն ու սակերը ծխական բնույթ ունեն և Լորիստան են ընկել կիներների միջոցով, վերջիններիս կողմից բարեկրթյան տամարների բալամոմից հետո (Ghirshman R. 1964, էջ 283-284): Տեսակետ, որի հետ այսօր, նկատի ունենալով ձևերի տակ սակի հարուստ և մեծաքանակ փաստացի հնագիտական նյութը, դժվար բե կարելի է համամայնվել: Լորիստանյան վերոհիշյալ դաշտյանների տեղական արտադրության կողմնակիցն են Պ. Հայրապետյանը, Պ. Մուրիցի և Լ. Վանդին Քերկան (Calmeyer P. 1969, էջ 19-39; Moorey P. 1971; Vanden Berghe L. 1968, էջ 158-159): Այս տարրերակի իրանական զենքի երկարությունը տատանվում է 36-45 սմ-ի միջև, իսկ դաստակը կազմում է ողջ երկարության 1/3-1/4-ը: Շեղերը հատույթում ձվաձևի են կամ ձգված վեցանկյան տեսք ունեն և հիմնականում օժտված են կենտրոնական ողով:

Նմանատիպ մեկնական դաշտյաններ հայտնի են նաև Միջագետքից (Նյինվե) և Արարական թերակղզուց (Դուբայ) (Layard O. 1912, էջ 338-348, նկ. 96; Lombard P. 1981, էջ 87-93, աղ. 1, նկ. D): Երկուսն էլ վերաբերում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջին: Դաշտյաններն առաջինի երկարությունը 36 սմ է, իսկ երկրորդինը՝ 30 սմ: Երկուսի մտն էլ դաստակը կազմում է զենքի ողջ երկարության 1/3-ը: Շեղերը հատույթում բոլոր ձվաձևի են բացառապես զուլի կենտրոնական ողից: Ժամանակին փորձեր են արվել (Հ. Մարտիրոսյան, Ս. Նույանյան, Մ. Պոգրեբովա, Ա. Փիրկիսամյան) այս դաշտյանների շարքը դասել է մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակի սկզբի աստարական բարձրարժեքավորված պատկերված քրմերի ու աստափական էակների դաշտյանները և, սակայն նյութի ուշագիտը ուսումնասիրությունը հնարավորություն չի ընձեռում հաստատելու այդ վարկածը (բարձրաքանակներում պատկերված զենքի տարբեր հատվածների ձևերը լավ արտահայտված չեն, որն էլ քացառում է այդ դաշտյանները որոշակի խմբի դասելը) (Մարտիրոսյան A. 1964, էջ 230, նկ. 89; Եսայն Կ. 1966, էջ 70; Погребова М. 1977, էջ 40; Бudge E. 1914, աղ. 6, 8; Джафаров Г. 1984, աղ. 2, 5):

Այսպիսով, շրջանակավոր դաստակով դաշտյանների ու սրերի երրորդ ենթակարգի երկրորդ տարրերակի ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ այն ևս լայն տարածում ունի և հանդիպում է Միջին-Պարսեպոսիայի աշխարհի, Հայկական լեռնաշխարհի, Անդրկովկասի, Հյուսիսային Կովկասի, Իրանական արաբաարքի արևմտյան շրջանների, Միջագետքի և Արարական թերակղզու հնագիտական հուշարձաններում: Ըստ որում ամենավաղ օրինակները վերաբերում են 2-րդ հազարամյակի սկզբներին և դարձյալ վկայված են Միջին-Պարսեպոսիայի աշխարհում: Այս տարրերակի զենքի ամենալայն տարածման շրջանը մ.թ.ա. 15-11-րդ դարերն են: Այն հիմնականում կիրառությունից դուրս է գալիս մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջում, և միայն Հայկական լեռնաշխարհում նրա երկարատևությունը որոշ օրինակներ ավանշարաբար շարունակվում են օգտագործելու մաս. մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակի սկզբներին:

Երրորդ տարրերակի (աղ. 9, նկ. 1-15) - Այս տարրերակին բնորոշ են հուլիարձան գլխիկով, հարթ, վերին ու ստորին հատվածներում ըիլ լայնացող բռնակով, երկկողմանի ներքնակով խաչարդով և հավասարաչափ նեղացող շեղավ օրինակները: Նախորդ տարրերակից այս դաշտյաններն առանձնանում են խաչարդի երկկողմանի ներկրումներով (գորվածքներով): Այս տարրերակի ամենավաղ օրինակները հանդիպում են Հայկական լեռնաշխարհի և Անդրկովկասի (Ալավերդի, Արթրի դամբարան 3, Վերին Նավեր դամբարանաբլուր 19, Սասունի դամբարան 26, Կախեսիայի Ուրգանո

դամբարան 8) հնագիտական համալիրներում (Եսայն Կ. 1966, էջ 89, աղ. 14, նկ. 4; Хачатрян Т. 1975, էջ 178, նկ. 87/1; Хачатрян Т. 1979, էջ 110; Симонян А. 1983, էջ 93-95, նկ. 2/5; Пихцхелаян К. 1982, էջ 17-21, աղ. 21): Հայտնաբերված օրինակների մեծ մասը սերում են դամբարանային ժակ համալիրներից և հավաստի թվագրումներ ունեն: Սասունից թիվ 26 դամբարանից (աղ. 34) հայտնաբերված բրոնզե դաշտյանը, ըստ ուղեկցող հնագիտական նյութի, կարող է թվագրվել մ.թ.ա. 16-15-րդ դարերի սահմանագծով: Արթրի թիվ 3 (աղ. 32), Ուրգանոյի թիվ 8 (աղ. 30), Վերին Նավերի թիվ 19 դամբարաններից հայտնաբերվածները մեր կարծիքով տեղավորվում են մ.թ.ա. 15-րդ դարի ժամանակագրական սահմաններում (թեև սերտի հնագետների մի մասը ժամանակներ նրանց համար ավելի բնդիսմոր մ.թ.ա. 15/14-13-րդ դարերի թվագրում է առաջարկել): Ըստ ամենայնի նույն թվագրումն ունի նաև Ալավերդուց հայտնաբերված բրոնզե սուրը: Այս գտնվել է մ.թ.ա. 15-13-րդ դարերի թվագրվող բրոնզե կացիների ու սակերի գտնի են: Ներկայացված զենքի երկարությունը 44-55,5 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է զենքի ողջ երկարության 1/4-1/5-ը: Շեղերը հատույթում ձվաձևի են, օժտված կենտրոնական ուռուցիկ ողիով և կամ խորաղիլ ակոսներով:

Նույն տարրերակի վերաբերող մեկ պատահական դաշտյան հայտնի է նաև հյուսիս-արևմտյան Աբրիկայից (Եղիպոսո) և, ըստ Հ. Բոննիի, թվագրվում է մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի կեսերով (Bonnet H. 1926, էջ 65, նկ. 24b): Ըստ գտնակարի դաստակը կազմում է զենքի երկարության 1/3-ը, իսկ շեղքը օժտված է կենտրոնական ողով:

Մի խիտ ուշագրավ օրինակ է հայտնաբերվել Բահրեյնի Բուրայմի հնավայրի դամբարաններից մեկում (աղ. 35) և, ըստ Ռ. Քիթթիի թվագրվում է մ.թ.ա. 14-13-րդ դարերի սահմանագծով (Bibby G. 1974, էջ 277):

Առավել մեծաքանակ են այս տարրերակի դաշտյանները Իրանական արաբաարքի արևմտյան շրջաններում հատկապես Լորիստանում (Dussard R. 1938, աղ. 54, 55; Meek T. 1939, նկ. 1; Medvedskaya I. 1982, էջ 70, աղ. 9, նկ. 8, 10; BMQ 1931-32, աղ. 30, նկ. a: AMI 1989, աղ. 40, նկ. 1-3): Զամբը այստեղ հայտնաբերված օրինակների զգալի մասը պատահական գտածոներ են: Նրանցից մի քանիսի վրա պահպանվել են Բարեկրթի Խաչի 2-րդ հարստության տիրակալներ Մարտուկ-Նադի-Ավլախի (մ.թ.ա. 1100-1083թթ.) և Մարտուկ-Շադիկի-Ջերիի (մ.թ.ա. 1082-1070) անունները, որոնք էլ հնարավորություն են ընձեռում թվաքննի այս տարրերակի իրանական դաշտյանների հավաքածուն մ.թ.ա. 12-11-րդ դարերով: Չների երկարությունը 29-45 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է նրա 1/3-1/4-ը: Շեղերը հատույթում բոլոր ձվաձևի են՝ հիմնականում զուլի կենտրոնական ողից կամ խորաղիլ ակոսներով:

Առավել մեծ է, որ նախորդ երկու տարրերակների համեմատությամբ այս տարրերակի զենքն ավելի նեղ աշխարհագրական ընդգրկում ունի և հիմնականում հանդիպում է Հայկական լեռնաշխարհի, նրան հարակից Հարավային Անդրկովկասի ու Իրանական արաբաարքի արևմտյան շրջանների (Լորիստան) հնագիտական հուշարձաններում: Ըստ որում նախատեսյան օրինակները նախորդում են յուրիստանյաններին և քացաղված չէ, որ նպատակ են Իրանական արաբաարքում քրմարկվող զենատեսակի քրմարկվող տարրերակի տարածման գործին:

Չորրորդ տարրերակի (աղ. 9, նկ. 16-18) - Այս տարրերակը կազմում են շրջանակ գլխիկով, հարթ բռնակով, երկկողմանի ներքնակով խաչարդով և

հավասարաչափ ներացող շեղքով դաշույնները (Schaeffer C. 1948, աղ. 252/29, աղ. 259/4, 10: Ghirshman R. 1939, աղ. 26, նկ. 8): Նախորդ տարբերակներից այս դաշույնները տարբերվում են գլխիկի շրջանակն կառուցվածքով, ինչպես նաև բունակն ու խաչարկի միացման մասում երբեմն հանդիպող հորիզոնական միջնորձի առկայությամբ: Հայտնի է այս տարբերակին վերաբերող քննամանր երեք օրինակ: Բոլորն էլ Թեռնի Միակի Բ դամբարանադաշտից են: Նրանցից մեկը դամբարանային համալիրից է (Թեռնի Միակ Բ, դամբարան 74) և բլավազվում է մ.թ.ա. I-ին հազարամյակի վերջերսով: Դաշույնների երկարությունը 35-40 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է զենքի երկարություն այն 1/3-ը: Շեռերը հատույթում ձվաձևի են, գուրկ կենտրոնական ուղից կամ խորալորի կառուցներից: Առաջավոր Ասիայի մյուս շրջաններում նման զինատեսակ չի հանդիպում և, դառ ամենայնից, այն գուտ Իրանական երևույթ է:

Հինգերորդ տարբերակ (աղ. 9, նկ. 19-31) – Այս տարբերակին բնորոշ են հովիարածն գլխիկը, ուղիղ-մասնեղավոր բունակը, ուղղանկյունաձև խաչարկը, հավասարաչափ ներազող (տերևաձև) շեռք: Նախորդ տարբերակներից այս զենքն առանձնանում է բունակի մասնեղավոր կառուցվածքով: Որոշ ուսումնասիրողներ (Մ. Պոգրեբովա, Ի. Մելզևսկայա) չլստրամանով շրջանակավոր դաստակով զենքի կառուցվածքային որոշ մամրամասների մեջ, այս տարբերակի դաշույնները խաբարվում են հովիարածն գլխիկ, ուղիղ բունակ, երկկողմանի ներկված խաչարկ և հավասարաչափ ներազող շեռք ունեցող (մեր դասակարգման երրորդ տարբերակ) օրինակների հետ, հավանաբար խաչարկի երկկողմանի ներկվումները համարելով բունակի մասնեղների շարունակությունը (Портецова М. 1977, էջ 43, աղ. 3: Medvedskaya I. 1982, էջ 68-80, աղ. 9, աղ. 10): Իրականում մենք գործ ունենք զենքի դաստակի՝ իրարից հստակ բաժանված և նշանակությամբ իրարից տարբեր երկու առանձին հատվածների մտակորման փաստի հետ: Հետևաբար վերոհիշյալ դաշույններից նույն տարբերակում համատեղելի, մեր կարծիքով, հավասար է ներկայացվող դասակարգման սկզբնակետին:

Այս տարբերակին պատկանող դաշույնների հիմնական մասը Իրանական սարահարթի արևմտյան շրջաններից է (Dussayd R. 1938, աղ. 55: Dyson R. 1964, աղ. 9, 2: Пoртецова М. 1977, էջ 43, աղ. 3, նկ. 1-7, 13: Medvedskaya I. 1982, աղ. 9, նկ. 5, 9, 13, 16: Vanden Berghe L. 1983, էջ 64, նկ. 27/5: Muscarella O. 1989, էջ 27, նկ. 5/а): Չենքի ուսումնասիրությունը ամուսնանշում է տեղում նման դաշույնների տարածման երկու հիմնական օջախ: Դրանցից մեկը Լորիստանն է, որտեղից հայտնաբերված դաշույնները մեծավ մասամբ պատահական գտածոներ են և բարտ մասնագետների վերաբերում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջին քառորդին: Այս օջախից սերող երկու դաշույններ (մեկը պահվում է Բրիտանական թանգարանում, մյուսը՝ տիկին Յորտոլիի մասնավոր հավաքածուում) շեռքերի վերնամասում սեպագիղի տեսքեր ունեն, որոնք չեն վերծանվում: Չենքի երկարությունը 26-33 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է նրա 1/3-ը: Շեռերը հատույթում բոլոր ձևավոր են՝ հիմնականում գուրկ կենտրոնական ուղից և խորալորի ակոսներից:

Նույն տարբերակին պատկանող Իրանական դաշույնների երկրորդ օջախը Մերձորմիական շրջանն է (հավելում: Կ Հասանգուն): Այս դաշույնները ևս հիմնականում պատահական գտածոներ են և մասնագետների կողմից (Ռ. Դայան, Մ. Պոգրեբովա, Ի. Մելզևսկայա) բլավազվում են դարձյալ մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջին քառորդով: Ըստ ամենայնի մերձորմիական ծագում ունեն նաև Նիհավենդից պատահաբար հայտնաբերված դաշույններն ու

Ֆիլադելֆիայի համալսարանի քանդաբանում պահվող, Իրանից հայտնաբերված և ստույգ անձնագիր չունեցող օրինակը: Մերձորմիական դաշույններն ունեն որոշին կառուցվածք: Նրանց երկարությունը 42-45 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է զենքի երկարության մոտ 1/2-ը: Նման երկար դաստակներ չկան Առաջավոր Ասիայի (նաև Հին Արևելքի) մյուս շրջաններում և, հավանաբար, խոսում են զինագործության ու առնչաբովետի տեղակայման առանձնահատկությունների մասին: Շեռքերը հատույթում ձվաձևի են, գուրկ ուղից կամ ակոսներից: Հավազողես համոլիպում են նաև հատույթում ձվաձև վեցանկյան տեսակ և կենտրոնական ողով շեռքը: Այս տարբերակին է պատկանում նաև Հասանգունի բնակատեղիից պատահաբար հայտնաբերված և ներկայումս Մետրապոլիտեն թանգարանում պահվող բրոնզե դաշույնիկը, որն, ըստ Օ. Մուսարբեկյանի, վերաբերում է մ.թ.ա. 9-րդ դարին (Muscarella O. 1989, էջ 27, նկ. 5/а): Կառուցվածքով այն ավելի հարչաված է օրիտառնայան օջախին: Երկարությունը 10,3 սմ է, իսկ դաստակը զենքի 1/3-ն է կազմում: Շեռքը հատույթում շեղանկյան տեսք ունի և օժտված է կենտրոնական ողով:

Իրանական սարահարթի արևմտյան շրջաններից դուրս, այս տարբերակին պատկանող միակ դաշույնը հայտնաբերվել է Հայկական լեռնաշխարհում: Այն պեղվել է Եփրատկամենի թիվ 6 դամբարանում (պեղող հնագետ Գ. Կարավանյան): Դաշույնի երկարությունը 30,5 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է զենքի մոտ 1/3-ը: Շեռքը հատույթում շեղանկյունաձև է՝ օժտված կենտրոնական ողով: Քննարկվող դաշույնին ուղեկցող հնագիտական նյութը պարզորոշ վերաբերում է Հայաստանի Միջին Բրոնզի շրջափուլի ավարտական փուլին, ներկայացված է սևան-արցախ-կարմիրքերտյան մշակութային խմբին բնորոշ խեցանոթներով և կարող է տեղադրվել մ.թ.ա. 17-16-րդ դարերի ժամանակագրական սահմաններում (աղ. 24): Ինչից էլ հետևում է, որ Իրանական սարահարթում մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 2-րդ կեսին լայն տարածում ստացավ այս տարբերակի դաշույնների ու սրերի համար, հնարավոր է, նախատիպ է ծառայել Հայկական լեռնաշխարհում դեռ մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 2-րդ քառորդում կիրառված օրինակը:

Առաջավոր Ասիայի (նաև Հին Արևելքի) մյուս շրջաններում այս տարբերակին վերաբերող դաշույններ չեն հանդիպում: Այս երկրորդ տարբերակ (աղ. 10, նկ. 1-8) – Այս տարբերակը կազմում են հովիարածն գլխիկով, հարթ բունակով, ուղղանկյունաձև խաչարկով և զեղարքածն շեղքով դաշույնները: Նախորդ տարբերակից այս դաշույններն առանձնանում են շեռքի ինքնատիպ կառուցվածքով:

Ամենավաղ օրինակը Հայկական լեռնաշխարհում է (Հառին, դամբարան թիվ 78), հայտնաբերվել է միջինբրոնզեդարյան (սևան-արցախյան մշակութային խմբին բնորոշ խեցանոթներ պարունակող) դամբարանային համալիրից (աղ. 25) և բլավազվում է մ.թ.ա. 17-16-րդ դարերով (Xачатрян Т. 1975, էջ 114, նկ. 69): Հայկական լեռնաշխարհից է մասնատիպ դաշույնի մեկ այլ օրինակ ևս (աղ. 10, նկ. 2): Այն պեղվել է Արուշաձյանից դամբարանադաշտի թիվ 3 դամբարանում (պեղող հնագետ Գ. Սարգսյան) (աղ. 27): Դաշույնի հետ հայտնաբերված հնագիտական նյութը (մասնավորապես՝ կարմիր մածուկով ազդեցված գալարաղորշ նախշով անոթ) բոլոր են տալիս քննարկվող դամբարանային համալիրի տեղակայելի մ.թ.ա. 15-րդ դարի ժամանակագրական սահմաններում: Դաշույնի կազմի երկարությունը համապատասխանաբար 31 և 29 սմ է, իսկ դաստակը կազմում

է գեների 1/3-ը: Ընդերը հատույթում ձգված վեցանկյան տեսք ունեն և օժտված են լայն կենտրոնական ողով:

Նույն տարրերակին վերաբերող մեկ դաշույն հայտնի է Սիրիա-պաղեստինյան աշխարհից և բլագվում է մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի կեսերով (Պորթեօնա Մ. 1962, էջ 14, նկ. 4/13): Երկարությունը 31 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների 1/3-ը: Ընդրը հատույթում թույլ ձվաձև է՝ գուրկ կենտրոնական ողից: Այս տարրերակին վերաբերող շոտս դաշույններ Իրանական սարահարթի արևմտյան շրջաններից են (Hoot J.-L. 1965, աղ. 76: Tchoga-Zanbil 1968, աղ. 36, նկ. 11: Vanden Berghe L. 1983, էջ 24, նկ. 41): Դրանցից երկուսը պատահական գտածոներ են և պահվում են Լուվրում: Նրանցից մեկը շեղի վերնամասում սեպագիր արձանագրություն ունի՝ Բաբելոնի Իսահ 2-րդ հարստության տիրակալ Մարդուի - Նադին-Ալլանի (մ.թ.ա. 1100-1083թթ.) անվամբ, որով էլ բլագվում է: Երրորդը դաշույն հայտնաբերվել է Լուրիտանի Կուրպի Գուլգուլ հնավայրի թվ. 10 դամբարանից և բլագվում է մ.թ.ա. 12-11-րդ դարերով (Vanden Berghe L. 1973, էջ 24): Չորրորդ դաշույնը հայտնաբերվել է Չոսա-Ջանրի (Գուր-Ուրբաշ) բնակատեղիի պեղումների ժամանակ, մ.թ.ա. 12-11-րդ դարերով բլագվող հենգիտական շրտից: Դաշույնների երկարությունը 32-40 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների 1/3-ը: Ընդերը հատույթում ձվաձևը են կամ վեցանկյուն զվարթություն ունեն և հաճախ օժտված են կենտրոնական ողերով:

Նույն տեղերակին վերաբերող վերջին դաշույնը հայտնաբերվել է Արաքսյան ինքնակղզուց և բլագվում է մ.թ.ա. 2-1-ին հազարամյակների սահմանագծով (Lombard P. 1981, աղ. 1, նկ. Կ): Դաշույնի երկարությունը 23,6 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների 1/3-ը: Ընդրը հատույթում հազիվ նկատելի ձվաձև է՝ գուրկ կենտրոնական ողից և խորային ալոսներով:

Յոթերորդ տարրերակ (աղ. 10, նկ. 9-14) - Այս տարրերակը կազմում են հովիտարան գլխիկով, հարթ վերին ու տարրին հատվածում լայնացող բրնձակով, ուղղանկյունաձև խաչադրով և կեռ շեղով դաշույններն ու սրերը (Montelius O. 1900, էջ 130-139, նկ. 338: Bonnet H. 1926, էջ 95, նկ. 44: BMQ 1929, աղ. 4: Schaeffer C. 1948, աղ. 158, նկ. 16: Պորթեօնա Մ. 1965, էջ 14, նկ. 4/16): Այսպիսի երեք բրնձակ սրեր հանդիպում են Սիրիա-պաղեստինյան աշխարհում: Նրանցից առաջինը հայտնաբերվել է Գեզերի ուշերոնգեղայանի թվ. 30 դամբարանից և բլագվում է մ.թ.ա. 15-14-րդ դարերով (աղ. 22, նկ. 1): Երկրորդը պատահական գտածո է, հավանաբար Ռաս-Շամրայից (ստույգ տեղը հայտնի չէ) և, ըստ Կ. Շեխրի, բլագվում է մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի կեսերով: Երրորդ բրնձակ սրը հայտնաբերվել է Աշար-Մեքրայի 1991 թվականի պեղումների ընթացքում, հուշարձանի մ.թ.ա. 16-15-րդ դարերով բլագվող սենյակներից մեկի մուտքից ոչ հեռու, հարավային պատի մոտ (Masetti - Rouault M., Rouault O. 1996, էջ 181-198, նկ. 2-5): Սիրիա-պաղեստինյան օրինակների երկարությունը համապատասխանաբար 59, 65 և 78 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների 1/5-1/6-ը: Ընդերը հատույթում ձգված եռանկյան տեսք ունեն: Ըստ որում շեղի ալոսները միայն մասն է սուր (նրախ աղեղանակ): Նույն տարրերակին, թերևս, կարելի է դնել նաև Եգիպտոսից պատահաբար հայտնաբերված բրնձակ վաղակը (կարճ սուր), որը, ըստ Հ. Բոնենի բլագվում է Լամբես 3-րդի ժամանակաշրջանով (մ.թ.ա. 12-րդ դարի 1-ին կես) (Bonnet H. 1926, էջ 95: Եսկերման Յ. 1976, էջ 177): Վաղակը մոտավորապես 52 սմ երկարություն ունի, իսկ դաստակը կազմում է գեների 1/4-ը: Ընդրը հատույթում եռանկյունաձև է՝ մեկ սուր ալոսով:

Նույն տարրերակին պատկանող երկու պատահական գտածոների էլ, որը պահվում են Փարիզի և Նյու Յորքի թանգարաններում, մասնագետների կողմից միջպաղեստին և փոքրասիական ծագում է վերագրվում (Maxwell-Hislop K. 1946, էջ 43-44: Tallon F. 1987, էջ 113: Muscarella O. 1988, էջ 340: Philip G. 1989, էջ 142-143):

Այս տարրերակին պատկանող գեներ հանդիպում է նաև Հայկական լեռնաշխարհում: Այն պատահաբար հայտնաբերվել է Ամրի (Տիգրանկերտ) մոտակայքում և, դաստիով շեղին պահպանված սեպագիր արձանագրությունից, որում իշխատակամ է Աղայնիարի անունը (ըստ Օ. Մնտուկիտսի դա Աստիտանի բազավոր Աղայնիարի 1-ին-6), վերաբերում է մ.թ.ա. 14-13-րդ դարերի սահմանագծին, (Montelius O. 1900, նկ. 338: Մկրտչ Տ. 1950, էջ 251, նկ. 139): Սրի երկարությունը մոտ 72 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է ողը երկարություն 1/6-ը: Մյուս շեղը ևս հատույթում ձգված եռանկյան տեսք ունի և միայն մեկ սուր ալոս:

Նույն տարրերակին կարելի է դասել նաև Իրանական սարահարթից պատահաբար հայտնաբերված և ներկայումս Բիրտանական թանգարանում պահվող դաշույնը (BMQ 1929, աղ. 4): Երկարությունը 39 սմ է, իսկ դաստակը գեների 1/3-ն է կազմում: Ընդրը հատույթում եռանկյուն է՝ մեկ սուր ալոսով: Կեռ շեղով սրերի ու դաշույնների պատկերներ հանդիպում են նաև Թեյ Ամարից (Էլճունմա) հայտնաբերված և մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակների սահմանագծով բլագվող կլավ ասիկի, Թեյլոյից (Նզվոյից) գտնված սյան շրջանակ խաչքից (մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 1-ին կես), Նոր Կենթական Սեպագիրայան թարձանարձանների (Յազդըր քայա, Բոտազդր) և Մեզդդոյից հայտնաբերված փղոսկեր ներդիրի (մ.թ.ա. 12-րդ դար) վրա (ՎԱԶ 1983, էջ 320-321, նկ. 94: Bonnet H. 1926, էջ 90, նկ. 38: Маххуин Дж. 1983, նկ. 7, 12: Albright W. 1954, էջ 123, նկ. 31: ՎԱԶ 1988, էջ 280-281, նկ. 92): Հենվելով միայն շեղերի առկայության փաստի վրա, որը ուսումնասիրողներ (Հ. Բոնեն, Ջ. Մակլոյն), փորձել են վերը նշված իրերի ու քարձրաքանդակների վրա պատկերված գեները մույնացնել քննարկվող տարրերակը կազմող մոմյների հետ: Մեր կարծիքով, մեծ ուղեգնանքներ թափված հրապուրի են, բայց ոչ հավաստի, հենց թեկուր այն պատճառով, որ հնարավոր չէ ստույգ պարզել պատկերված գեների դաստակների կառուցվածքը: Փաստորեն այս տարրերակի գեները Առաջավոր Ասիայում հանդես է գալիս մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի կեսերին և ըստ ամենայնի կապված է Սիրիա-պաղեստինյան զինագործարյան հետ:

Ութերորդ տարրերակ (աղ. 10, նկ. 15) - Այս տարրերակին բնորոշ են հովիտարան գլխիկով, հարթ բրնձակ, զանգվածող, քառակուսի երկբնակ գուրկ խաչադր և կեռ շեղը՝ Հայտնի է միայն մեկ օրինակ: Այն ոչ մեծ դանակ է, որ գտնվել է Լճաշենի 3-րդ դամբարանային պեղումներից և ըստ ողկեցող հնագիտական նյութի բլագվում է մ.թ.ա. 15-րդ դարով: Երկարությունը 20,5 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների 1/3-ը: Ընդրը հատույթում ձգված եռանկյան տեսք ունի և մեկ կտրուկ ալոս:

Իններորդ տարրերակ (աղ. 11, նկ. 1-4) - Այս տարրերակը կազմում են շեղերնաբար գլխիկով, հարթ բրնձակով, ուղղանկյունաձև խաչադրով,

* Տեսակաճորեն այս դանակը կարելի է դասել նախորդ 7-րդ տարրերակի գեների շարքը, սակայն քառակուսի, զանգվածող, երկբնակ գուրկ խաչարի առկայությունը զուրկ դնել այն ամանագծային ինքնորոշյալ տարրերակում:

հավասարաչափ նեղացող շերտով և սուր աչյուղ կարճ սրերը: Այս գեները հանդիպում է բացառապես Հայկական լեռնաշխարհում և նրան հարակից Հարավային Անդրկովկասում: Առաջին սուրը ինտուպսերիվ է և հաշվեք թիվ 98 դամբարանից և ըստ ուղեկցող հնավախական նյութի (աղ. 42) քվազվում է մ.թ.ա. 15-14-րդ դարերով: Նմանափայ երկու սրեր հայտնի են Հարավային Անդրկովկասի (ժամանակակից հարավային Վրաստան), Թրևի (դամբարան 37) (աղ. 44) և Ջեմո-Բոդրե (դամբարանաբլուր 4) (աղ. 43) հնավայրերի պեղումներից և ըստ ուղեկցող հնավախական նյութի դարձյալ քվազվում են մ.թ.ա. 15-14-րդ դարերով (Тбилиси I, 1978, էջ 70-72, նկ. 31: Пилцхелаяури К. 1979, էջ 79-82, աղ. 6, նկ. 1): Արևիկի երկարությունը 42,5-46 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների մոտ 1/4-ը: Շերտերը հատույթում ձվաձևի են օժտված կենտրոնական ողորով:

Առաջավոր Ասիայի (նաև Հին Արևելքի) մյուս շրջաններում այս տարրերակին վերաբերող օրինակներ մեզ հայտնի չեն:

Տասներորդ տարրերակ (աղ. 11, նկ. 5-29, աղ. 12, նկ. 1-30) - Մյուսը կործարող գլխիկով, հարթ բունկով, շրիշակավոր (ձողոձև) խաչադրով և հավասարաչափ նեղացող շերտով դաշույնների ու սրեր են: Նախորդ տարրերակից ունեցած միակ տարբերությունը երկուներից գուրի, շրիշակավոր նեղ խաչադրի առկայությունն է: Այս տարրերակի դաշույններն ու սրերը ունեցան հիմնականում տարածված են Հայկական լեռնաշխարհում և նրան հարակից շրջաններում: Հանդիպում են Լճաշենի, Գավառի (Նոր Բայազետ), Ներքին Գետաշենի (աղ. 46, աղ. 49), Նորատուշի (աղ. 55), Սարուխանի (աղ. 51), Խրտանոցի, Գլիլիյանի, Վանաձորի, Արբիկի, Օշակոյի, Մեծաձորի, Էրարի, Աղավնաձորի (աղ. 45), Էջմիածնի, Կարսի, Մեղրու, Կապանի, Տանձակերի, Նորաշենիկի (աղ. 54), Նոր Առաջավորի և Հայաստանի ու Արցախի համաժամանակյա այլ հնավախական համալիրներում (Уварова П. 1900, էջ 283, նկ. 459: Ивановский А. 1911, աղ. 3, նկ. 9: Мартиросян А. 1954, էջ 21, նկ. 5: Мартиросян А. 1964, էջ 193-194, նկ.76: Есаян С. 1966, էջ 63-66, աղ. 11, նկ. 9: Хачатрян Т. 1975, էջ 200-201, նկ. 113/1, 3, 4, 114/2, 3; Даниелян О. 1973, էջ 102-113, աղ. 1, նկ. 1: Ахатрян Т. 1979, էջ 109, 184, 265: Հարաբյան Բ. 1985, էջ 214, աղ. 4: Բիչազով Լ. 1985, էջ 68-74, աղ. 22: Խնկիկյան Օ. 1991, էջ 88, աղ. 2): Նկատում է այս տարրերակին պատկանող դաշույնների ու սրերի պատրաստման երկու եղանակ՝ մ) գեների կործարող գլխիկները ամրացված են բունկից (աղ. 11, նկ. 5-29, աղ. 12, նկ. 1-22), բ) ամբշտ են բունկից և հագնում են փայտե միջնադասի կամ ներդիրների վրա (աղ. 12, նկ. 23-30): Ավելացնենք նաև, որ ժամանակին առաջ քայլած այն միտքը (Հ.Արտոբյան, Թ. Խաչատրյան, Ա.Մեսայան), թե առաջին եղանակի օրինակները միաձույլ են (այսինքն դաշույնն ամբողջությամբ ձուլվել է մեկ կողապատում), չի հաստատվում վերոնկյալ գեների ձմանքամին ուսումնասիրության արդյունքներով (նեոնեոլիթյան ճանապարհներով արված յուսանակի վրա պարզ նկատվում են գլխիկի և բունկի գոդման կարի նեղերը): Հանգամանք, որն անի է հաստատում երկու եղանակով պատրաստված դաշույնների ու սրերի մոնոթությունը: Զինագործական նշված երկու եղանակների առկայությունը ոչ կատուցաբերային, ոչ էլ ձևաբանական առումով չեն փոխում ընթացիկ գեների նկարագրի, որի պատճառով մենք նպատակահարմար ենք գտել երկու եղանակով պատրաստված դաշույններն էլ ընդգրկել մեկ ընդհանուր տարրերակի մեջ: Պետք է ավելացնել նաև, որ

հնագետների գերակշիռ մասը, նկատի ունենալով ընթացիկ գեների որոշ օրինակների բունկի արտաքին կորուսված տեսքը, այն սխալաձևով մոնիթորել է խոզովակապատակ դաշույնների հսկի նիստ: Իրականում այս տարրերակն ունի շրջանակավոր կառուցվածք: Պարզապես ի տարբերություն շրջանակավոր դաստակով մյուս դաշույնների ու սրերի, վերջիններիս բունկի երկուսն ավելի երկար են և գեների որոշ օրինակներում ընդուսպ մոտենալով իրար, երբեմն խոզովակի տավարություն են առեձեռն իրավաճում պահպանելով դաստակի շրջանակավոր կառուցվածքը:

Այս տարրերակի դաշույնների ու սրերի օգտագործման հիմնական ժամանակաշրջանը մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 2-րդ կեսն է, թեև որոշ ուսումնասիրողներ (Ա. Մեսայան, Օ. Խնկիկյան) այս տարրերակին վերաբերող մի քանի օրինակներ (ժամանակորակա Խրտանոցի, Մեղրու, Կապանի, Տանձակերի, Նոր Առաջավորի դաշույնները) քվազում են մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակի 1-ին քառորդով: Նման ուշ քվազման հիմնական կոպերը, որքան մեզ հայտնի է, Խրտանոցից (Դիլիյանի մոտ) 1929 թ. հայտնաբերված դաշույնն է (մյուս օրինակները պատահական գտածոներ են), որ կարծես թե սերում է մ.թ.ա. 8-7-րդ դարերի հնավախական նյութ պատրաստող դամբարանից (Ա. Խաչատրյանի պեղումներ): Նախ, պետք է նշել, որ ընթացիկորդ դամբարանային համալիրը (նկատվում են Խրտանոցի 1929 թ.ի ողջ հավաքածուն) ոչ այնքան սխտեմառակ սելոնումների, որքան հավաքված աշխատանքների արդյունք է և, այս իսկ առումով, չի կարող միանշանակ հավատարի համարվել: Մյուս կողմից ընթացիկորդ դամբարանում չի բացատվում կրկնակի քաղման հանգամանքը, որը կարող է և չնկատել պեղողը: Եվ ընդհանրապես իրենց նյութով, պատրաստման եղանակով և արտաքին ձևավորմամբ Խրտանոցի, Մեղրու, Կապանի, Տանձակերի և Նոր Առաջավորի դաշույնները, ինչ խոսք, ավելի հարազատ են Հայկական լեռնաշխարհի մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 2-րդ կեսի զինագործական ավանդույթներին, քան մ.թ.ա. 8-7-րդ դարերի երկնկեսային երկար և կարճ զինաուսանակներին: Հայկական լեռնաշխարհից հայտնաբերված այս տարրերակի դաշույնների չափերը տատանվում են 26,5-38 սմ-ի միջև, իսկ սրերիցը հասնում է 70-72 սմ-ի: Դաստակը կազմում է գեների ողջ երկարության 1/3-1/6-ը: Շերտերը հատույթում ձվաձև վիզանկյան, շղանկյան կամ բոյլ ձվաձևի գծապատյուն ունեն, միշտ օժտված կենտրոնական ողով և կամ խորային անխեղով:

Նույն տարրերակին պատկանող դաշույններ ու սրեր հանդիպում են նաև Հայկական լեռնաշխարհին հարակից շրջաններում: Մասնավորապես Հարավային Վրաստանի՝ Սամբալովի, Սցիլեթի (աղ. 47), Ալազան գետի ետևի, Կախեթիայի (Մեսայան, դամբարանադաշտ «Պերիթ» դամբարան 6) (աղ. 48), ինչպես նաև ժամանակակից Արցրեյանի Խանկարի ու Մինգեչաուրի նեոգոթական համալիրներում և քվազվում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 2-րդ կեսով (Կուլիբաբաև Ա. 1981, աղ. 14, նկ. 30, աղ. 21, նկ. 46, աղ. 32, նկ. 28, աղ. 38, նկ. 42, աղ. 48, նկ. 20, աղ. 46, նկ. 15, աղ. 50, նկ. 8, աղ. 51, նկ. 16: Пилцхелаяури К. 1979, աղ. 30: Абушхелашвили М. 1980, էջ 71, աղ. XIa: Садрадзе В. 1991, աղ. XV-XVI: Кушнерева К. 1957, էջ 162, աղ. 7, նկ. 7: Ломтадзе Г. 1974, էջ 164-167: Асланов Г., Ваидос Р., Ионе Г. 1959, էջ 62-70, նկ. 53, աղ. 13, նկ. 4, 5, 9): Զեների երկարությունը 28-35 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է նրա 1/3-ը: Շերտերը հատույթում ձվաձևի կամ շղանկյունաձև գծապատյուն ունեն և օժտված են կենտրոնական ողով: Հայկական լեռնաշխարհից դուրս այս տարրերակին վերաբերող մնակներ

օրինակներ հանդիպում են Եգիպտոսում (Bonnet H. 1926, էջ 75, նկ. 24/а), Հնդկաստանի Կոլկատայում (Техов Б. 1977, էջ 33, նկ. 33), Իրանական Թափլոզում (Schaeffer C. 1948, աղ. 231, նկ. 3) և Չինաստանում (Погребцова М., Членова И. 1970, էջ 292, նկ. 1): Եգիպտոսի դաշտյնը հայտնաբերվել է 19-րդ հարատարյան ժամանակաշրջանի պատկանող դամբարանից (մ.թ.ա. 13-րդ դար): Մյուս երեք դաշտյնները պատասխանալի գտածոների են:

Տաաներկերորդ տարրերակ (աղ. 13, նկ. 1-8) - Այս տարրերակի գեներ ունի հովիարած, գլխիկ, հարթ ընկած, շրիչավոր (ծողածե) խաչարդ և հավասարաչափ մեղացող շերտ: Ձևերի նախորդ տարրերակից սրան առանձնանում են գլխիկի հովիարած կառուցվածքով: Այս տարրերակի պատկանող դաշտյններն ու սրերը հայտնի են Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիսային շրջաններից (Գիլիբան, Գոլովին, Քեր, Ալավերդի, Տավուշ, Վանաձոր) (աղ. 50, աղ. 52) և ժամանակակից մասնագետների կողմից րվագրվել են մ.թ.ա. 13-12-րդ դարերով (Минацканин А. 1952, էջ 62-71: Սեազականյան շ. 1959, էջ 30: Мартirosян А. 1964, էջ 117-118, նկ. 48/1: Есаян А. 1966, էջ 87-90, աղ. 14, նկ. 5, 6: Նսայան Ս., Հովհաննիսյան Շ. 1969, աղ. 20, նկ. 5: Петросян А. 1989, էջ 56, աղ. 48, նկ. 1): Դատելով վերիդիպա համալիրների հնագիտական նյութերից, մեր կարծիքով, ալիկի հավանական կլինե քննարկվող դամբարանները րվագրել մ.թ.ա. 14-13-րդ դարերով: Նույն րվագրում ունեն մաս Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիս-արևելյան և հարակից շրջաններից (ժամանակակից Աղբրջայի տարած Գետարակ, Մինգեչալտր) հայտնաբերված օրինակները (Казиев С. 1949, էջ 15, նկ. 3а: Казиев С. 1951, էջ 10, աղ. 8, նկ. 3):

Ձևերի տակ եղած գրավանդորումը հնարավորություն չի տալիս պնդելու այս տարրերակի դաշտյնների ու սրերի առկայությունը ժամանակակից Հարավային Կրասնոստանում, քեև տեսակետներն նրանք, պետք է որ հանդիպվեն Կասիքիայի համաժամանակյա հնագիտական համալիրներում: Իրականում այստեղ լայն տարածում ունեն արտաբնատ վերիդիպա տարրերակին մոտ, իսկ կառուցվածքով խորզակադաստակ դաշտյններ ու սրեր, որ գրավանդորում մենք «վախերական տիպ» պայմանական անունն են տեսել (Рессен А. 1935, նկ. 2/2: Пиотровский Б. 1949, աղ. 7: Пичхелаяри К. 1959, էջ 111-117, 123-124: Ломтадзе Г. 1974, էջ 165-167):

Քննարկվող տարրերակի գեների երկարությունը 58-72 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է նրա 1/5-1/6-ը: Ենթերից հատությունը ձվաձոր են, միշտ օժտված կենտրոնական որով և խորալից ակոսներով: Առաջավոր Ախայի մյուս շրջաններում այս տարրերակին պատկանող դաշտյններ ու սրեր չեն հանդիպում:

Տաաներկերորդ տարրերակ (աղ. 13, նկ. 9-23) - Այս տարրերակին բնորոշ են հովիարած գլխիկը, հարթ ընկած, երիզներից զուրկ, ուղղանկյունաձև զանգվածող խաչարդը և հավասարաչափ մեղացող շերտը: Նրանք հանդիպում են Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիսային շրջաններում (Գիլիբան, Սպիտակ, Լորսու), ինչպիսի նաև նրան հյուսիս-արևելքից հարակից տարածքում (Գետարանակ, Մինգեչալտր) (Նսայան Ս., Հովհաննիսյան Շ. 1969, էջ 92, աղ. 1, նկ. 4: Խնկիկյան Օ. 1991, էջ 88, աղ. 2, նկ. 6: Асханов Г., Ваидов Р., Ионе Г. 1959, էջ 78, աղ. 13, նկ. 1-3: Халилов Д. 1985, էջ 45, 132, աղ. 18, նկ. 2, 3):

Ձևերի երկարությունը 36-72 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է որչ երկարության 1/3-1/6-ը: Ենթերից հատությունը բույլ ձվաձոր են միշտ օժտված կենտրոնական որով:

Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիսային շրջաններից զուրկ այս տարրերակին վերաբերող դաշտյններ հանդիպում են Հնդկաստանի Կոլկատայում (ժիլ, Կոբան, Վերին Ռուրխա) (Уварова П. 1900, աղ. 301, նկ. 4-6: Техов Б. 1977, էջ 99-100, աղ. 88, նկ. 1-5: Техов Б. 1965, էջ 150-151, նկ. 9, 20, 21) և րվագրում մ.թ.ա. 14-12-րդ դարերով: Ինչպես գտնում են ժամանակոտերը, այս դաշտյնները բնորոշ չեն կովկասյան զինամատյաններին, և, ըստ անձանի, ստեղծվել են անտրլովկասյան գեների կրկնօրինակման և տեղական մանրամասների (բռնակի զանգված միջնապատի) համադրման շնորհիվ (Техов Б. 1977, էջ 101): Առաջավոր Ախայի (մաս Հին Արևելքի) մյուս շրջաններում այս տարրերակը նույնպես վիայան չէ:

Տաաներկերորդ տարրերակ (աղ. 14, նկ. 1-21) - Սրանք բարձրագույն գլխիկով, հարթ (կրքեն միջնորակով) ընկածով, ուղղանկյունաձև զանգվածող խաչարդով և հավասարաչափ մեղացող շերտով բրոնզե դաշտյններն ու սրերն են: Քննարկվող գեների մյուս օրինակներից տարրերակն են գլխիկի բարձրակն կառուցվածքով: Վերջինս իր դիրքով ուղղահայաց է ինչպես բռնակին, այնպես էլ շերտին (այսինքն գեներին անբավական վերջիններսը նկատմամբ 90° կազմող անկյուն տակ) և որոշ ուսումնասիրողների կարծիքով (Ա. Գոդար, Յ. Հանջյար) մարտի ժամանակ պահպանել է ձեռքի աղի հակաատկորդի գեների հարվածներին (Hac̄ar F. 1934, էջ 78):

Հայկական լեռնաշխարհում այս գեներտեսակը հանդիպում է Արձաղիթի, Նոր Բայազետի (Կամո), Աղիամանի (Ներքին Գետաշեն), Հացաստի, Ջուղարսի (աղ. 56), Վանաձորի, Ջուղայի, Առաջաձորի և Խանդերի հնագիտական հուշարձաններին: Ըստ որում դրանց մի մասը սերում է փակ համալիրներից և հավաստի րվագրվում մ.թ.ա. 12-10-րդ դարերով (Լալայան Յ. 1931, էջ 99-100: Гуммель Я. 1931, էջ 14, աղ. 1, նկ. 12: Гуммель Я. 1939, նկ. 1: Пиотровский Б. 1949, աղ. 6: Кушнарєва К. 1957, էջ 136-137, նկ. 2: Мартirosян А. 1964, էջ 155, նկ. 63/1, 2: Есаян С. 1966, աղ. 12, նկ. 5: Մարտիրոսյան Շ. 1969, աղ. 19, նկ. 4: Խնկիկյան Օ. 1977, էջ 33, աղ. 5, նկ. 9: Փիլիպոսյան Ա. 1979, էջ 39-40): Երկար ժամանակ իշխում էր այն կարծիքը (Հ. Մարտիրոսյան, Ա. Նսայան), որ այս դաշտյններն ու կարճ սրերը միատուր են, ալային նմանտիպ գեների մկյանիկական և ռեժնոզնեագրաֆիական ստուժնասիրությունը զույգ տվեց, որ սրանց դաստակներն ու շերտերը ձուլվել են առանձին կադավարներում և ապա զոլվել իրար (Maxwell-Hislop K., Houdges H. 1966, աղ. 4, նկ. 1): Մասնավորապես այդ է մտածմանում մաս Վանաձորի դաշտյնը, որի բռնակին արված միջանցիկ փորվածքներում պարզորոշ նկատվում է նրանից առանձին ձվաձև շերտի պատկեր: Այս դաշտյնը ուչագրավ է մաս նրանով, որ գալիս է հաստատելու վերևում առաջ րաչված մեր այն կարծիքը, համաձայն որի, շրջանակավոր դաստակով գեները պատկավոր դաշտյնների աստիճանական զարգացման արդյունք է Այդ փոխակերպման արձագանքները Հայկական լեռնաշխարհում փաստորեն նկատվում են շրջանակավոր դաստակով դաշտյնների հազարամյա օգտագործումից հետո անգամ: Հայաստանյան օրինակների երկարությունը տատանվում է 29,5 - 50 սմ-ի միջև, իսկ դաստակը

կազմում է զենքի 1/3-1/4-ը: Շեղերը հատույթում հիմնականում շեղանկյուն գծագրություն ունեն և միշտ օժտված են կենտրոնական ղողով:

Այս տարրերակին պատկանող չորս դաշույններ հանդիպում են Հայկական լեռնաշխարհի հարավային շրջաններից (ժամանակակից Ադրբեջանի տարածք: Միզգեյաուր, Խիչկիդեբե) և դարձյալ բնագրվում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջերով (Асаинов Г., Ваидов Р., Ионе Г. 1959, էջ 78-79, աղ. 13, նկ. 7: Кашкай М., Селимханов И. 1973, էջ 126, 212, աղ. 25/19, 21, նկ. 18/19, 21): Մյանք 28-36,5 սմ երկարություն ունեն, իսկ դաստակը կազմում է զենքի 1/3-ը: Շեղերը հատույթում ձվաձիք են՝ գորշ կենտրոնական ղողբից:

Հայտը տարածաշրջանը, ուր վկայված են այս տարրերակին վերաբերող դաշույններ, Իրանական սարահարթի հյուսիս-արևմտյան շրջաններն են (հատկապես Տրախլիշ) (Schaeffer C. 1948, աղ. 217/14, 223, 227/10, 237/24: Vanden Berghe L. 1964, աղ. 34, նկ. 226: Negahban E. 1964, նկ. 55): Հանդիպում են նրանք Աղա-է-վարի, Վերիի, Չիլա-հաննի հնագիտական համալիրներից և քվադրվում մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջին քառորդով: Իրանական սարահարթում, Թրախլիշ հարավ, այս տարրերակի դաշույնները հազվադեպ են: Մեկական օրինակ հանդիպում են Մարիկի և Խուրվիհի հնակալքերից և դարձյալ վերաբերում մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջին:

Իրանական դաշույնների երկարությունը 29-37 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է զենքի 1/3-ը: Շեղերը հատույթում շեղանկյունաձև են հիմնականում օժտված կենտրոնական ղողով:

Հայկական լեռնաշխարհից և Իրանական սարահարթի արևմտյան շրջաններից դուրս հանդիպում են այս տարրերակին պատկանող դաշույնների եզակի օրինակներ: Մյանցից մեկը պատահաբար գտնվել է Կրասնոյարսկի երկրամասում և, ըստ Ն. Չիևնովայի, վերաբերում է մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակին (Членова Н. 1971, էջ 33, նկ. 33/2, 3): Փոքր-իճ վերապահումով այս տարրերակին կարելի է դասել նաև Պակիստանի Ֆորու-Մուրեթ բնակավայրից հայտնաբերված կարճ սուրը (Lal B. 1951, նկ. 8: Погребцова М. 1977, էջ 67, աղ. 6), որը Ս. Հելյեն-Գեդրեի կարծիքով արևմտաիրանական ծագում ունի և Արևելք է տարվել արիական ցեղերի կողմից (Heine-Geldern R. 1956): Նեկվայումյան Ֆորու-Մուրոդի և Կրասնոյարսկի դաշույններին անդրկովկասյան ծագում է վերագրվում (Погребцова М., Членова Н. 1970, էջ 294):

Փորձեր են արվել քննարկելով տարրերակի դաշույնների քվին դասել նաև Դապիստամի արևմտյան շրջաններից (Տեկևի) պատահաբար հայտնաբերված բրոնզե դաշույնը (Акишев К., Акишев А. 1978, էջ 59-62, նկ. 9: Членова Н. 1982, էջ 34-35, նկ. 1): Սակայն վերջինիս դաստակի խողովակավոր կառուցվածքը բացառում է այդ հանգանակները:

Այսպիսով, քննարկված օրինակների իլյումն վրա կարելի է պնդել, որ ստանդերները տարրերակի դաշույններն առավելապես Հայկական լեռնաշխարհի արևելյան (հատկապես Մևանի ավազան, Արցախ) և Իրանական սարահարթի հյուսիս-արևմտյան (իլյումնականում Թրախլիշ) շրջաններին բնորոշ զինատեսակ են և վկայում են երկու հարավից տարածվելուց գոյություն ունեցած վերագործական բնդիանությունների մասին:

Տասնորենըող տարրերակ (աղ. 14, նկ. 22-24) - Այս տարրերակի դաշույններին բնորոշ են քամբաձև գլխիկը, մատնեքավոր բռնակը,

ուղղանկյունաձև զանգվածեղ խայարդը և հավասարաչափ նեղացող շեղք: Նախորդ տարրերակից այս զենքը ստանձնանում է բռնակի մասնեքավոր կառուցվածքով: Հայտնի է քնդամենը երեք օրինակ: Դրանցից երկուսը Իրանական սարահարթից են (Մարիկ բեկե, Լանիջան-Ռեշտ) և քվադրվում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջով (Negahban E. 1964, նկ. 48: Medvedskaya L. 1982, էջ 73, նկ. 9/24: Maxwell-Hislop K. 1962, էջ 59-62, էջ 126-130, աղ. 39, նկ. 1): Երրորդը պատահական գտածո է (Եգիպտոսից և, ըստ սանկայնի, նույն ժամանակաշրջանում է քվադրվում Բոկալի Ի. 1926, էջ 65, նկ. 24/с): Դաշույնների երկարությունը 34-35 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է նրա 1/3-ը: Շեղերը հատույթում ձվաձիք են՝ օժտված կենտրոնական ղողով:

Տասնիկենըող տարրերակ (աղ. 14, նկ. 25-26) - Այս տարրերակին բնորոշ են քամբաձև գլխիկով, հարթ բռնակով, երկկողմանի ներքևված խայարդով և հավասարաչափ նեղացող շեղքով դաշույնները: Հայտնի է այս տարրերակին վերաբերող քնդամենը երկու դաշույն: Երկուսն էլ պատահական գտածոներ են Իրանական սարահարթի արևմտյան շրջաններից (Լուրիստան) և Կ. Տաշերի կարծիքով վերաբերում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջին քառորդին (Schaeffer C. 1948, աղ. 256/18, 19): Դաշույնների երկարությունը (նեկի շեղքը բերի է) պետք է, որ մոտավորապես 36-38 սմ լինի, իսկ դաստակը կազմում է զենքի 1/3-ը: Շեղերը հատույթում շեղանկյուն ու ձգված վեցանկյան տեսք ունեն և օժտված են կենտրոնական ղողբով:

Տասնվեցենըող տարրերակ (աղ. 15, նկ. 1-2) - Այս տարրերակը կազմում են հովիհարաձև գլխիկով, հարթ բռնակով, եղջյուրավոր խայարդով և հավասարաչափ նեղացող շեղքով երկու սրերը: Հայտնի են նրանք առայժմ միայն Էգեյան աշխարհից և վերաբերում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 2-րդ կեսին (Perrot J., Chippiez Ch. 1894, էջ 976, նկ. 551: Anati E. 1968, էջ 70, նկ. 31/3: Buchholz H.-G., Karageorghis V. 1972, էջ 57, նկ. 24): Սրերի երկարությունը 65-70 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է զենքի 1/5-ը: Շեղերը հատույթում բուլլ ձվաձիք են՝ օժտված կենտրոնական ղողով:

Տասնորենըող տարրերակ (աղ. 15, նկ. 3-4) - Միայն էգեյան աշխարհում են հանդիպում նաև այս տարրերակի սրերը: Մյանք ունեն կորնեքող գլխիկ, ուղիղ բռնակ, եղջյուրավոր խայարդ և հավասարաչափ նեղացող շեղք: Երկու սրերն էլ կրտսելից են և վերաբերում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 2-րդ կեսին (Evans A. 1964, էջ 849-850: Anati E. 1968, էջ 70, նկ. 34/1): Ռժնեն մոտավորապես 65-70 սմ երկարություն, իսկ դաստակը կազմում է զենքի 1/5-ը: Շեղերը հատույթում բուլլ ձվաձիք են՝ օժտված կենտրոնական ղողբով:

Տասնութենըող տարրերակ (աղ. 15, նկ. 5-14) - Այս տարրերակը կազմում են հովիհարաձև գլխիկով, հարթ բռնակով, եղանաձև խայարդով և հավասարաչափ նեղացող շեղքով դաշույններն ու սրերը: Մյանք ուրյան ստանձնահատկությունը բռնակի ստորին վերջույթից սկսվող և շեղքի վերնամասի սայրերը (ուսերը) զոկող եղանակն հաստատում է: Դաշույնների ու սրերի այս տարրերակի գերալիշո մասը դարձյալ էգեյան աշխարհից են (Արենք, Միքենե) և վերաբերում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջին քառորդին (Folting S. 1961, էջ 289, աղ. 95, նկ. 1/1: Anati E. 1968, էջ 70, նկ. 31/1, 2: Эсаавагскаа Т. 1976, նկ. 14): Դույնի չարքուն, մեր կարծիքով, պետք է քննարկել նաև Կիպրոսից (Նիկոսիա) պատահաբար հայտնաբերված և, ըստ Կ. Նիկոսիայի, մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջով քվադրվող բրոնզե դաշույնը (Nicolaou K. 1973, էջ 425, աղ. 80/9): Ձևերի երկարությունը 19.5-72.5 սմ է, իսկ

դասակը կազմում է ողջ երկարության 1/3-1/6-ը: Շեղերը հատույթում բոլոր ձվածիր են հինձակաձուռն գտրկ կենտրոնական ուղիքը:

Նույն տարրերակին է պատկանում նաև Աշտուրի Ամու-Արաղ ատավանայինների ատճարի պեղումներից հայտնաբերված դաշտյունիկը, որ թվագրվում է մ.թ.ա. 9-րդ դարով (Andree V. 1909, էջ 53; Bonnet H. 1926, էջ 21, նկ. 9; Πορρεβοβα M. 1977, էջ 41; Πορρεβοβα M. 1965, էջ 12-13): Դաշտյունիկ երկարությունը 15 սմ է, իսկ դասակը կազմում է գեների մոտ 1/3-ը: Շեղը հատույթում շեղանկյուն է օժտված կենտրոնական ողով (աղ. 15, նկ. 11):

Ողջ վերապահունով (նկատ) ունենալով բունակի և գլխիկի ինքնատիպ գծազարդումը) այս տարրերակի գեներին շարքը կարող են դասակել Կովկասյանց (Արևմտյան Վրաստան) և Հյուսիսային Կովկասից (Քրի) հայտնաբերված երեք դաշտյունիկը (աղ. 15, նկ. 12-14), որոնք, ըստ մասնագետների, թվագրվում են մ.թ.ա. 10-7-րդ դարերով (Техов Б. 1977, էջ 107-109, նկ. 89/7, 14; Микеладзе Т., Мигдасова Н., Папуашвили Р. 1985, էջ 37-40, աղ. 53):

Տասնհինգերորդ տարրերակ (աղ. 16, նկ. 1) - Այս տարրերակն առայժմ ներկայացված է մեկ օրինակով: Այն էճաշեցի 10-րդ դարաբարձաբրդից հայտնաբերված կարճ սուրբ է, որն ըստ ուղիկոց հնագիտական նյութերի (աղ. 41) թվագրվում է մ.թ.ա. 15-րդ դարով (Есаган С. 1966, էջ 85-89, աղ. 14, նկ. 2): Ունի կորճարդ գլխիկ, հարթ բունակ, պայտանն խաչարդ է հավասարաչափ մեղացող շղթա: Այս տարրերակի յուրօրինակությունը բունակի ստորին վերջավորության վերանունն է պայտանն խաչարդի: Սրի երկարությունը 58 սմ է, իսկ դասակը կազմում է գեների 1/5-ը: Շեղը հատույթում ձվածիր է օժտված կենտրոնական ողով և խորակի պատկերով:

Քսաներորդ տարրերակ (աղ. 16, նկ. 2-14) - Այս տարրերակին բնորոշ են նովիարանն գլխիկը, հարթ բունակը, պայտանն խաչարդի և հավասարաչափ մեղացող շղթա: Նախորդ տարրերակից առանձնանում են գլխիկի նովիարանն կառուցվածքով:

Նրանց գերակշիռ մասը արևմտաիրանական ծագում ունեն և հանդիպում են Թալիշի (Արա-Էվլան, Չիլա-Իրան, Վերի, Շազուր-Վերի), Խուրվիճի և Մարիլի հնագիտական հուշարձաններից (Morgan J. 1896, նկ. 63; Schaeffer C. 1948, աղ. 217/3, 219/1, 227/8, 231/1; Dyson R. 1964, աղ. 9; Vanden Berghe L. 1964, աղ. 34, նկ. 227; Negahban E. 1964, նկ. 47): Ըստ ամենայնի, իր օժտմանը Իրանական Թալիշին է պատկանում ժամանակակից Աղբյուրյանի հարավային շրջաններից (Մասախի) պատահաբար հայտնաբերված դաշտյունը (в Кашкай М., Селимханов И. 1973, էջ 88, աղ. 22/9, էջ 186, նկ. 15/9):

Իրանական դաշտյունիկի գգա, ի մասը պատահական գտածոներ են և մասնագետների կարծիքով տեղադրվում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջի-մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակի սկզբի ժամանակագրական սահմաններում (Порребова М. 1977, էջ 47-48): Ձևերի երկարությունը 31-42 սմ է, իսկ դասակը կազմում է նրա 1/3-1/4-ը: Շեղերը հատույթում ձվածիր են, միշտ օժտված կենտրոնական ողով:

Իրանական արախարքից դուրս այս տարրերակի հանդիպում է միայն Հայկական լեռնաշխարհում և հարակից շրջանում: Նման երկու դաշտյունիկ գտնվել են Գետարեկի (դամբարան 23) և Հոռուի (դամբարան 87, պեղող հնագետ Ռ. Քաղաթյան) դամբարաններից և ըստ ամենայնի վերաբերում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի կեսերին: Նրանք մոտ 30 սմ (Գետարեկի դաշտյունի

շեղի ստորին մասը բացակայում է) և 47 սմ երկարություն ունեն, իսկ դասակը կազմում է գեների 1/3-1/4-ը: Շեղերը հատույթում ձվածիր են օժտված կենտրոնական ողով և խորակի պատկերով:

Քսանմեկերորդ տարրերակ (աղ. 16, նկ. 17-23) - Այս տարրերակին բնորոշ են նովիարանն գլխիկը, մասնաճեղով բունակը, պայտանն խաչարդն ու հավասարաչափ մեղացող շղթա: Նախորդ տարրերակից այս զինատեսակն առանձնանում է բունակի մասնաճեղավոր կառուցվածքով:

Նման դաշտյունիկ հանդիպում են Իրանական արախարքի արևմտյան շրջաններում (Վերի, Թուրու, Քալադրաշու, Գոլդին-բեհի) և թվագրվում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջով (Schaeffer C. 1948, աղ. 227/1, 236/1; Samadi H. 1959, նկ. 18, Young C. 1969, էջ 38, աղ. 25, նկ. 11; Medvedskaya I. 1982, աղ. 9, նկ. 21, 22): Դաշտյունիկի երկարությունը 34-42 սմ է, իսկ դասակը կազմում է գեների 1/3-1/4-ը: Շեղերը հատույթում ձվածիր են, միշտ օժտված կենտրոնական ողով:

Քսաներկուերորդ տարրերակ (աղ. 16, նկ. 16) - Այս տարրերակը ներկայացված է Թեյ-Ալանայից (Ալալուխ) հայտնաբերված մեկ կարճ սղով: Այն ունի մանիկան, երկգեներից գտրկ զանգվածով գլխիկ, երկհեղանի երկղեղամիջ նտանկյունան անուկներով հարթ բունակ, զանգվածուն նովիարանն (իջ) վեր ճկված խաչարդ և հավասարաչափ մեղացող շղթա: Նախորդ տարրերակից առանձնանում է գլխիկի մանիկանն կառուցվածքով: Ըստ Կ. Շեֆերի վերաբերում է մ.թ.ա. 14-13-րդ դարերին (Schaeffer C. 1948, էջ 104, նկ. 95/5): Սուրբ ունի 55 սմ երկարություն (ըստ գծանկարի), իսկ դասակը կազմում է գեների 1/4-ը: Շեղը հատույթում ձվածիր է, օժտված կենտրոնական ողով:

Քսաներեքերորդ տարրերակ (աղ. 16, նկ. 15) - Այս տարրերակը ևս առայժմ ներկայացված է մեկ օրինակով: Դա Իրանական արախարքի Խուրի-արևմտյան հատվածի (Մազանդարանի շրջան) Քալադրաշու բնակավայրից հայտնաբերված ոսկե դաշտյունիկ է: Այն ունի մանիկան, գլխիկ, ուղիղ-մասնաճեղավոր բունակ, պայտանն խաչարդ և հավասարաչափ մեղացող շղթա (Hoot J.-L. 1965, աղ. 153): Հրտարաբարձային մեջ չափերը նշված չեն: Դատելով լուսանկարից, դասակը կազմում է գեների ողջ երկարության 1/3-ը: Շեղը ըստ ամենայնի բոլոր ձվածիր գծազարդություն ունի և օժտված է կենտրոնական ողով:

Քսանչորսերորդ տարրերակ (աղ. 17, նկ. 2-7) - Բննարկվող գեների այս տարրերակը կազմում են մանիկան գլխիկով, ուղիղ-մասնաճեղավոր բունակով, ուղղանկյունան խաչարդով և հավասարաչափ մեղացող շղթայով երկար դաշտյունիկն ու սրբը: Այս տարրերակը ևս մեծաքանակ չէ:

Նման մի սղու հայտնաբերվել է Հայկական լեռնաշխարհում, Ալամդարայանի (Կուլիբան) ավերված դամբարանից (աղ. 57) և թվագրվում է մ.թ.ա. 11-9-րդ դարերով (Թրանսմանյան Թ: 1942, էջ 14-30; Хачатрян Т. 1975, էջ 23-24, նկ. 6; Арешян Г. 1974, էջ 193-198): Սրի երկարությունը 65 սմ է, իսկ դասակը կազմում է գեների մոտ 1/5-ը: Շեղը հատույթում շեղանկյուն է և օժտված է կենտրոնական ողով: Նույն տարրերակին պատկանող երկար երկու դաշտյունիկ և երեք սրբեր հանդիպում են Իրանական արախարքի արևմտյան շրջաններից (Լուրիստան): Դաշտյունիկը հայտնաբերվել են Գուլ-Խանան-Մուրդա (դամբարան 80) (աղ. 58) և Վար-Վարուղ (պատահական) հնավայրերից և ըստ Լ. Վանդեն Բերգեի վերաբերում են մ.թ.ա. 9-8-րդ դարերին (Vanden Berghe L. 1967, էջ 56, նկ. a; Vanden Berghe L. 1980, էջ 47, նկ.

11) Մերը Լորիստանի մարտիրոս-Շինան (դամբարան 4) (աղ. 60) և Ծանփ-Մուսն (դամբարանից 53 և 56) (աղ. 59) հնավայրերից են և, ըստ հնագիտական համալիրների, դարձյալ քվազոլտոն են մ.թ.ա. 9-8-րդ դարերով (Vanden Berghе L. 1972, էջ 12, նկ. 13: Vanden Berghе L. 1977, էջ 54: Vanden Berghе L. 1983, էջ 83, նկ. 39/13): Իրանական դաշույնների ու սրբի երկաթուղայունը 34-58 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների 1/3-1/4-ը: Շեղերը հատուկում շեղանկյուն են, օժտված կենտրոնական ողով:

Առաջավոր Ասիայի մյուս շրջաններում այս տարբերակը չի հանդիպում: **Հասնիհնգերորդ տարբերակը** (աղ. 17, նկ. 8-11) - Այս տարբերակին բնորոշ են երիզներից զուրկ, զանգվածեղ շեղանկյունաձև գլխիկը, ուղիղ-հարթ բռնակը, ուղղանկյունաձև խաչադրը և հավասարաչափ մեղացող շեղքը: Նախտող տարբերակից այս օրինակներն առանձնանում են գլխիկի զանգվածեղ շեղանկյուն տեսքով և դաստակի երկմետաղյա կառուցվածքով (գլխիկը, բռնակի և խաչադրի երիզները բրոնզից են, բռնակի միջնապատի ու շեղքը երկաթից): Այս տարբերակի յոթ սրբեր հայտնաբերվել են Կարծիք բլուրի (Ճնչբերաիի) պեղումներից (մեկը խիտ քայքայված վիճակում է, պահպանվել է բրոնզե գլխիկն ու բռնակի երկաթե միջնապատի մի մասը): **Մեղազավում** են մ.թ.ա. 8-7-րդ դարերով (Питрофский Б. 1970, նկ. 51, 52): Մերի երկաթուղայունը 65-73 սմ է, իսկ դաստակը կազմում է գեների 1/5-ը:

Առաջավոր Ասիայի մյուս շրջաններից այս տարբերակին վերաբերող զինատեսակներ հայտնի չեն:

Այսպիսով, ձեռքի տակ եղած հնագիտական նյութը հնարավորություն է բնձնել շրջանակավոր դաստակով դաշույնների ու սրբի մեծ խմբի մեջ առանձնացնել երեք ենթախմբեր՝ ընդհանուր 32 տարբերակներով և վեր հանել նրանց ձևավորման ու զարգացման որոշ օրինաչափությունները: Կատարված ուսումնասիրությունները հանգեցրեցին նե մի խումբ հնարավորությունների:

Հետևություն 1. Մ.թ.ա. 3-2-րդ հազարամյակների սահմանազմում Հից Մերեքում հանդես է գալիս շրջանակավոր կառուցվածք ունեցող դաստակով գեներ, որն, ըստ ամենայնի, վարդրոնգեղարյան պաշտակավոր դաշույնի պառնիկի աստիճանական լայնացման, պառնիկի ու շեղքի միացման մասի առանձնացման ու բեմարկվող գեների նոր ձևավորված հատվածների երիզավորման (ներդիրներն ընդելուզելու համար) հետևանքն է: Այդ նե մասնանշում ինչպես մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակի պետականոր դաշույնի հետազոտումն, այնպես էլ շրջանակավոր դաստակով դաշույնների հայտնախնայ օրինակների նրանց հետ համարումը: Խոսքը վերաբերում է առաջին և մասամբ երկրորդ ենթախմբերում առանձնացված վաղագույն դաշույններին, որոնք փաստորեն շրջանակավոր դաստակով գեների լայնացման օրինակներ են հանդիսանում: Այս ենթախմբերի մեջ մտնող դաշույնների յոթ տարբերակներից երկուսում քացակայուն են գլխիկն ու խաչադրը, յոթում՝ գլխիկը: Այլ խոսքով, այս ենթախմբերի դաշույնները ձեռք բերելով իրենց հիմնական հատկանիշը՝ երիզավորված դաստակը, ռեռես ամբողջությամբ չեն օժտվում շրջանակավոր գեների բնորոշ կառուցվածքային առանձնահատկություններով: Երանց վաղագույն օրինակները հայտնի են Սիրիա-պաղեստինյան աշխարհից և քվազոլտոն են մ.թ.ա. 3-2-րդ հազարամյակների սահմանազմով: Ըստ որում, շրջանակավոր դաստակով գեների հանդես գալը բրոնզով էլ չի սպայնամակվում պառնիկավոր դաշույնների անհետացումը: Վերջիններս, մեր կարծիքով, հինք հանդիսանալով նոր զինատեսակի առաջացման համար, ոչ միայն չեն կորցնում իրենց նախնական տեսքը, այլ և մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակում շարունակում են կիրառվել շրջանակավոր և այլ տիպի կառուցվածք ունեցող դաստակով զինատեսակների հետ զուգահեռ ու հանդես բերում պառնիկավոր դաշույնների, սուտերների ու սրբի հետադարձը տարբերակներ:

Շրջանակավոր դաստակով դաշույնների ու սրբի ձևավորման գործընթացն, ըստ էության, ավարտվում է մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի սկզբին, երբ գեները ձեռք է բերում իր վերջնական տեսքը: Դա դաստակի ներք հատվածների ու շեղքի ակալությունն է կառուցվածքային մեկ ամբողջության մեջ: Այս դաշույններն ու սրբեր առանձնացված են մեր դասակարգման երրորդ ենթախմբում և հանդես են բերում քանիից տարբերակներ: Ընդհանուր առմամբ շրջանակավոր դաստակով գեների երեք ենթախմբերում առանձնացված 32 տարբերակները սպայնամակորված են գլխիկի վեց (եռիկարած, կլորավուն, մասիկաձև, կորնքաղ, շեղանկյունաձև, քամբաձև), բռնակի երկու (ուղիղ-հարթ, ուղիղ-մասնենթավոր), խաչադրի ութ (ուղղանկյունաձև, զանգվածեղ և քառակալի, ներքված, սեղանաձև, եղանաձև, շրիչակավոր (ձողանձ), եղջյուրավոր, պայտած) և շեղքի երեք (հավասարաչափ մեղացող, գեղարդաձև, կեղ) ուղղորումներով: Գլխիկի վերնիշխյալ վեց ձևերից ավելի համայն հանդիպում են եռիկարածեղ (25 տարբերակից 13-ում՝ 52%), բռնակի երկու ձևերից՝ ուղիղ-հարթը (32

տարբերակից 25-ում՝ 78%), խաչարդի ուր ձևերից՝ ուղղանկյունածևը (30 տարբերակից 10-ում՝ 33%), շեղի երեք ձևերից՝ հավասարաչափ նեղացողը (32 տարբերակից 28-ում՝ 87,5%): Երև նշված հաշվարկների հիման վրա դատարկի երեք հատվածների, և շերտի ամենից ամենախառնաձևը ձևերով մոդելավորելու լինենք շրջանակավոր դատարկով զենքի հիմնական օրինակը, ապա այն կունենա հովիտարած զվեղը, ուղի-դարբ բռնակ, ուղղանկյունածև խաչարդ և հավասարաչափ նեղացող (տեղեկանք) շերտ: Ըստ որում սա դատարկի երեք հատվածների ու շերտի ամենից համախառն ձևերի պայմանական միավորում կան ծոցիավորում չլ մեկ անբողոքյան մեջ, այն ռեալ գոյություն ունեցող զինատեսակ: Այն լիովին կկրկնում է մեր դասակարգման երրորդ ենթախմբի երկրորդ տարբերակը: Միս ենեց մնան կատարցվածքով դաշույնները են 20-րդ դարի 30-ական թվականներին ինտուիտիվ առանձնացվել շրջանակավոր դատարկով դաշույնների ու սրերի ենե խմբի և պայմանակաճորեն անվանվել «առաջավորատիպական տիպ» (Pezzen A. 1935, էջ 162-163): Անճնավող օրինակները վկայված են Սիրիա-պաղեստինյան աշխարհում և դպրվորում են մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի սկզբներով: Այստեղ քննարկվող զինատեսակը տարածում է տաճում էլ հիմնականում մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 1-ին կեսին, իսկ գործածությունից դուրս գալիս մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 2-րդ կեսին (կիրառություն մեջ մնալով մոտավորապես 700-800 տարի):

Հայկական լեռնաշխարհում և հարակից շրջաններում նույն դաշույնները երևան են գալիս մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 1-ին քառորդին (մ.թ.ա. 18-17-րդ դարեր), տարածում տաճում է մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի կեսերին, իսկ որոշ երկարակող օրինակներ գոյատևում են մինչև մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակի 2-րդ քառորդ (չուրջ 1000 տարի): Իրանական սարահարթի արևմտյան շրջաններում քննարկվող զինատեսակի հայտնես է գալիս մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 2-րդ կեսին (մ.թ.ա. 13-12-րդ դարեր) և գործածության մեջ մնում մինչև մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակի 1-ին քառորդ (չուրջ 400-500 տարի): Հին Արևելքի մյուս շրջաններում (Հյուսիս-արևելյան Աֆրիկա, Փոքր Ասիա, Միջագետք, Արարական քերակգոգ, Կովկաս) այս դաշույններն ու սրերը լայն տարածում են տաճում և հայտնի են եզգայի (հաճախ նաև պատահական) օրինակներով:

Հետախույրում 2. Երջանակավոր կատարցվածք ունեցող դատարկով դաշույնների ու սրերի մասնախմբն ուսումնասիրությունից հնարավորություն է բնձնում առանձնացնել այդ զինատեսակի արտադրության երեք հիմնական օջախ. ա) Սիրիա-պաղեստինյան աշխարհ, բ) Հայկական լեռնաշխարհ, գ) Իրանական սարահարթի արևմտյան շրջաններ: Այս երեք հիմնական օջախներից գառ, Միջերկրական ավազանում նկատվում է ևս մեկ օջախի (Էգիյան աշխարհ) գոյությունը, որը ձևավորվելով շրջանակավոր դատարկով դաշույնների մասնական (սիրիա-պաղեստինյան) օրինակների ազդեցության տակ, իր մեջ չի ներառել քննարկվող զենքի հիմնական ձևերն ու զարգացել է ինքնուրույն օրինաչափություններով (տես աղ. 18 և աղ. 19):

Նշված երեք հիմնական օջախների գործունեություն մեջ նկատվում է մի ուշադրակ երևույթ: Սիրիա-պաղեստինյան օջախի կայացման ժամանակ (մ.թ.ա. 3-2-րդ հազարամյակների սահմանափակ) Հայկական լեռնաշխարհի և

Իրանական սարահարթի օջախները դեռևս գոյություն չունեն: Նրա բուն ծաղկման շրջանում (մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 1-ին կես) սկսում է ձևավորվել հայաստանյանցը: Արքիմներին ակտիվ գործունեության ժամանակահատվածում (մ.թ.ա. 16-13-րդ դարեր) սիրիա-պաղեստինյան ստիճանաբար անկում է ապրում և դադարում գոյություն ունենալով, իսկ իրանական օջախը նոր միայն սկսում է ձևավորվել: Մ.թ.ա. 13-11-րդ դարերում Իրանական սարահարթի արևմտյան շրջաններում բուն զարգացում ապրող շրջանակավոր դատարկով դաշույնների ու սրերի արտադրության օջախի կողմին՝ արդեն չկա սիրիա-պաղեստինյանցը, իսկ Հայկական լեռնաշխարհինը չունի իր մասկին հզորությունը: Փաստորեն ստացվում է շրջանակավոր դատարկով զենքի արտադրական օջախի հայտնիական փոխանցում (տարածային և ժամանակագրական առումներով) Սիրիա-պաղեստինյան աշխարհից Հայկական լեռնաշխարհ, այստեղից էլ Իրանական սարահարթ ուղղությամբ: Ըստ որում, շրջանակավոր դատարկով զենքի ձևավորման մասնական օջախում՝ Սիրիա-պաղեստինյան աշխարհում, չի նկատվում ճնարկվող զինատեսակի տարբերակային բազմազանություն և ոչ օրինաչափ է ձևավորվող նոր զենքի համար: Ինչ վերաբերում է Հայկական լեռնաշխարհի և Իրանական սարահարթի գտածոներից, ապա տարբերակներն այստեղ բազմազան են:

Քննարկվող 32 տարբերակներից Սիրիա-պաղեստինյան աշխարհի հետ կապ ունեն ուրբ: Դրանցից 3-ը (ենթախումբ 1-ին, տարբերակներ 1-ին, 2-րդ, ենթախումբ 3-րդ, տարբերակ 22-րդ) հանդիպում են քաջատապես Սիրիա-պաղեստինյան աշխարհում, 4-ը (ենթախումբ 2-րդ, տարբերակ 1-ին, ենթախումբ 3-րդ, տարբերակներ 1-ին, 2-րդ, 7-րդ) սկզբում հանդես են գալիս այստեղ, ապա տարածվում Հին Արևելքում, իսկ 1-ը (ենթախումբ 3-րդ, տարբերակ 6-րդ), ըստ ամենայնի, Հայկական լեռնաշխարհից կրած ազդեցության հետևանք է:

Ճվարկված տարբերակների ուսումնասիրությունից կարելի է եզրակացնել, որ շրջանակավոր դատարկով զենքի գլխիկի հովիտարեն, բռնակի ուղի-հարթ, խաչարդի՝ սեղանած, ուղղանկյուն, եզանած և շերտի հավասարաչափ նեղացող (տեղեկանք) ու կեռ դրսևորումները սիրիա-պաղեստինյան զինագործական արհեստանոցի գործունեության արդյունք են: Դաշույնների դատարկներն այստեղ երբեմն անցրել կան գանձեր ունեն ներդրողի անբացման համար, իսկ շեղերը հատուկյան հիմնականում թույլ մկածվում են գուրկի կենտրոնական և խաղաղիվ ակունքներից:

Հայկական լեռնաշխարհում քննարկված 32 տարբերակներից հանդիպում են 20-ը: Դրանցից 3-ը (3-րդ ենթախումբ, տարբերակներ 1-ին, 2-րդ, 7-րդ) սիրիա-պաղեստինյան զինագործության ազդեցություն են կրում, 7-ը (ենթախումբ 2-րդ, տարբերակներ 4-րդ, 5-րդ: ենթախումբ 3-րդ, տարբերակներ 8-րդ, 9-րդ, 11-րդ, 19-րդ, 25-րդ) գառ տեղական երևույթ են, 8-ը (ենթախումբ 2-րդ, տարբերակ 2-րդ: ենթախումբ 3-րդ, տարբերակներ 3-րդ, 5-րդ, 6-րդ, 10-րդ, 12-րդ, 13-րդ, 24-րդ) սկզբում հանդես են գալիս Հայկական լեռնաշխարհում, ապա տարածվում Առաջավոր Ասիայում, իսկ 2-ը (ենթախումբ 2-րդ, տարբերակ 3-րդ: ենթախումբ 3-րդ, տարբերակ 20-րդ) Իրանական սարահարթի արևմտյան շրջանների ազդեցության հետևանք են: Այս համադրումները թույլ են տալու պնդել, որ զվեղիկի կործարար, բաճաճ, շեղանկյունած, բռնակի՝ մասներավոր, խաչարդի՝ ներկված, պայտան և շերտի՝ գեղարդան դրսևորումները Հայկական լեռնաշխարհի զինագործ

* Մտորակտից ձայն ղրված բվածանքը ցույց է տալիս ներախումբ, աղբ տարբերակը:

վարպետների նորամուծության արդյունք են: Այստեղ դաշտյանների դասակները հիմնականում գտրվ են ներդրելիքի ամրացման համար արված անցքերից (համազամանք, որով հայաստանյան գեներ տարբերվում է սիրիա-պաղեստինյանից), շեղերը հատույթում ձվաձիղ են, չեղանկյուն կամ վեցանկյուն հիշեցնող գծագրություն ունեն է գերազանցապես օժտված են կենտրոնական որով ու խորալից ակտիվորով:

Իրանական սարահարթում քննարկված 32 տարբերակներից հանդիպում են 17-ր: Դրանցից 3-ը (ներակտր 3-րդ, տարբերակներ 1-ին, 2-րդ, 7-րդ) կրկնում են սիրիա-պաղեստինյան զինատեսակների ձևերը, 7-ը (ներակտր 2-րդ, տարբերակ 2-րդ: Երբակտր 2-րդ, տարբերակներ 3-րդ, 5-րդ, 6-րդ, 10-րդ, 13-րդ, 24-րդ) Հայկական լեռնաշխարհի զինագործության ազդեցություն են կրում, 4-ը (ներակտր 3-րդ, տարբերակներ 4-րդ, 1-ին, 21-րդ, 23-րդ) գտնվում իրանական երևույթ են, իսկ 3-ը (ներակտր 2-րդ, տարբերակ 3-րդ: Երբակտր 3-րդ, տարբերակներ 14-րդ, 20-րդ) սկզբնապես հանդիս են եկել Իրանական սարահարթի արևմտյան շրջաններում, ապա տարածվել Լուսավոր Ասիայում: Նշվածից կարելի է կարևորագույն, որ գլխիկի շրջանան է մահիկանը որևորումները Իրանական սարահարթի արևմտյան շրջանների զինագործ վարպետների նորամուծություն են: Հեղերը հատույթում ձվաձիղ, շեղանկյունան է կամ վեցանկյուն հիշեցնող գծագրություն ունեն է երբեմն օժտված են կենտրոնական որով ու խորալից ակտիվորով:

Էգեյան աշխարհում քննարկված 32 տարբերակներից հանդիպում են միայն 4-ը: Դրանցից 1-ը (ներակտր 2-րդ, տարբերակ 1-ին) սիրիա-պաղեստինյան զինագործության ազդեցություն են կրում, 2-ը (ներակտր 3-րդ, տարբերակներ 16-րդ, 17-րդ) միայն էգեյան զինագործությանը բնորոշ մտույթ են, իսկ 1-ը (ներակտր 3-րդ, տարբերակ 18-րդ) սկզբնապես հանդիս է գալիս էգեյան աշխարհում, ապա նրա հատուկկենտ օրինակները հանդիպում են Լուսավոր Ասիայում: Էգեյան աշխարհի բնորոշ տարբերակների ուսումնասիրությունը բայց է տալիս պնդել, որ շրջանակավոր դաստակով գեների կառուցվածքային մասերի ձևավորման մեջ այդ օջախի ունեցած միակ ներդրումը՝ եղջյուրավոր հայաշարի տաղեծումն է: Էգեյան օրինակները ևս դաստակներին անցքեր կամ գամեր ունեն ներդրելիքի ամրացման համար (հանգամանք, որով նրանք մտույթում են սիրիա-պաղեստինյան օրինակներին), իսկ շեղերը հատույթում բայց ձվաձիղ են՝ հիմնականում օժտված կենտրոնական որով (ևրևույթ, որ նրանց մտույթում է հայաստանյան գեներից):

Այսպիսով շրջանակավոր դաստակով դաշտյանների ու սրերի բոլոր տարբերակների համադրված քննարկումը մեկ անգամ ևս բայց է տալիս պնդել, որ քննարկվող զինատեսակի մայնական օրինակները հանդիս են եկել Սիրիա-պաղեստինյան աշխարհում: Այնուհետև համարյա միաժամանակ, մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 1-ին կեսին, այստեղից մտույթ գործել Հյուսիս-արևելյան Աշրիկա (Նեպոտոս), Էգեյան աշխարհի և Հայկական լեռնաշխարհի: Երկուստույն այս զինատեսակի ընդհանրապես լայն ընդունելություն չի գտել, իսկ Էգեյան աշխարհում զբաղացել է որոշյան օրինակավորություններով: Արցիքիան ազդեցությունը նկատելի է հատկապես կենտրոնական կերպովային մ.թ.ա. 2-ի-ին հազարամյակների սահմանագծի և մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակի 1-ին կեսի հնգալուսական ինդուստրիաներում: Մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 1-ին կեսին միայն Հայկական լեռնաշխարհին է պահպանվել սիրիա-պաղեստինյան գեների դասական օրինակների բոլոր մանրամասները, ապա մ.թ.ա. 2-րդ

հազարամյակի կեսերից զարգացնելով ու կատարակագործելով դրանք, իր հերթին նպատակ է նման զինատեսակների տարածմանը Իրանական սարահարթում: Օջախներից յուրաքանչյուրը պատմական որոշակի ժամանակահատվածում ունեցել է արտադրության իրեն բնորոշ զինատեսակներն ու ազդեցություն դրողները (տես աղ. 18 և աղ. 19):

Հևեուրյուն 3. Երջանակավոր դաստակով դաշտյանների ու սրերի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է ընժանտն քննարկել այս գեների և մեկ տեսակներին: Դա վերջինից ծիսական բնույթ է, որը վկայում են մի շարք մշակութային փաստեր: Դրանցից առաջինը կապված է Աշտրի քաղաքի Անու-Ալյալ աստվածների տաճարում հայտնաբերված փորրիկ դաշտյանիկ հետ: Այն գտնվել է երկրեան մանրակերտ սակի հետ միասին և բնագրվում է մ.թ.ա. 9-րդ դարով: Երկուսի փորը չափերը (դրանք հնարավոր չի որպես գեներ օգտագործել) ու նույն տաճարում միասին հայտնաբերվելն արդեն անուղղակի կերպով հուշում են նրանց ծիսական բնույթ: Այլ է մասնաճյուղն մի հանգամանք ևս: Ինչպես նշեցինք վերևում, Աշտրի դաշտյանիկ իր կառուցվածքային ձևերով շատ մոտ է Էգեյան աշխարհի դաշտյաններին ու սրերին: Միջպագեղում այն Էգեյակի օրինակ է: Հայկական լեռնաշխարհում է Իրանական սարահարթում և նման դաշտյանիկ վկայված չեն: Դաշտյանիկ հետ հայտնաբերված երկրեան սակիկը և Էգեյան աշխարհի երևույթ է: Այստեղ այն կոչվում է «բարիկ» և կապված է Ջևի պաշտամունքի հետ (հանձնա նման սակիկը կոչվում են «Ջև-լարիի») (Աբրահ. Յ. 1976, էջ 194-196; Амосова Н. 1976, էջ 82; Брентес Б. 1976, էջ 88-89): Ջևի շունդակային համադրված Անու է: Երկուսի անուններն էլ «երկրի» և «դաշ» են նշանակում: Երանք աստվածների հայրն են, երկրի տաղեծողները, նստում են սրբազան լեռան վրա (Acoen A. 1991, էջ 463; Афанасьева Б. 1991, էջ 75): Այստեղից կարելի է ենթադրել, որ Անու-Ալյալ աստվածությունների տաճարում գտնված երկրեան սակիկը, որ Ջևի խորթնախնի է հանդիսանում, կարող է Էգեյան աշխարհից որոշակի նպատակներով բերված ծիսական գեներ լինել, որ ներմարտելվ է Ջևի շունդակային համարժեք աստվածությանը՝ Անուին: Այնուհետ ենթադրությունը ճիշտ է և Աշտրի երկրեան սակիկը կապված է Անուի պաշտամունքի հետ, ապա նույն սրբաբանում հայտնաբերված շրջանակավոր դաստակով դաշտյանիկը (որ դարձյալ Էգեյան ծագում ունի) պետք է որ կապված լինի տաճարի մյուս աստվածության՝ Ալադի հետ (փորրիկի ու տաղերի աստված): Երջանակավոր դաստակով գեների կապն Ալադ աստծու հետ վկայում է մի փաստ ևս: Դա Հայկական լեռնաշխարհից (Անդր) հայտնաբերված շրջանակավոր դաստակով սրի և Իրանական սարահարթի արևմտյան շրջաններից (Լուրիստան) հայտնաբերված որոշ դաշտյանների շեղերին պահպանված «Ալադնարի» և «Ալադ-Ալիդ-Իդիդ» անվանումներն են: Ըստ որում, լուրիստանյան շրջանակավոր դաշտյանների վրա շունդարարական Ալադին երբեմն փոխարինում է նրա քաղերիցյան համարժեքը՝ Մարտիկը (շեղերի վրա սրժանագրված է «Մարտուկ-Նադի-Ալիսես», «Մարտուկ-Շափիկ-գերի»): Աշտրից (Յուրդան-բեփի) հայտնաբերված շրջանակավոր դաստակով դաշտյանը Ներպալ աստծու պաշտամունքի հետ են կապում Ռ. Մարան ու Հ. Ժուկերթըրը (Starr R. 1939, այլ. 125, մի. KK-1: Güterbock H. 1965, էջ 197-198; Выхвалем Е. 1992, էջ 15-16):

Աշտրի Անու և Ալադ աստվածությունների տաճարից հայտնաբերված Էգեյան դաշտյանիկը շրջանակավոր դաստակով գեների ծիսական բնույթը

մատնանշող միակ օրինակը չէ: Շրջանակավոր դաստակով մամրակերտ դաշտյիններ (ոչ էլեյան տարբերակն պատկանող, այլ տեղական) հայտնաբերվել են Հասանյոթի քնակառեղի (Muscarella O. 1989, էջ 27, նկ. 5/), Քալարաշառի (Hout J.-L. 1965, աղ. 153) և Հյուսիսային Կովկասի (Մուկուլան) (Доманский Я. 1984, նկ. 179) հնագիտական հույարձաններից: Դաշտյինների փոքր շարիեր, որոշ օրինակների վրա կախելու համար արված անցքերը, ինչպես նաև Քալարաշառի հայտնաբերվածի ոսկոց պատրաստված լինելը մեկ անգամ են գայիս են վկայելու քննարկվող զինատեսակի նաև ծիսա-հնայական բնույթը:

Հայտնի կարևոր փաստը, որ կարող է խտնել շրջանակավոր դաստակով դաշտյինների ծիսական կիրառության մասին, Քարաշառիի և Հասանյոթի արձար են ոսկե գավաթների ղրվագներն են: Առաջինի վրա պատկերված է հինդկոտպական առասպելաբանությանը բնորոշ սյուն, որտեղ որսի, ծիսական խնջույրի, գոհարերույրի, մարտի և մահապատժի տեսարանների կտրին տառնմանի ընդգծված են նաև զենքերը (դաշտյիններ, նիկալներ, սակը): Դաշտյինները կարծես թե ունեն շրջանակավոր կառուցվածք և կրկնուն են Հայկական լեռնաշխարհում մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակում տարածուն ունեցող մույնաստիպ դաշտյինների մեկը (Соганская Б. 1988, էջ 146-160, նկ. 3): Հասանյոթի գավաթը ներկայացնում է խոտիկական դիզարանական պրոտիներից մեկը (հավանաբար «Ար Ռիլիկունդիի մասին» առասպել): Այստեղ ևս որսի, մարտի, ծիսական խնջույրի ու գոհարերույրի տեսարանների կտրին ընդգծված են զենքերը և նրանց բլուռն շեղի վերին մասում պայտածն խաչարդող դաշտյինը, որի դաստակը և շրջանակավոր կառուցվածք է հիշեցնում (Porada E. 1959; Dyson R. 1960; Hout J.-L. 1965; Porada E. and Dyson R. 1967): Կատակծից վեր է, որ վերոնիշյալ առասպելաբանական պրոտիների ղրվագներում հանդիպող այս դաշտյինները պատասխան երևույթ չեն և, ըստ ամենայնի, ստեղծում են ծիսական արարողակարգի որոշակի մանրամասների հետ:

Շրջանակավոր դաստակով զենքի ծիսական բնույթի մասին կարելի է ենթադրել նաև Վերին Նավերի դամբարանադաշտի թիվ 19 դամբարանադաշտի (այն շրջանակավոր դաստակով կարճ սուր է պարունակում) ուսումնասիրությունից: Հյուսիս-արավ կողմնորոշում ունեցող դամբարանացում (չափերը՝ 4,0 x 1,0 x 0,7 մ) հայտնաբերվել են մոխրագույն և կարմրագույն խեցեղենի մի քանի բեկոր, սերղոլից մեկ ուլունք և խոշոր եղջերավոր անասունի ոսկորների կտորասանք: Վարպառ in situ հայտնաբերվել է խցի կենտրոնում: Մարդու ոսկորների որևէ հետք չի նկատվել: Կոչին արելուց հետո կողմից կցված է եղել բազալտե քարերից չարված պայտածն կառույց՝ հավանաբար գոհարան, կենտրոնական հատվածում արված մուտքով և նրանից աջ կանգնեցված՝ փորպղի պատկերներ ունեցող, սրբաատա քարով (Симонов А. 1983, էջ 93-95, նկ. 2/5): Ըստ պեղող-հնագետ Հ. Սիմոնյանի, փորպղիայի մնջ նշմարվում է արվածված նետ և մարդկային ֆիգուր, որը նետից պաշտպանվելու նպատակով վեր է բարձրացրել վախճող: Դամբարանից համեմատաբար փոքր չափերը և մարդկային մասունքների բացակայությունը Հ. Սիմոնյանին մեկ ուլունք են Վերին Նավերի թիվ 19 դամբարանադաշտը համարել կենտոսի քարոց: Համգամանք, որ բերև մատնանշում է նրանում հայտնաբերված նյութերի ծիսական բնույթ: Վերջին փաստը, որ դարձյալ, կարծես թե նշում է շրջանակավոր դաստակով դաշտյինների ու սրերի (և ոչ միայն նրանց) ծիսական բնույթը. վերջիններիս

շեղբերին կամ դաստակներին արված կենդանակերպ (այծ, եղջերու, օձ, մեղու) կամ երկաչափական (պարույր, եռանկյունի, զիգագ, կիսաուսին) փորագրություններն են:

Հետևություն 4. Անհրաժեշտ ենք համարում շոշափել շրջանակավոր դաստակով զենքի ուսումնասիրության հետ առնչվող մի հիմնական խնդիր և: Բանն այն է, որ որոշ հետազոտողներ այս գիտնականի արտադրությունը փորձել են կապել կոմերկոս Երջիկ տարի գործունեության հետ: Ըստ Հ. Բոնենի, Ռ. Գյուտսիկի և Թ. Սթրի նրա ստեղծողներն աստարադիներն են (Bonnet H. 1926, էջ 65-715; Dussard R. 1929a, էջ 299; Meck T. 1939): Ռ. Հարչինսոնի կարծիքով այդ մենաշոշոք պատկանել է հյուրասաներին (Hutchinson R. 1934, էջ 170): Ինչպես նշեցիք վերևում, նկատի ունենալով իրանական որոշ դաշտյինների շեղբերից պահպանված սեպագիլ արձանագրությունները, դրանց բարեկրոնյան մտազու է վերագրել Դիլները (Pleiner R. 1967, էջ 13): Կ. Սմոնյանի կարծիքով էլ, շրջանակավոր դաստակով դաշտյիններն ու սրերը քննարկվող զենքի այն նախատիպերն են, որոնցից սերվել են մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակում Ազոլի ծովի արևելյան և հարավ-արևելյան ափամերձ շրջանում բնակված սինդերի ու մետոների սրերը (Смирнов К. 1980, էջ 38-45, նկ. 1): Թվարկված կարծիքը վաղուց հնացած են, իսկ այս հետազոտությունը բույլ է տալիս մեկ անգամ ևս մշտել հյուրասանների կամ աստրադիների առաջնություն այս հարցում (թե մեկի և թե մյուսի գործունեությունն ընդգրկող տարածքներում շրջանակավոր դաստակով զենքը լայն տարածում չի ունեցել): Ընդհանրապես, շրջանակավոր զենքի արտադրությունը Երջիկ որևէ տարի գործունեության հետ կապելը, մեր կարծիքով, առայժմ խիստ բարդ և հազվի թե լուծելի խնդիր է: Դրա պատճառները մի քանիսն են:

1. Լս այս քի հայտնաբերվել որևէ զրավոր (սեպագիլ, հինբողիքի) սկզբնաղբյուր, որը վկայի ինչպես քննարկվող զինատեսակի մեկ և պատրաստման մանրամասների մասին, այնպես էլ մատնանշող կոմերկոս Երջիկ տարի կողմից կոմերկոս վայրում նրա նախնական արտադրության փաստը:

2. Ժամանակին անտեսվել և չի ուսումնասիրվել շրջանակավոր դաստակով զենք պարունակող հնագիտական համալիրների (հատկապես աննավաղների) հնամասնագրաբանական նյութը:

3. Անհնավաղ բվագրում ունեցող օրինակների սպեկտրոգրաֆիկ ուսումնասիրությունների որակն ու մակարդակը բույլ չեն տալիս քննարկել դաշտյինների ու սրերի ծուլման համար օգտագործված համբողջ տեղայնացնել Սերապուլու Աբրեսիլի պղծմ որևէ հանրապարի հետ և, ըստ այդմ, բնագավառն խտնել այն շահագործողների Երջիկ պատկանելության մասին:

Կարելի է րելել այլ հիմնավորումներ և... Ռևտի առայժմ քաջ բողոքելով շրջանակավոր դաստակով դաշտյին կամ սրի դասական օրինակ (և նաև օրինակներ) պարունակող դամբարանային համալիրների տերերին կոմերկոս Երջիկական պատկանելությունը վերագրել, այսօր հաստատական կարելի է արձանագրել, որ նրանց դամբարաններն ունեն քարաքերկորներով շրջանակների չարված մեկ և ավելի կոմերկոսներ, հիմնադրային կամ քարաքերկային դամբարանային, հարյուստ հնագիտական նյութ (դաշտյիններ, սակներ, գուրգը, դուրեր, գավազաններ, լեռնապարներ, սղեղի ու կապարժի մասեր, գրեհաչափակի ճարճանցներ, ինչպես նաև, պերճանակի առարկաներ և այլն) և անվիճուս են դիարճան կամ դիակվճան

(վերջինս ավելի հաճախ է հանդիպում) եղանակով արված մարդկային բաղձումներ, որոնց երբեմն ուղեկցում են նաև մարդկային ու կենդանական զոհարկություններ: Վերոհիշյալ ոչ այնքան կոնկրետ կրթիկական, որքան որք էին Արևելքի համար համընդհանուր, սոցիալական գործնիք արդյունք բաղձ է լինել և, ըստ այդմ էլ, բոլոր է տալիս ներառողը, քե նման հարուստ գլոբալացված և մասնավորապես ապառազիմություն ունեցող դասընթացներում, ըստ անձնային, բաղձի են տվյալ հասարակության ռազմական վերնաստիկ ներկայացուցիչները:

Խնդրո առարկա դաշտյուններ ու արև պարունակող մեծավերարևկյան հեռագլխական նոր համայնքների պեղումներն ու առաջաված արդյունքների համակողմանի ուսումնասիրությունն ապագայում անշուշտ ենարավորություն կընձնեի այս ուղղությամբ առավել հավաստի վերակազմությունների իրականացման համար:

ԱՂՅՈՒՄԱԿՆԵՐԻ ՑՈՒՑԱԿ

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 1

Շրջանակալոր դաստակով դաշտյունի ընդհանուր տեսքն ու կառուցվածքային մասերը:

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 2

Հայկական լեռնաշխարհ — 1, 2. Երևան («Ավտոեղեգատ») գործարան: 3. Կարմիր վանք: 4. Էջմիածին: 6. Բերքաբեր (Ջողազ): 7, 9, 10, 30. Էլաբ: 8, 33. Հաղիք: 16. Փոլոր (Քյոյր): 17, 18. Կարազ (Երզրում): 21. Վանաձոր (Վիրավական): 28. Կոտայքի (Լեհնիակա): Անդրկովկաս — 11-15, 20, 26, 27. Հարավային Վրաստան: Հյուսիսային Կովկաս — 5. Ստաբոկորումսկայա: 32. Պատասկան: Իրանական սարահարթ — 19. Յանիկ թեփ: 22, 24, 25, 29, 31. Ջարա: 34. Գոլուլա-ի Գայրի: Սիրիա-Պաղեստինյան աշխարհ — 23. Թեփե Գալլա: 38, 39, 42. Ռեգարի: 35-37, 40. Բիրոս: 41, 43. Պատասկան:

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 3

Սիրիա-Պաղեստինյան աշխարհ — 1. Չազար Բազար: 2. Գազա: 3. Թեփ Այանա (Ալալայա): 6. Գեբեք: 8. Ռեգարի: Փոքր Ասիա — Իզմիր: Էգեյան աշխարհ — 4, 5, 10. Սիրեն: 7. Ահիա-Ռիսդա: 9. Բոնոյրոս: Կենտրոնական Եվրոպա — 12. Դյոգե (Հունգարիա): 13. Եագեղ (Հունգարիա): 14. Վայյա (Հունգարիա): 15. Ֆինիե (Հունգարիա):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 4

Հայկական լեռնաշխարհ — 1, 4. Դիլիջան: 2. Լճաշեն: 3. Կարա-Բուլաղ (Արցախ): 5. Իջևան: 6, 12. — Գալալ (Կանո): 7, 15, 16. Վանաձոր (Վիրավական): 8. Մուսաձոր (Արցախ): 9. Ալավերդի: 10. Եամիար (Արցախ): 11. Գուրվին: 13. Չուլար (Արցախ): 14. Բժնի: 17. Վան (Ռոմիաթ կալե): 18. Կարմիր բլուր (Թեյլեբախի): 19. Սառունիկ: 20. Նորատուս: Անդրկովկաս — Ոկինիս Կար (Հարավային Վրաստան):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 5

Հարավ-արևելյան Աֆրիկա — 1, 2. Եգիպտոս: Իրանական սարահարթ — 3-5. Լուրիստան (պատասկան): Հայկական լեռնաշխարհ — 10. Էջմիածին: 11, 14. Երևան («Ավտոագրեգատ» գործարան): 12. Վան (Ռոմիաթ կալե): 13, 15. Կարմիր բլուր (Թեյլեբախի): 16, 17. Արևմտյան Հայաստան (պատասկան): Անդրկովկաս — 6-9, 20, 21. Սամբար (Վրաստան): 18, 19. Մցխեթ (Վրաստան):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 6

Սիրիա-Պաղեստինյան աշխարհ — 1, 7, 9, 21, 22. Պատասկան: 2-4. Ռեգարի: 5. Սեփորի: 6. Թեփ Բոնոս: 8. Գազա: 11. Նուի (Յորդան թեփ): 12. Թեփ Ջարա: Հայկական լեռնաշխարհ — 10. Սևան: 13, 14. Ջողա: 15. Ջրանգանգ: 17. Կանաչուտ (Արտաշատի շրջան): 29. Հիրակավան: Անդրկովկաս — 16. Զեմե-Ռոդրե (Վրաստան): 19. Կվասատալի (Վրաստան):

20. Գարի (Վրաստան): Հյուսիսային Կովկաս — 18. Թլի (Հարավային Օսեթիայ): Արարական թերակղզի — 23. Ալ-Այն: 24. Գուրայ: 25. Պատահական: Իրանական սարահարթ — 26. Աղա Էվար (Թալիշ): 27. Լուրիստան (պատահական): 28. Կուրալի Գուլգուլ (Լուրիստան):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 7

Սիրիա-Պաղեստինյան աշխարհ — 1-3, 5. Պատահական: 4, 7-10. Ուգարիթ: 6. Թեկ Այանն (Ալալախ): Հայկական լեռնաշխարհ — 11. Աքրիկ: 12. Հոռոն: 13, 15, 33. Եջմիածին: 14. Սասունիկ: 16. Կարմիր վանք: 29. Բերքաբեր (Ջողա): 30. Կարմիր բլուր: 31, 32. Նորաստան: 34. Մուսիբի: Անդրկովկաս — 17. Ջենո-Բոդրե (Վրաստան): 18. Բոզկի (Վրաստան): 19. Ուզուն-Իսին (Ադրբեջան): 20. Մահոնդավար (Ադրբեջան): Հյուսիսային Կովկաս — 21. Զլիմվալի (Հարավային Օսեթիա): 22, 23. Գալիար-Ֆակաու: 24. Ստրիժազ (Հարավային Օսեթիա): 25, 26. Կոմբուրյա: Միջագետք — 27. Նինիվ: Արարական թերակղզի — 28. Գուրայ:

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 8

Իրանական սարահարթ — 1, 6, 8, 10, 14-16, 22, 27. Կուրալի Գուլգուլ (Լուրիստան): 2, 3, 11, 12, 13, 17, 18, 20, 23, 26, 28. Լուրիստան (պատահական): 4. Թեկի Գիլան: 5, 19. Բիտ-Մոդո: 7, 9. Բարդի Բալ (Լուրիստան): 21. Չամ-Չախալ (Լուրիստան): 24, 25. Պատահական: 29-32. Խուզիստան (Հարավ-արևմտյան Իրան): 33. Չոդա-Ջանթիլ (Գուր Ունբրաշ):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 9

Հայկական լեռնաշխարհ — 1. Բույակ: 2. Աքրիկ: 3. Վերին Նավեր: 4. Ալավերդի: 5. Սասունիկ: 19. Շիրակական: Անդրկովկաս — 6. Ուխարճ (Վրաստան): Հյուսիս-արևելյան Աֆրիկա — 7. Եգիպտոս (պատահական): Իրանական սարահարթ — 8, 11, 15, 20-23. Լուրիստան: 12-14. Պատահական: 16-18. Թեկի Սիալի B: 24. Նիխավենդ: 25. Արևմտյան Իրան (պատահական): 26. Հասանդո V: 27. Մերձորմիական շրջան (պատահական): 28, 29. Հասանդո IV: 30. Կուրալի Գուլգուլ (Լուրիստան): 31. Հասանդո:

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 10

Հայկական լեռնաշխարհ — 1. Հառիճ: 2. Մրտաշավան: 10. Ամիդ (Կիսրթերիթ): 14. Լճաշեն: Սիրիա-Պաղեստինյան աշխարհ — 3. Ուգարիթ: 9. Գեզեր: 11. Թեկ-Ալալախ (Թերքա): 13. Պատահական: Իրանական սարահարթ — 4. Կուրալի Գուլգուլ (Լուրիստան): 5, 6, 12. Լուրիստան: 7. Չոդա-Ջանթիլ (Գուր Ունբրաշ): Արարական թերակղզի — 8. Պատահական: Հյուսիս-արևելյան Աֆրիկա — 14. Եգիպտոս (պատահական):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 11

Հայկական լեռնաշխարհ — 1, 9-11, 14. Լճաշեն: 4. Մեծամոր: 5, 21, 22, 24-27. Աքրիկ: 6, 13. Սևանի տալգան: 7. Օշական: 8. Նորաստան: 12, 29. Խրոսանոց: 15. Սարոխան: 16. Գավառ (Կամո): 17. Պատահական (Աղարդարապատ) քանդախան: 18. Եջմիածին: 19. Վանամոր (Կիրովական):

20. Արցախ (պատահական): 23. Պապանինո: 28. Կարս: Անդրկովկաս — 2. Ջենո-Բոդրե (Վրաստան): 3. Թրեկի (Վրաստան):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 12

Անդրկովկաս — 1. Մելանի (Վայսիբիա՝ Վրաստան): 2-8 Ալագանի հովիտ (Վրաստան): 18, 21, 29, 30. Մինգեչաուր (Ադրբեջան): Արևելյան Ասիա — 9. Չինաստան (պատահական): Իրանական սարահարթ — 10. Շադուլա-դերե (Թալիշ): Հյուսիս-արևելյան Աֆրիկա — 11. Եգիպտոս (պատահական): Հյուսիսային Կովկաս — 12. Թլի: Հայկական լեռնաշխարհ — 13. Կապան: 14. Սաղի: 15. Եջմիածին: 16, 20. Գիլիբան: 17. Մեծամոր: 19, 28. Գավառ (Կամո): 22. Խանդեր (Հյուսիսային Արցախ): 23. Էլար: 24. Ալավանդո: 25. Լորդու: 26. Վարդանուր (Հյուսիսային Արցախ): 27. Վանամոր (Կիրովական):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 13

Հայկական լեռնաշխարհ — 1, 2. Ալավերդի: 3. Քերի: 4. Գեղարսար (Սպիտակի մոտ): 5. Վանամոր (Կիրովական): 6, 18. Գիլիբան: 7. Տալուշ (Շամշադին): 8. Գուրվին: 17. Լորդու: Անդրկովկաս — 19, 20. Գետաթալ (Ժամանակակից Ադրբեջան): 21-23. Մինգեչաուր (Ադրբեջան): Հյուսիսային Կովկաս — 9-12. Հարավային Օսեթիա (պատահական): 13-15. Կորան: 16. Պատահական:

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 14

Հայկական լեռնաշխարհ — 1, 4. Ներքին Գետաշեն (Աղիսամոն): 2. Նոր Բայազետ (Գավառ): 3. Ջուլդարս: 5. Հացատառ: 6. Վանամոր (Կիրովական): 7. Արմավիր: 8. Ջուղա: 9. Առաջամոր (Արցախ): 10. Խանդեր (Հյուսիսային Արցախ): Անդրկովկաս — 11, 12. Խիչկեղերե (Ադրբեջան): 13, 14. Մինգեչաուր (Ադրբեջան): Իրանական սարահարթ — 15. Վերի (Թալիշ): 16, 17. Աղա-Էվար (Թալիշ): 18. Չիլա-Խանե (Թալիշ): 19. Խուրվին: 20, 23. Մարտիկ թեկի: 22. Լախիբան (Լեշ): 26, 28. Լուրիստան: Արևելյան Ասիա — 21. Կրասնոյարսկ: Հյուսիս-արևելյան Աֆրիկա — 24. Եգիպտոս (պատահական):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 15

Էգեյան աշխարհ և Միջերկրական ավազան — 1, 2, 6-9. Միթեն: 3, 4. Կրեոն: 5. Արեն: 10. Նիկոսիա (Վիպրոս): Միջագետք — 11. Աշշուր: Հյուսիսային Կովկաս — 12, 13. Թլի: Անդրկովկաս — 14. Հյուսիս-արևմտյան Վրաստան:

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 16

Հայկական լեռնաշխարհ — 1. Լճաշեն: 8. Հոռոն: Անդրկովկաս — 2. Գետաթալ (Ժամանակակից Ադրբեջան): 3. Մասալի (Ադրբեջան): Իրանական սարահարթ — 4. Աղա-Էվար (Թալիշ): 5. Շադուլա-դերե (Թալիշ): 6. Չիլա-Խանե (Թալիշ): 7, 12, 22. Վերի (Թալիշ): 9-11. Պատահական: 13. Խուրվին: 14. Մարտիկ թեկի: 15, 18, 19, 23. Քալարդաշու: 17. Հարավարևմտյան շրջան: 20. Գողթն թեկի: 21. Թուրու (Թալիշ): Սիրիա-Պաղեստինյան աշխարհ — 16. Թեկ Այանն (Ալալախ):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 17

Հայկական թեմաշխարհ — 1. Էջմիածին: 4. Սպանդարյան (Կուրյան): 8-11. Կարմիր բլուր (Թեյշեբաբի): Իրանական սարահարթ — 2. Կար Կարող (Լուրիստան): 3. Գուլ-Խանան-Մուրղա (Լուրիստան): 5, 6. Շանդի-Մուսա (Լուրիստան): 7. Թարսուրան-Շինան (Լուրիստան):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 18

Շրջանակավոր դաստակով զենքի արտադրության հիմնական կենտրոնները և արտադրանքի արտահանման ու ներկրման ուղղությունները:

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 19

Շրջանակավոր դաստակով զենքի արտադրության հիմնական կենտրոններից քննարկված տարբերակների տարածման ուղղությունները Հին Արևելքում:

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 20

Չազար Բազար (Սիրիա) դամբարան 186, մ.թ.ա. 20-18-րդ դդ. (Schaeffer C. 1948, էջ 96, աղ. 86):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 21

Թեյ Անան - Ալախա (Սիրիա) II-III հորիզոններ, մ.թ.ա. 15-14-րդ դդ. (Schaeffer C. 1948, էջ 98-99, աղ. 95):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 22

Գեզեր (Պաղեստին) դամբարան 30, մ.թ.ա. 15-րդ դար (Schaeffer C. 1948, էջ 197-198, աղ. 158):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 23

Կարմիր վանք՝ ավերված դամբարանադաշտի ճյուղեր, մ.թ.ա. 18 - 16 - րդ դդ. (Мартиросян А. 1964, էջ 49 - 51, աղ. 20 և 21):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 24

Շիրակյան դամբարան 6, մ.թ.ա. 17 - 16 - րդ դդ. (Գ. Կարախանյանի պեղումներ):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 25

Հառիճ դամբարան 78, մ.թ.ա. 17 - 16 - րդ դդ. (Хачатрян Т. 1975, էջ 114-115, նկ. 69):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 26

Իրգանյալ (Դմանիսիի շրջան, Վրաստան) դամբարանաբլուր 4, մ.թ.ա. 17 - րդ դար (Кахиани К., Глигвашвили Э., Дзенедадзе М., Каландадзе Г., Цквितिшвили З. 1991, էջ 57-58, աղ. 137-139):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 27

Արտաշակյան դամբարան 3, մ.թ.ա. 15-րդ դար (Գ. Մարգարյանի պեղումներ):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 28

Ջննո - Բողրե (Կախեթիա, Վրաստան) դամբարանաբլուր 7, մ.թ.ա. 15-14-րդ դդ. (Пицхелаяური К. 1979, աղ. IX):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 29

Ջննո - Բողրե (Կախեթիա, Վրաստան) դամբարանաբլուր 5, մ.թ.ա. 15-14-րդ դդ. (Пицхелаяური К. 1979, աղ. VII):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 30

ՈՒՂարձո (Վրաստան) դամբարան 8, մ.թ.ա. 15-14-րդ դդ. (Пицхелаяური К. 1982, էջ 17-21, աղ. 21):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 31

Սևան դամբարան 18, մ.թ.ա. 15-14-րդ դդ. (Հ. Սեպուհյանյանի պեղումներ):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 32

Արրիկ՝ դամբարան 3, մ.թ.ա. 15 - 14-րդ դդ. (Хачатрян Т. 1979, էջ 110):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 33

Սասունիկ՝ դամբարան 81, մ.թ.ա. 15 - 14-րդ դդ. (Ն. Ենգիբարյանի պեղումներ):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 34

Սասունիկ՝ դամբարան 26, մ.թ.ա. 16-15-րդ դդ. (Ն. Ենգիբարյանի պեղումներ):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 35

Բուրյայի (Բանդինյ) դամբարան, մ.թ.ա. 14 - 13-րդ դդ. (Bibby G. 1974, էջ 277):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 36

Թևֆե Գիյան (Իրան) դամբարան 10, մ.թ.ա. 14 - 12 - րդ դդ. (Schaeffer C. 1948, էջ 414, 455, աղ. 240, նկ. 35-40):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 37

Կուրալի Գ-ուլգուլ (Լուրիստան, Իրան) դամբարան A 10, մ.թ.ա. 11 - 10-րդ դդ. (Vanden Berghe L. 1973, էջ 24):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 38

Կուրալի Գ-ուլգուլ (Լուրիստան, Իրան) դամբարան A4, մ.թ.ա. 11 - 10-րդ դդ. (Vanden Berghe L. 1973, էջ 21):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 39

Բարդի Բալ (Լուրիստան, Իրան) դամբարան 67, մ.թ.ա. 11 - 10-րդ դդ. (Vanden Berghe L. 1971, էջ 18, նկ. 10):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 40

Բարդ-ի Բալ (Լուրիստան, Իրան) դամբարան 1, մ.թ.ա. 11 - 10-րդ դդ.
(Vanden Berghe L. 1970, էջ 13, նկ. 3-4):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 41

Լճաչեն՝ դամբարանք 10, մ.թ.ա. 15-րդ դար (Հ. Մնացականյանի
պեղումներ):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 42

Լճաչեն՝ դամբարան 98, մ.թ.ա. 15-րդ դար (Հ. Մնացականյանի
պեղումներ):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 43

Ձեմո - Բողբե (Վալսերիա, Վրաստան) դամբարանք 4, մ.թ.ա. 15-րդ
դար (Пидцелаяри К. 1979, աղ. VI):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 44

Թրեկի (Վրաստան) դամբարան 37, մ.թ.ա. 15 - 14 - րդ դդ. (Тбилиси I,
1978, էջ 69 - 72, աղ. 29-31):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 45

Աղավանձոր՝ դամբարան 3, մ.թ.ա. 14-րդ դար (Բիլագով Լ. 1985, էջ 68-
73, աղ. 1-III):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 46

Ներքին Գեուաչեն, դամբարանք 1, մ.թ.ա. 15 - 14 - րդ դդ.
(Խնկիկյան Օ. 1997, էջ 84-90, աղ. XXIX-XXX):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 47

Մցխեր (Վրաստան) դամբարան 22, մ.թ.ա. 15 - 13 - րդ դդ. (Садрадзе
B. 1991, աղ. XV-XVI):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 48

Պերեքի (Վրաստան) դամբարան 6, մ.թ.ա. 14 - 13 - րդ դդ.
(Абдушелашивили М. 1980, էջ 71-72, աղ. XIa):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 49

Ներքին Գեուաչեն՝ դամբարան 20 (ստորին շերտ), մ.թ.ա. 15 - 14 - րդ
դդ. (Ա. Փիլիպոսյանի պեղումներ):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 50

Քերի՝ դամբարան 23, մ.թ.ա. 14 - 13 - րդ դդ. (Петросян А. 1989, էջ 56,
աղ. 48):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 51

Սարոխան՝ դամբարան 4, մ.թ.ա. 14 - 13 - րդ դդ. (Ա. Փիլիպոսյանի
պեղումներ):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 52

Ներքին Գեուաչեն՝ դամբարանք 2, մ.թ.ա. 15 - 14 - րդ դդ.
(Хнккян О. 1993, էջ 107-114, աղ. II):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 53

Գուրջին՝ դամբարան 6, մ.թ.ա. 14 - 13 - րդ դդ. (Мартirosян А. 1964,
էջ 118, նկ. 48):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 54

Նորաչենիկ՝ դամբարան 1, մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջ (Խնկիկյան
Օ. 1997, աղ. XL):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 55

Նորատուս՝ դամբարան 9, մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի վերջ
(Мартirosян А. 1964, էջ 195, նկ. 76):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 56

Չուլար՝ դամբարան 1, մ.թ.ա. 12-10-րդ դդ. (Ա. Փիլիպոսյանի
պեղումներ):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 57

Սպամդարյան (Վուլիջան) ավերված դամբարան, մ.թ.ա. 11 - 9 - րդ դդ
(Թրամանյան Թ. 1942, էջ 38: Арешян Г. 1974):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 58

Գուլ Խանան Մուրղա (Իրան) դամբարան 80, մ.թ.ա. 8-րդ դար (Vanden
Berghe L. 1980, էջ 46-47):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 59

Շամզի Մումա (Իրան) դամբարան 53, մ.թ.ա. 8 - 7 - րդ դդ. (Vanden
Berghe L. 1982 - 83, էջ 82-83, նկ. 38-39):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 60

Թարոխան Շինան (Իրան) դամբարան 4, մ.թ.ա. 9 - 8 - րդ դդ. (Vanden
Berghe L. 1982 - 83, էջ 66-67, նկ. 28-29):

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 61

Երևան՝ վանդառայան (ուրարտական) դամբարան, մ.թ.ա. 8-րդ դար
(Есан С., Биягов А., Амаякян С., Канецян А., 1991):

ДРЕВНЕВОСТОЧНЫЕ КИНЖАЛЫ И МЕЧИ
С РАМОЧНОЙ РУКОЯТЬЮ
(резюме)

Еще в начале века из богатой коллекции предметов вооружения, выявленной на памятниках Древнего Востока, была вычленена выборка бронзовых кинжалов и мечей, которым условно было дано наименование "переднеазиатских". Общий признак, по которому выделяется данное оружие - это наличие закраина на рукоятке, которые немного заглубяясь внутрь, закрывают надетые на рукоять накладки и, по существу, производят впечатление рамки. В силу этого в настоящее время определение "кинжалы и мечи с рамочной рукоятью" заменяет термин "переднеазиатский тип".

Рассматриваемые кинжалы и мечи в основном изготовлены из бронзы (иногда встречаются биметаллические и железные образцы) и конструктивно состоят из двух частей - а) рукоять; б) клинок. В свою очередь рукоять может состоять из трех частей - а) навершие, б) ручка, в) рикассо. Именно наличие ручки определенного типа позволяет причислить снабженные ими кинжалы и мечи к рассматриваемому типу. Навершие рассматриваемых мечей и кинжалов бывают шести видов: а) веерообразные, б) круглые, в) в виде полумесяца, г) сферические, д) ромбовидные, е) серповидные. Ручки бывают а) прямыми с параллельными гладкими краями, б) прямыми с симметрическими боковыми выступами. Рикассо бывают восьми видов: а) прямоугольные, б) квадратные, в) волнунтые, г) трапециевидные, д) вильчатые, е) в виде планки (бруска), ж) рогаые, з) подковообразные. Наличие навершия и рикассо для кинжалов и мечей с рамочной рукоятью не обязательно.

Клинки бывают трех видов: а) листовидные (равномерно суживающиеся), б) копьевидные, в) серповидные.

Довольно совершенные формы оружия этого типа предпологают сравнительно долгий эволюционный путь. Исходной формой могут являться черенковые кинжалы Эпохи Ранней Бронзы.

Различные сочетания разных видов основных конструктивных элементов или отсутствие некоторых из них приводят к формированию определенных подгрупп и вариантов. Наличие археологический материал позволяет выделить три подгруппы кинжалов и мечей с рамочной рукоятью.

- I подгруппа - ручка + клинок;
- II подгруппа - ручка + рикассо + клинок;
- III подгруппа - навершие + ручка + рикассо + клинок*.

* Теоретически можно конструировать еще одну подгруппу, кинжалы и мечи, которой должны состоять из навершия + ручки + клинка, однако подобные реальные образцы пока документально не зафиксированы.

ԱՂՅՈՒՍԱԿ 62
Եղեգնածոր վանտապյան (որարտական) դամբարան, մ.թ.ա. 8 - 7 -րդ դդ. (Խնկիկյան Օ. 1997, աղ. СІХ-СХІ):

ԱՂՅՈՒՍԱԿ 63
Գանրիադի (Մաշալերյան կիրճ, Վրաստան) դամբարան 61, մ.թ.ա. 8 - 7 -րդ դդ. (Кахиани К., Иремашвили Ш., Иорданишвили Ж., Цквитинидзе З. 1985, էջ 29-30, աղ. XXX):

ԱՂՅՈՒՍԱԿ 64
Թիլի (Հարավային Օսերիա) դամբարան 130, մ.թ.ա. 7 - 6 -րդ դդ. (Техов Б. 1980, էջ 30-32, նկ. 10):

ԱՂՅՈՒՍԱԿ 65
Տրքա - Դզվարա (Կոլխիդա, Վրաստան), դամբարանոր 1, մ.թ.ա. 7 - 6 -րդ դդ. (Микеладзе Т., Папуашвили Р., Чубинишвили Н. 1991, էջ 64 - 65, աղ. 151 - 152):

ԱՂՅՈՒՍԱԿ 66
Կոթրան, դամբարան 12, մ.թ.ա. 7 - 6 -րդ դդ. (Козенкова В. 1996, էջ 21, նկ. 5):

ԱՂՅՈՒՍԱԿ 67
Թիլի (Հարավային Օսերիա) դամբարան 85, մ.թ.ա. 8 - 7 -րդ դդ. (Техов Б. 1980, էջ 22 - 24, նկ. 3 - 4):

ԱՂՅՈՒՍԱԿ 68
Նամանոտի բլուր (Կոլխիդա, Վրաստան), դամբարանոր 6, մ.թ.ա. 6-րդ դար (Микеладзе Т., Мигдисова Н., Папуашвили Р. 1985, էջ 37-40, աղ. LIII):

ԱՂՅՈՒՍԱԿ 69
Տրքանակավոր դատակով դաշտյնի ծովան կաղապար Կապանից, մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 2-րդ կես (Караханян Г., Азизбекян Օ. 1981, էջ 75-77):

ԱՂՅՈՒՍԱԿ 70
1. Բարաշամրի արձարն գավարին դրվագված շրջանակավոր դատակով դաշտյնները, մ.թ.ա. 22-21-րդ դարեր (Оганесян В. 1988, էջ 146-160, նկ. 3: Pilirossian A., Santrot J. 1996, էջ 65-67):
2. Հատանդուի ոսկե գավարին դրվագված շրջանակավոր դատակով դաշտյնները, մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի 2-րդ կես (Porada E. 1959: Dyson R. 1967):

Внутри каждой подгруппы могут быть выделены следующие варианты:

I подгруппа

1 вариант - прямая, гладкая ручка + листовидный клинок (табл. 2, рис. 38-42);

2 вариант - прямая, с выступами ручки + листовидный клинок (табл. 2, рис. 43);

II подгруппа

1 вариант - прямая, гладкая ручка + выемчатое рикассо + листовидный клинок (табл. 3, рис. 1-15);

2 вариант - прямая, гладкая ручка + брусковидное рикассо + листовидный клинок (табл. 4, рис. 1-16);

3 вариант - прямая, гладкая ручка + прямоугольное рикассо + листовидный клинок (табл. 5, рис. 1-14);

4 вариант - прямая, с выступами ручки + прямоугольное рикассо + листовидный клинок (табл. 5, рис. 15-21);

5 вариант - прямая, гладкая ручка + прямоугольное рикассо + серповидный клинок (табл. 4, рис. 17-22);

III подгруппа

1 вариант - веерообразное навершие + прямая, гладкая ручка + трапециевидное рикассо + листовидный клинок (табл. 6, рис. 1-29);

2 вариант - веерообразное навершие + прямая, гладкая ручка + прямоугольное рикассо + листовидный клинок (табл. 7, рис. 1-34, табл. 8, рис. 1-33, табл. 17, рис. 1);

3 вариант - веерообразное навершие + прямая, гладкая ручка + вогнутое рикассо + листовидный клинок (табл. 9, рис. 1-15);

4 вариант - круглое навершие + прямая, гладкая ручка + вогнутое рикассо + листовидный клинок (табл. 9, рис. 16-18);

5 вариант - веерообразное навершие + прямая, с выступами ручки + прямоугольное рикассо + листовидный клинок (табл. 9, рис. 19-31);

6 вариант - веерообразное навершие + прямая, гладкая ручка + + прямоугольное рикассо + копьевидный клинок (табл. 10, рис. 1-8);

7 вариант - веерообразное навершие + прямая, гладкая ручка + прямоугольное рикассо + серповидный клинок (табл. 10, рис. 9-14);

8 вариант - веерообразное навершие + прямая, гладкая ручка + квадратное массивное рикассо + серповидный клинок (табл. 10, рис. 15);

9 вариант - сферическое навершие + прямая, гладкая ручка + прямоугольное рикассо + листовидный клинок (табл. 11, рис. 1-4);

10 вариант - сферическое навершие + прямая, гладкая ручка + брусковидное рикассо + листовидный клинок (табл. 11, рис. 5-29, табл. 12, рис. 1-30);

11 вариант - веерообразное навершие + прямая, гладкая ручка + брусковидное рикассо + листовидный клинок (табл. 13, рис. 1-8);

12 вариант - веерообразное навершие + прямая, гладкая ручка + квадратное массивное рикассо + листовидный клинок (табл. 13, рис. 9-23);

13 вариант - седловидное навершие + прямая, гладкая ручка + прямоугольное рикассо + листовидный клинок (табл. 14, рис. 1-21);

14 вариант - седловидное навершие + прямая, с выступами ручки + прямоугольное рикассо + листовидный клинок (табл. 14, рис. 22-24);

15 вариант - седловидное навершие + прямая, гладкая ручка + вогнутое рикассо + листовидный клинок (табл. 14, рис. 25-26);

16 вариант - веерообразное навершие + прямая, гладкая ручка + рогатое рикассо + листовидный клинок (табл. 15, рис. 1-2);

17 вариант - сферическое навершие + прямая, гладкая ручка + рогатое рикассо + листовидный клинок (табл. 15, рис. 3-4);

18 вариант - веерообразное навершие + прямая, гладкая ручка + вильчатое рикассо + листовидный клинок (табл. 15, рис. 5-14);

19 вариант - сферическое навершие + прямая, гладкая ручка + подковообразное рикассо + листовидный клинок (табл. 16, рис. 1);

20 вариант - веерообразное навершие + прямая, гладкая ручка + подковообразное рикассо + листовидный клинок (табл. 16, рис. 2-4);

21 вариант - веерообразное навершие + прямая, с выступами ручки + подковообразное рикассо + листовидный клинок (табл. 16, рис. 17-23);

22 вариант - навершие в виде полумесяца + прямая, гладкая ручка + прямоугольное рикассо + листовидный клинок (табл. 16, рис. 16);

23 вариант - навершие в виде полумесяца + прямая, с выступами ручки + подковообразное рикассо + листовидный клинок (табл. 16, рис. 15);

24 вариант - навершие в виде полумесяца + прямая, с выступами ручки + квадратное рикассо + листовидный клинок (табл. 17, рис. 2-7);

25 вариант - ромбовидное навершие + прямая, гладкая ручка + прямоугольное рикассо + листовидный клинок (табл. 17, рис. 8-11).

Таким образом, имеющийся в нашем распоряжении археологический материал предоставляет возможность выделить

внутри большой группы кинжалов и мечей с рамочной рукоятью три подгруппы с 32 вариантами и выявить некоторые закономерности их формирования и развития. Проведенные исследования приводят к следующим выводам:

Вывод 1. На рубеже 3-2 тыс. до н.э. на Древнем Востоке появляется оружие с рамочной рукоятью, которое, судя по всему, является следствием развития раннебронзовых черенковых кинжалов. Процесс формирования кинжалов и мечей с рамочной рукоятью, по существу, завершается в начале 2 тыс. до н.э., когда оружие приобретает окончательную форму. Это наличие трех частей рукояти и клинка в конструктивном единстве.

Наиболее ранние образцы засвидетельствованы в Сиро-Палестинском мире и датируются началом 2 тыс. до н.э. Здесь рассматриваемый вид вооружения получает распространение в основном в первой половине 2 тыс. до н.э. и фактически выходит из употребления во второй половине 2 тыс. до н.э. (оставаясь в употреблении 700-800 лет).

На Армянском нагорье и сопредельных областях такие кинжалы появляются в первой четверти 2 тыс. до н.э. (18-17 вв до н.э.) и получают распространение в середине 2 тыс. до н.э., а некоторые железные образцы бытуют до второй четверти 1 тыс. до н.э. (около 1000 лет).

В западных областях Иранского плато рассматриваемый вид оружия появляется во второй половине 2 тыс. до н.э. (13-12 вв до н.э.) и остается в обиходе до первой четверти 1 тыс. до н.э. (около 400-500 лет).

В остальных областях Древнего Востока (Северо-восточная Африка, Малая Азия, Месопотамия, Аравийский полуостров, Северный Кавказ) эти кинжалы и мечи не получают широкого распространения и известны по единичным (часто случайным) образцам.

Вывод 2. Тщательное изучение кинжалов и мечей с рамочной рукоятью позволяет выделить три основных очага производства этого вида вооружения: а) Сиро-Палестинский мир, б) Армянское нагорье, в) западные области Иранского плато. Помимо этих трех основных очагов, в бассейне Средиземноморья замечается наличие еще одного очага (Эгейский мир), который, сформировавшись под влиянием первичных (сиро-палестинских) образцов кинжалов с рамочной рукоятью, не включая основные виде рассматриваемого оружия и развиваясь по самостоятельным закономерностям.

В деятельности отмечанных трех основных очагов наблюдается примечательное явление. Во время формирования сиро-палестинского очага (рубеж 3-2 тыс. до н.э.), очаги Армянского нагорья и Иранского плато еще не существовали. Во время его бурного расцвета (первая половина 2 тыс. до н.э.) начинают формироваться армянский. В период активного функционирования последних (16-13 вв до н.э.) сиро-палестинский очаг переживает

постепенный упадок и перестает существовать, а иранский очаг только начинает формироваться. В 13-11 вв до н.э. рядом с переживающим бурный расцвет очагом производства кинжалов и мечей с рамочной рукоятью в западных областях Иранского плато уже нет сиро-палестинских, а армянский не имеет прежней мощи. Фактически получается последовательная передача очагов производства оружия с рамочной рукоятью (в пространственном и хронологическом смысле) по направлению от Сиро-Палестинского мира Армянскому нагорью, и отсюда Иранскому плато. Причем в первоначальном очаге формирования оружия с рамочной рукоятью, в Сиро-Палестинском мире, не наблюдается варибельности рассматриваемого оружия (что закономерно для нового формирующегося оружия). Что касается находок с Армянского нагорья и Иранского плато, то варианты здесь многочисленны.

Из рассматриваемых 32 вариантов с Сиро-Палестинским миром связаны восемь. Три из них (подгруппа I, варианты 1 и 2; подгруппа III, вариант 22) встречаются исключительно в Сиро-Палестинском мире, четыре (подгруппа II, вариант 1; подгруппа III, варианты 1, 2, 7) вначале появляются здесь, далее распространяются по Древнему Востоку, а один (подгруппа III, вариант 6), судя по всему, является следствием влияния с Армянского нагорья.

Изучение перечисленных вариантов позволяет заключить, что рамочные кинжалы и мечи с веерообразным навершием, прямой рукоять, трапецевидным, прямоугольным, выгнутым рикассо, а также листовидным и серповидным клинком являются продукцией сиро-палестинских мастерских. Здесь рукояти кинжалов иногда имеют отверстия для закрепления вставок, а клинки в сечении в основном слабо овальные и лишены срединного ребра и пазов.

На Армянском нагорье из рассматриваемых 32 вариантов встречаются двадцать. Три из них (подгруппа III, варианты 1, 2, 7) несут влияние сиро-палестинского производства, восемь (подгруппа II, варианты 4, 5; подгруппа III, варианты 8, 9, 11, 19, 25) исключительно местное явление, семь (подгруппа II, вариант 2; подгруппа III, варианты 3, 5, 6, 10, 12, 13, 24) впервые появляются на Армянском нагорье, далее распространяются в Передней Азии, а два (подгруппа II, вариант 3; подгруппа III, вариант 20) являются результатом влияния западных областей Иранского плато. Эти сопоставления позволяют утверждать, что рамочные кинжалы со сферическим, седловидным, ромбовидным навершием, рукоять со симметричными выступами, вогнутым и подковообразным рикассо и копьевидным клинком являются продукцией мастеров-оружейников Армянского нагорья. Рукояти кинжалов в основном не имеют отверстий для закрепления вкладышей (обстоятельство, которым армянские образцы отличаются от сиро-палестинских), клинки имеют овальное, ромбовидное сечение и преимущественно снабжены срединным ребром и пазами.

На Иранском плато встречается 17 из 32 рассмотренных вариантов. Три из них (подгруппа III, варианты 1, 2, 7) повторяют формы сиро-палестинского оружия, семь (подгруппа II, вариант 2; подгруппа III, варианты 3, 5, 6, 10, 13, 24) сложились под влиянием Армянского нагорья, четыре (подгруппа III, варианты 4, 15, 21, 23) исключительно иранское явление, а три (подгруппа II, вариант 3; подгруппа III, варианты 14, 20) первоначально появляются в западных областях Иранского плато, позднее распространяются в Передней Азии. Из сказанного можно заключить, что кинжалы с круглым навершием и навершием в виде полумесяца являются продукцией мастеров-оружейников западных областей Иранского плато. Их клинки имеют в сечении овальные, ромбовидные или шестигранные очертания и иногда снабжены срединным ребром и пазами.

В Эгейском мире из 32 рассмотренных вариантов встречается лишь четыре. Один из них (подгруппа II, вариант 1) является следствием влияния Сиро-Палестинского мира, два (подгруппа III, варианты 16, 17) характерны лишь для Эгейды, и один (подгруппа III, вариант 18) первоначально появляется в Эгейском мире, а затем его отдельные образцы встречаются в Передней Азии. Изучение характерных для Эгейского мира образцов позволяет утверждать, что единственным вкладом этого очага в формирования конструктивных элементов оружия с рамочной рукояткой является создание роговидного рикассо. Эгейские образцы также имеют на рукоятках отверстия для закрепления вкладышей (чем они сближаются с сиро-палестинскими образцами), а клинки в сечении слабо овальные и в основном снабжены срединным ребром (что сближает их с оружием Армянского нагорья).

Таким образом, сопоставление исследования всех вариантов кинжалов и мечей с рамочной рукояткой еще раз позволяет утверждать, что первоначальные образцы рассматриваемого оружия впервые появляются в Сиро-Палестинском мире. Далее, почти одновременно, в первой половине 2 тыс. до н.э., они проникли в северо-восточную Африку (Египет), в Эгейский мир и на Армянское нагорье. В Египте этот вид оружия не нашел широкого распространения, а в Эгейском мире развивался по собственным закономерностям. В первой половине 2 тыс. до н.э. лишь на Армянском нагорье сохранились все детали классических образцов сиро-палестинского оружия; с середины 2 тыс. до н.э. отсюда подобное оружие распространилось на Иранское плато. Каждый из очагов в определенный исторический период имел присущие ему виды вооружения и сферы влияния (табл. 18 и 19)*.

Вывод 3. Изучение кинжалов и мечей с рамочной рукояткой позволяет исследовать это оружие еще с одной точки зрения. Это сакральное/ритуальное оружие последнего, о чем свидетельствуют

* Первое число указывает подгруппу, а второе - вариант.

ряд примечательных фактов. Первый из них связан с найденным в храме богов Ану-Адад города Ашшур микенским кинжалчиком. Он найден вместе с миниатюрной двойной секирой и датируется 9 в. до н.э. Малые размеры обеих (их невозможно использовать в качестве оружия) и совместная находка в храме косвенно свидетельствует о их сакральном/ритуальном характере.

Следующий важный факт, который может говорить о ритуальном применении кинжалов с рамочной рукояткой, это изображения на серебряном и золотом кубках Карашамба (Армения) (табл. 70, рис. 1) и Хасанлу (Иран) (табл. 70, рис. 2). На первом изображен характерный для индоевропейской мифологии сюжет, где рядом со сценами охоты, ритуального пиршества, жертвоприношения, боя и казни особенно подчеркнута также оружие (кинжалы, копья, секира). Кинжалы кажется имеют рамочные рукояти и повторяют формы однотипных кинжалов, распространенных на Армянском нагорье 2 тыс. до н.э. (Оганесян В. 1988, с. 146-160, рис. 3; Piliposian A., Santrot J. 1996, стр. 65-67). Кубок из Хасанлу представляет один из хурритских мифологических сюжетов (вероятно "Песнь об Уддукумми"). Здесь также рядом со сценами охоты, войны, ритуального пиршества и жертвоприношения подчеркнута оружие и в этом числе - кинжал с подковообразным рикассо в верхней части клинка, рукоятка которого также напоминает рамочную (Forada E. 1959; Dyson R. 1960; Hout J.-L. 1965; Forada E., Dyson R. 1967).

Вывод 4. Производство этого оружия некоторые исследователи в свое время пытались связать с деятельностью конкретного этнического элемента. Согласно Г. Бонне, Р. Дюссо и Т. Мих, его создателями являлись ассирийцы (Bonnet H. 1926, с. 65-71; Dussaud R. 1929a, с. 299; Meek T. 1939). По мнению Атчинсона, эта монополия принадлежала гиксосам (Hutchinson R. 1934, с. 170). Исходя из наличия на клинках некоторых иранских кинжалов клинописных надписей Р. Плейнер приписывал им вавилонское происхождение (Pleiner R. 1967, с. 13).

Связь производства оружия с рамочной рукояткой с деятельностью какого-либо этнического элемента, по нашему мнению, крайне проблематична и едва ли может быть решена. Причины этого несколько:

1. До сих пор не обнаружены каких-либо письменных (клинописных, иероглифических) источников, которые свидетельствовали бы нам как о форме и производстве рассматриваемого оружия, так и о его производстве конкретным этническим элементом в конкретном месте.

2. В свое время был проигнорирован и не был исследован палеоантропологический материал археологических памятников (особенно наиболее ранних), содействующих оружию с рамочной рукояткой.

3. Качество и уровень спектральных исследований наиболее ранних образцов не позволяют идентифицировать используемое для лития рассматриваемых кинжалов и мечей сырьё с каким-либо медными рудниками Ближнего Востока и, соответственно, предположительно говорить о этнической принадлежности пользователей.

Можно привести и другие объяснения...

Таким образом, оставляя открытым вопрос этнической принадлежности погребений, содержащих классический образец (или образцы) кинжала или меча с рамочной рукояткой, сегодня уверенно можно констатировать, что эти погребения имеют один или более кромехов, грунтовую или сложенную из камней камеру, богатый археологический материал (кинжалы, секиры, булавы, копья, долота, жезлы, наконечники стрел, части лука и колчана, панцирные бляхи, керамические сосуды, предметы украшения и пр.) и содержат ингумированные или кремнированные (встречаются чаще) останки, которых иногда сопровождают также жертвоприношения людей и животных. Вышеупомянутое может быть результатом не столько этнического, сколько общей для всего Древнего Востока социального фактора, и соответственно этому, позволяет предположить, что в подобных погребениях - с богатым инвентарем и, в частности вооружением, скорее всего погребались представители военной знати общества.

СПИСОК ТАБЛИЦ

ТАБЛИЦА 1

Общий вид и конструктивные детали кинжала с рамочной рукояткой.

ТАБЛИЦА 2

Армянское нагорье — 1, 2. Ереван (с территории завода "Автоагрегат"). 3. Кармир ванк. 4. Эчмиадин. 6. Беркабер (Джогоз). 7, 9, 10, 30. Элар. 8, 33. Арич. 16. Пулур (Блаур). 17, 18. Караз (Эрзерум). 21. Ванадзор (Кировакан). 28. Кумайри (Ленинакан). **Закавказье** — 11-15, 20, 26, 27. Южная Грузия. **Северный Кавказ** — 5. Старокорсунская. 32. Случайная находка. **Иранское плато** — 19. Яник тепе. 22, 24, 25, 29, 31. Джабар. 34. Гудулал-и Галби. **Сиро-Палестина** — 23. Тепе Гавра. 38, 39, 42. Угарит. 35-37, 40. Библос. 41, 43. Случайные находки.

ТАБЛИЦА 3

Сиро-Палестина — 1. Чагар Базар. 2. Газа. 3. Тель Ачана (Алалах). 6. Гезер. 8. Угарит. **Малая Азия** — 11. Измир. **Эгеда** — 4, 5, 10. Микены. 7. Агия-Триада. 9. Комейрос. **Центральная Европа** — 12. Дьёре (Венгрия). 13. Шагхед (Венгрия). 14. Вайя (Венгрия). 15. Финке (Венгрия).

ТАБЛИЦА 4

Армянское нагорье — 1, 4. Дилижан. 2. Лчашен. 3. Кара-Булах (Нагорный Карабах). 5. Иджеван. 6, 12. Гавар (Камо). 7, 15, 16. Ванадзор (Кировакан). 8. Арачадзор (Нагорный Карабах). 9. Алаверди. 10. Шамхор. 11. Головино. 13. Човдар. 14. Бжин. 17. Ван (Топрак кале). 18. Кармир блур (Тейшебанин). 19. Сасуник. 20. Норатус. **Закавказье** — Ркинис Кало (Южная Грузия).

ТАБЛИЦА 5

Северо-Восточная Африка — 1, 2. Египет. **Иранское плато** — 3-5. Луристан (случайные находки). **Армянское нагорье** — 10. Эчмиадин. 11, 14. Ереван (с территории завода "Автоагрегат"). 12. Ван (Топрак кале). 13, 15. Кармир блур (Тейшебанин). 16, 17. Западная Армения (случайные находки). **Закавказье** — 6-9, 20. Самтавро (Грузия). 18, 19. Мухета (Грузия).

ТАБЛИЦА 6

Сиро-Палестина — 1, 7, 9, 21, 22. Случайные находки. 2-4. Угарит. 5. Мегиддо. 6. Тель Куера. 8. Газа. 11. Нузи (Ерган тепе). 12. Тель Фара. **Армянское нагорье** — 10. Севан. 13, 14. Джуга. 15. Франганц. 17. Каначут (Аштаракский район). 29. Ширикаван. **Закавказье** — 16. Земо Бодбе (Грузия). 19. Квасатали (Грузия). 20.

Гари (Грузия). **Северный Кавказ** — 18. Тли (Южная Осетия). **Арабский полуостров** — 23. Аль Айн. 24. Дубай. 25. Случайная находка. **Иранское плато** — 26. Ага Эвлар (Талиш). 27. Луристан (случайная находка). 28. Кутал-и Гулгул (Луристан).

ТАБЛИЦА 7

Сиро-Палестина — 1-3, 5. Случайные находки. 4, 7-10. Угарит. 6. Тель Ачана (Алалах). **Армянское нагорье** — 11. Артик. 12. Ором. 13, 15, 33. Эчмиадзин. 14. Сасуник. 16. Кармир ванк. 29. Беркабер (Джогоз). 30. Кармир блур (Тейшебаини). 31, 32. Норатус. 34. Мусиери. **Закавказье** — 17. Земо Бодбе (Грузия). 18. Богви (Грузия). 19. Узуи тепе (Азербайджан). 20. Махмудавар (Азербайджан). **Северный Кавказ** — 21. Цхинвали (Южная Осетия). 22, 23. Галиат-Фаскау. 24. Стирфаз (Южная Осетия). 25, 26. Кумбульта. **Месопотамия** — 27. Ниневия. **Арабский полуостров** — 28. Дубай.

ТАБЛИЦА 8

Иранское плато — 1, 6, 8, 10, 14-16, 22, 27. Кутал-и Гулгул (Луристан). 2, 3, 11-13, 17, 18, 20, 23, 26, 28. Луристан (случайные находки). 4. Тепе Гийяг. 5, 19. Бит Сорг. 7, 9. Бард-и Бал (Луристан). 21. Чам-Чахал (Луристан). 24, 25. Случайные находки. 29-32. Хузистан (Юго-западный Иран). 33. Чога-Занбил (Дур Унташ).

ТАБЛИЦА 9

Армянское нагорье — 1. Кучак. 2. Артик. 3. Верин Навер. 4. Алаверди. 5. Сасуник. 19. Ширакван. **Закавказье** — 6. Удобно (Грузия). **Северо-Восточная Африка** — 7. Египет (случайная находка). **Иранское плато** — 8-11, 15, 20-23. Луристан. 12-14. Случайные находки. 16-18. Тепе Силак В. 24. Нихавенд. 25. Западный Иран (случайная находка). 26. Хасанлу V. 27. Приурмийский район (случайная находка). 28, 29. Хасанлу IV. 30. Кутал-и Гулгул (Луристан). 31. Хасанлу.

ТАБЛИЦА 10

Армянское нагорье — 1. Арич. 2. Арташаван. 10. Амид (Диарбекир). 14. Лвашен. **Сиро-Палестина** — 3. Угарит. 9. Гезер. 11. Тель Ашара (Терка). 13. Случайная находка. **Иранское плато** — 4. Кутал-и Гулгул. 5, 6, 12. Луристан. 7. Чога Занбил (Дур-Унташ). **Арабский полуостров** — 8. Случайная находка. **Северо-Восточная Африка** — 14. Египет (случайная находка).

ТАБЛИЦА 11

Армянское нагорье — 1, 9-11, 14. Лвашен. 4. Мецмор. 5, 21, 22, 24-27. Артик. 6, 13. Бассейн оз. Севан. 7. Ошакан. 8. Норатус. 12, 29. Хртанок. 15. Сарухан. 16. Гавар (Камо). 17. Случайная находка (хранится в Сардарпатском музее). 18. Эчмиадзин. 19. Ванадзор.

(Кировакан). 20. Нагорный Карабах (случайная находка). 23. Паланино. 28. Карс. **Закавказье** — 2. Земо Бодбе (Грузия). 3. Трели (Грузия).

ТАБЛИЦА 12

Закавказье — 1. Мелаани (Кახეთи - Грузия). 2-8. Алазанская долина (Грузия). 18, 21, 29, 30. Мингечаур (Азербайджан). **Восточная Азия** — 9. Китай (случайная находка). **Иранское плато** — 10. Шагула-дере (Талиш). **Северо-Восточная Африка** — 11. Египет (случайная находка). **Северный Кавказ** — 13. Тли. **Армянское нагорье** — 13. Капан. 14. Мегри. 15. Эчмиадзин. 16, 20. Дилижан. 17. Мецмор. 19, 28. Гавар (Камо). 22. Ханлар. 23. Элар. 24. Агавнадзор. 25. Лорут. 26. Вардану. 27. Ванадзор (Кировакан).

ТАБЛИЦА 13

Армянское нагорье — 1, 2. Алаверди. 3. Кети. 4. Гехасар (у гор. Спитак). 5. Ванадзор (Кировакан). 6, 18. Дилижан. 7. Тавуш (Шамшадин). 8. Головино. 17. Лорут. **Закавказье** — 19, 20. Гетабак (Азербайджан). 21-23. Мингечаур (Азербайджан). **Северный Кавказ** — 9-12. Южная Осетия (случайные находки). 13-15. Кобань. 16. Случайная находка.

ТАБЛИЦА 14

Армянское нагорье — 1, 4. Неркин Геташен (Адиаман). 2. Нор Баязет (Гавар). 3. Золак. 5. Ацарат. 6. Ванадзор (Кировакан). 7. Армавир. 8. Джуга. 9. Арачадзор (Нагорный Карабах). 10. Ханлар. **Закавказье** — 11, 12. Хишкедере (Азербайджан). 13, 14. Мингечаур (Азербайджан). **Иранское плато** — 15. Верн (Талиш). 16, 17. Ага Эвлар (Талиш). 18. Чила Хане (Талиш). 19. Хурвин. 20, 23. Мардик тепе. 22. Лахиджан (Решт). 25, 26. Луристан. **Восточная Азия** — 21. Красноярск. **Северо-Восточная Африка** — 24. Египет (случайная находка).

ТАБЛИЦА 15

Эгеда и Восточное Средиземноморье — 1, 2, 6-9. Микены. 3, 4. Крит. 5. Афины. 6. Никосия (Кипр). **Месопотамия** — 11. Ашшур. **Северный Кавказ** — 12, 13. Тли. **Закавказье** — 14. Северо-Западная Грузия.

ТАБЛИЦА 16

Армянское нагорье — 1. Лвашен. 8. Ором. **Закавказье** — 2. Гетабак (Азербайджан). 3. Массалы (Азербайджан). **Иранское плато** — 4. Ага Эвлар. 5. Шагула-дере. 6. Чила Хане. 7, 12, 22. Верн. 9-11. Случайные находки. 13. Хурвин. 14. Мардик тепе. 15, 18, 19, 23.

Калардашт. 17. Южное Прикаспие. 20. Годин тепе. 21. Тулу (Талиш).
Сиро-Палестина — 16. Тель Ачана (Алалах).

ТАБЛИЦА 17

Армянское нагорье — 1. Эчмиадзин. 4. Спандарян (Кулиджан)
8-11 Кармир блур (Тейшебаини). **Иранское плато** — 2. Вар Кабуд
(Луристан). 3. Гул-Ханан-Мурда (Луристан); 5, 6. Шамзи-Мума
(Луристан). 7. Таттулбан-Шинан (Луристан).

ТАБЛИЦА 18

Важнейшие очаги производства кинжалов с рамочной
рукоятью и основные направления их циркуляции.

ТАБЛИЦА 19

Основные направления распространения на Древнем Востоке
выделяемых вариантов кинжалов с рамочной рукоятью.

ТАБЛИЦА 20

Чагар Базар (Сирия), погребение № 2, 186, 20 - 18 вв. до н.э.
(Schaeffer С. 1948, стр. 96, табл. 86).

ТАБЛИЦА 21

Тель Аччана - Алалах (Сирия), горизонты II - III, 15 - 14 вв. до
н.э. (Schaeffer С. 1948, стр. 98-99, табл. 95).

ТАБЛИЦА 22

Гезер (Палестина), погребение № 30, 15 в. до н.э. (Schaeffer С.
1948, стр. 197 - 198, табл. 158).

ТАБЛИЦА 23

Кармир ванк (Армянское нагорье) материалы с разрушенного
могильника, 18 - 16 вв. до н.э. (Мартirosян А. 1964, стр. 49 - 51, табл.
20-21).

ТАБЛИЦА 24

Ширакаван (Армения), погребение № 6, 17-16 вв. до н.э.
(раскопки Г. Караханяна).

ТАБЛИЦА 25

Арич (Армения), погребение № 78, 17 - 16 вв. до н.э. (Хачатрян
Т. 1975, стр. 114-115, рис. 69).

ТАБЛИЦА 26

Иргачай (Дманисский район, Грузия), курган № 4, 17 в. до
н.э. (Кахияни К., Глигвашвили Э., Дзиеладзе М., Калададзе Г.,
Цхвитинидзе З. 1991).

ТАБЛИЦА 27

Арташаван (Армения), погребение № 3, 15 в. до н.э. (раскопки
Г. Саркисяна).

ТАБЛИЦА 28

Земо Бодбе (Кахетия, Грузия), курган № 7, 15-14 вв. до н.э.
(Гицхелаури К., 1979, табл. IX).

ТАБЛИЦА 29

Земо Бодбе (Кахетия, Грузия), курган № 5, 15-14 вв. до н.э.
(Гицхелаури К., 1979, табл. VII).

ТАБЛИЦА 30

Удабно (Грузия), погребение № 8, 15-14 вв. до н.э. (Гицхелаури
К., 1982, стр. 17 - 21, табл. 21).

ТАБЛИЦА 31

Севан (Армения), погребение № 18, 15-14 вв. до н.э. (раскопки
А. Мнацаканяна).

ТАБЛИЦА 32

Артик (Армения), погребение № 3, 15-14 вв. до н.э. (Хачатрян
Т. 1979, стр. 110).

ТАБЛИЦА 33

Сасуник (Армения), погребение № 81, 15-14 вв. до н.э.
(раскопки Н. Енгибарян).

ТАБЛИЦА 34

Сасуник (Армения), погребение № 26, 16-15 вв. до н.э.
(раскопки Н. Енгибарян).

ТАБЛИЦА 35

Бурайми (Бахрейн), погребение, 14 - 13 вв. до н.э. (Bibby G.
1974, стр. 277).

ТАБЛИЦА 36

Тепе Гийан (Иран), погребение № 10, 14 - 12 вв. до н.э.
(Schaeffer С. 1948, стр. 414, 455, табл. 240, рис. 35-40).

ТАБЛИЦА 37

Кутал-и Гулгул (Луристан, Иран), погребение № А10, 11 - 10
вв. до н.э. (Vanden Berghe L. 1973, стр. 24).

ТАБЛИЦА 38

Кутал-и Гулгул (Луристан, Иран), погребение № А4, 11 - 10 вв.
до н.э. (Vanden Berghe L. 1973, стр. 21).

ТАБЛИЦА 39

Бард-и Бал (Луристан, Иран), погребение № 67, 11 - 10 вв. до н.э. (Vanden Berghe L. 1971, стр. 18, рис. 10).

ТАБЛИЦА 40

Бард-и Бал (Луристан, Иран), погребение № 1, 11 - 10 вв. до н.э. (Vanden Berghe L. 1970, стр. 13, рис. 3-4).

ТАБЛИЦА 41

Лчашен (Армения), курган № 10, 15 в. до н.э. (раскопки А. Мнацаканяна).

ТАБЛИЦА 42

Лчашен (Армения), погребение № 98, 15 в. до н.э. (раскопки А. Мнацаканяна).

ТАБЛИЦА 43

Земо Бодбе (Кахетия, Грузия), курган № 4, 15 в. до н.э. (Пицхелаури К., 1979, табл. 6).

ТАБЛИЦА 44

Трели (Грузия), погребение № 37, 15 - 14 вв. до н.э. (Тбилиси I, 1978, стр. 69-72, табл. 29 - 31).

ТАБЛИЦА 45

Агавнадзор (Армения), погребение № 3, 14 в. до н.э. (Քիշտզուցի L. 1985, стр. 68-73, табл. I-III).

ТАБЛИЦА 46

Неркин Геташен (Армения), курган № 1, 15 - 14 вв. до н.э. (Խնիկյան Օ. 1993, стр. 84-90, табл. XXIX-XXX).

ТАБЛИЦА 47

Мцхета (Грузия), погребение № 22, 15 - 13 вв. до н.э. (Садрадзе В. 1991, табл. XV-XVI).

ТАБЛИЦА 48

Певреби (Грузия), погребение № 6, 14 - 13 вв. до н.э. (Абдушлишвили М. 1980, стр. 71 - 72, табл. XIa).

ТАБЛИЦА 49

Неркин Геташен (Армения), погребение № 20, (нижний слой), 15 - 14 вв. до н.э. (раскопки А. Пилюсосяна).

ТАБЛИЦА 50

Кети (Армения), погребение № 23, 14 - 13 вв. до н.э. (Петросян Л. 1989, стр. 56, табл. 48).

ТАБЛИЦА 51

Сарухан (Армения), погребение № 4, 14 - 13 вв. до н.э. (раскопки А. Пилюсосяна).

ТАБЛИЦА 52

Неркин Геташен (Армения), курган № 2, 15 - 14 вв. до н.э. (Хникийн О. 1993, стр. 104-114, табл. II).

ТАБЛИЦА 53

Головино (Армения), погребение № 6, 14 - 13 вв. до н.э. (Мартirosян А. 1964, стр. 118, рис. 48).

ТАБЛИЦА 54

Норашеник (Армения), погребение № 1, конец 2-го тыс. до н.э. (Խնիկյան Օ. 1993, табл. XI).

ТАБЛИЦА 55

Норатус (Армения), погребение № 9, конец 2-го тыс. до н.э. (Мартirosян А. 1964, стр. 195, рис. 76).

ТАБЛИЦА 56

Золакар (Армения), погребение № 1, 12 - 10 вв. до н.э. (раскопки А. Пилюсосяна).

ТАБЛИЦА 57

Спадарян (Армения), разрушенное погребение, 11 - 9 вв. до н.э. (Խրիշիւնի թ. 1942, стр. 38. Арешян Г. 1974).

ТАБЛИЦА 58

Голь Ханан Мурда (Иран), погребение № 18, 8 в. до н.э. (Vanden Berghe L. 1980, стр. 46-47).

ТАБЛИЦА 59

Шамзи Мума (Иран), погребение № 53, 8 - 7 вв. до н.э. (Vanden Berghe L. 1982-1983, стр. 82-83, рис. 38-39).

ТАБЛИЦА 60

Таттулбан Шинан (Иран), погребение № 4, 9-8 вв. до н.э. (Vanden Berghe L. 1982-1983, стр. 66 - 67, рис. 28-29).

ТАБЛИЦА 61

Ереван, вантоспская (урартская) гробница, 8 в. до н.э. (Есаия С., Биягов Л., Амаякян С., Канецян А. 1991).

ТАБЛИЦА 62

Ехегнадзор (Армения), вантоспское (урартское) погребение 8 - 7 вв. до н.э. (ԽԵԳՆԱԶՈՐ Օ. 1998, табл. СІХ-СХІ).

ТАБЛИЦА 63

Гантуди (Машаверское ущелье, Грузия), погребение № 61, 8 - 7 вв. до н.э. (Кахнани К., Иремашвили Ш., Иорданишвили Ж., Цквитинидзе З. 1985, стр. 29-30, табл. XXX).

ТАБЛИЦА 64

Тли (Южная Осетия), погребение № 130, 7 - 6 вв. до н.э. (Техов Б. 1980, стр. 30-32, рис. 10).

ТАБЛИЦА 65

Торса - Дзвоба (Колхида, Грузия), погребальная яма № 1, 7 - 6 вв. до н.э. (Микеладзе Т., Папуашвили Р., Чубинишвили Н. 1991, стр. 64-65, табл. 151-152).

ТАБЛИЦА 66

Кобань, погребение № 12, 7 - 6 вв. до н.э. (Козенкова В. 1996, стр. 21, рис. 5).

ТАБЛИЦА 67

Тли (Южная Осетия), погребение № 85, 8 - 7 вв. до н.э. (Техов Б. 1980, стр. 22-24, рис. 3-4).

ТАБЛИЦА 68

Хом Намарну (Колхида, Грузия), погребальная яма № 6, 6 в. до н.э. (Микеладзе Т., Мигдисова Н., Папуашвили Р. 1985, стр. 37-40, табл. ІІІ).

ТАБЛИЦА 69

Литейная форма для отливки кинжала с рамочной рукояткой из Капана (Армения), 2-ая половина 2-го тысячелетия до н.э. (Караханян Г., Азизбекян О. 1981, стр. 75-77).

ТАБЛИЦА 70

1. Изображение кинжалов с рамочной рукояткой на серебрянном кубке из Карашамба (Армения), 22-21 вв. до н.э. (Оганесян В. 1988, стр. 146-160, рис. 3; Piliposian A., Santrot J. 1996, с. 65-67).

2. Изображение кинжалов с рамочной рукояткой на золотом кубке из Хасанлу (Иран), вторая половина 2-го тысячелетия до н.э. (Porada E. 1959; Dyson R. 1967).

Since the beginning of our century a group of weapons was separated from the fine collection of the Ancient Eastern arms, so called "daggers and swords with a flanged hilt".

The general sign by which this numerous and wide spread group is united are flanges made on the hilt; the latters clamp layings and have a frame effect. These daggers and swords are mainly made of bronze - very seldom are bimetallic and iron examples - and consist of two principal parts: a) hilt and b) blade. In its own turn the hilt is constructed by means of three parts: a) pommel, b) handle and c) ricasso.

Weapon sub-groups under consideration are just clustered by various combinations of mentioned constructive parts - pommel, handle, ricasso, blade - absence or presence of some of them - pommel, ricasso - inclusive. These are possible to represent in a way as follows:

1st sub-group - handle + blade (tab. 2)

2nd sub-group - handle + ricasso + blade (tab. tab. 3-5)

3rd sub-group - pommel + handle + ricasso + blade. (tab. tab. 6-17)

Acceptable archaeological data make possible division of daggers and swords with flanged hilt, clustered above within three sub-groups, into 32 versions. Also it is possible rising of some principles in their formation and development. Investigation leads to some conclusions.

Conclusion One: In border-line of the 3rd and 2nd millennia B.C. a new weapon emerges in the Near East with frame construction of the hilt.

The latest examples are attested at Syro-Palestine and date from the beginning of the 2nd millennium B.C. Arm under consideration is spread mainly in the first half of the 2nd millennium and goes out of use in the second half of the 2nd millennium B.C. - to be used for 700-800 years. Some daggers appear in the Armenian Highland in the first quarter of the 2nd millennium B.C. - 18-17th centuries, - are spread in the mid of the 2nd millennium, and some of iron examples exist till the second quarter of the 1st millennium B.C., over 1000 years.

This weapon appears in the western areas of the Iranian plateau from the second half of the 2nd millennium B.C. - 13-12 centuries - and remains in use till the first quarter of the 1st millennium B.C., over 400-500 years. In other regions of the Ancient East, - North-East Africa, Asia Minor, Mesopotamia, Arabian peninsula, Caucasus, - these daggers and swords are not spread on a large scale and are known in singular examples, often by chance.

Conclusion Two: Detailed discussion of daggers and swords with flanged hilt permits to mark out three basic grounds of their production: a) Syro-Palestine, b) the Armenian Highland, c) western regions of the Iranian plateau. Also one hotbed is noticeable in the Mediterranean apart from these three basic focuses - Aegean world - the latter have been formed under the strong impact given by flanged-handled dagger's former examples - Syria-Palestine, - have been out of principal arm forms and developed by intrinsic features (see tab. 18 and tab. 19).

A notable peculiarity is seen in functioning of three mentioned hotbeds. During the Syro-Palestine focus' activity - border of the 3rd-2nd millennia B.C. - there

were no yet hotbeds in the Armenian Highland and Iranian plateau. Anyway, the Armenian centre began to be formed when that of Syro-Palestinian was in impetuous growth - first half of the 2nd millennium B.C. - when the Armenian centre began their flourishing of industry - 16-13th centuries B.C. - the Syria-Palestinian hotbed have been gradually shrunken one, and finally collapsed. To this time the Iranian centre just so began its formation. In the 13-11th centuries B.C. there is no already the Syro-Palestinian centre, and it was period of rapid development for daggers and swords with flanged handles in the west regions of the Iranian plateau. At the same time the Armenian centre had no its former strength. In fact a consecutive order of development occurred for flanged - hilt arm* hotbeds - spatial and temporal - from the Syro-Palestine to the Armenian Highland and further to the Iranian plateau. As to the former centre of the flanged - hilt arms in Syro-Palestine, it being known that there is no typological variety for arms under discussion, and it is rightful when a new weapon comes to be. As to the factors in the Armenian Highland and Iranian plateau, there are telling types.

Among 32 discussed versions only eight ones have connection with the Syro-Palestine. Three of them - sub-group I, versions no. 1 and 2; sub-group III, version no. 22 - occur exclusively in the Syro-Palestine, next four - sub-group II, version no. 1; sub-group III, versions no. 1, 2, 7 - emerge initially here, then spread over the Ancient East, and the last one - sub-group III, version no. 6 - is possibly an effect of impact from Armenian Highland.

Discussion of counted versions may conclude disply of domes pommel, straight handle, trapeziform, quadrangular, tridental ricasso, curved blade are made at Syro-Palestinian workshops. Sometimes dagger handles are with rivet holes and nails to clamp layings, and blades are generally oval in section without central rib and deep ditches.

Twenty versions from discussed 32 are known in the Armenian Highland. Three of those - sub-group III, versions no. 1, 2, 7 - are effected by the Syro-Palestinian armouers, seven examples - sub-group II, versions no. 4, 5; sub-group III, versions no. 8, 9, 11, 19, 25 - are local appearances, the next eight ones - sub-group II, version no. 2; sub-group III, versions no. 3, 5, 6, 10, 12, 13, 24 - are initially known in the Armenian Highland and then spread in the Near East, finally two ones - sub-group II, version no. 3; sub-group III, version no. 20 - are imprints from the west regions of the Iranian plateau. Such a combination let us insist: disply of curved, saddle, rhombic pommels, ledge-shaped handle, concave, horseshoe-shaped ricasso; spear-shaped blade are innovations of armouers from the Armenian Highland. There are not rivet holes on great part of local handles - here Armenian examples differ from those of Syro-Palestine, blades resemble oval, trapeziform or hexagonal features in section, and usually are endowed with a pivotal rib and deep ditches.

Seventeen examples are known from discussed 32 in the Iranian plateau. Three of them - sub-group III, versions no. 1, 2, 7 - are analogous to the form of the Syro-Palestinian arms, seven weapons - sub-group II, version no. 2; sub-group III, versions no. 3, 5, 6, 10, 13, 24 - are effected by the Armenian armouers, four ones - sub-group III, versions no. 4, 15, 21, 23 - are of intrinsic Iranian origin, and three one - sub-group II, version no. 3; sub-group III, versions no. 14, 20 - initially emerged in the west regions of the Iranian plateau, further spread over the Near East. So it may be conclude displays of circular and crescent-shaped pommels have been innovations

by the armouers from the west regions of the Iranian plateau. Blades are oval, rhombic, hexagonal in section and are rarely endowed with a central rib and deep ditches.

Only four versions of 32 are known in Aegean. One of them - sub-group II, version no. 1 - is influenced by the Syro-Palestine, next two - sub-group III, versions no. 16, 17 - are typical examples of Aegean arms, and the last one - sub-group III, version no. 18 - is displayed initial in the Aegean world and then only its occasional examples occur in the Near East. Investigation of versions characteristic to the Aegean sphere allows insist the only contribution to the formation of constructive parts for flanged hilt weapons was invention of horn-shaped ricasso. Aegean examples have also rivet holes and nails on handles to clamp layings - this way they are near to Syro-Palestinian examples - and blades are slightly oval in section and usually are endowed with a pivotal rib - this way connected with Armenian arms.

So, combined discussion of all examples concerning daggers and swords with flanged hilts once more permits assert that primary examples of considered weapons emerged in Syro-Palestine. Then nearly simultaneously they entered North-East Africa (Egypt), Aegean world and Armenian Highland in the first half of the 2nd millennium B.C. This kind of weapon had no large use in Egypt at all. And that had its original way of development in the Aegean world. In fact, in the first half of the 2nd millennium B.C., only the Armenian Highland retained all of details of the classical examples from the Syro-Palestinian weapons. Then from the mid of the 2nd millennium B.C the Armenian Highland developed and elaborated those and in its own turn promoted functioning of such an arms at the Iranian plateau. Each of hotbeds have had its original arms and spheres of influence due to concrete historical span (see tab. 18 and tab. 19).

Conclusion Three: Investigation of daggers and swords with flanged hilts allows discussion of another point of view. First of them is connected to a small dagger discovered in Assur within temple dedicated Gods Anu - Adad. It was found together with double - axe model and dates from the 9th century B.C. Small measures of both findings - it was impossible use them as weapons - and unearthing together prompt indirectly their ritual character.

The next important proofs testifying the ritual function of daggers with flanged hilts are details of chased silver and gold cups from Karashamb (Armenia) and Hasanlu (Iran). First of them shows subject characteristic to the Indo-European mythology, here together with scenes of hunt, ritual feast, sacrifice, battle and execution are also weapons emphasized as daggers, spears, axes. It seems daggers have flanged construction and copy forms similar to the daggers spread over Armenian Highland through the 2nd millennium B.C. (Станесян В. 1988, p. 146-160, fig. 3).

Hasanlu cup represents one of the Hurrian mythological subjects, probably "Legend of Ullikummi". Also here weapons are emphasized including dagger with horse-shoe ricasso, above a blade, and its hilt looks like ring-shaped construction. Weapons on this cup have also relations with hunt, battle, ritual feast and sacrifice scenes (Porada E. 1959; Dyson R. 1960; Hout J. - L. 1965; Porada E. and Dyson R. 1967).

Beyond any doubt, daggers portrayed in scenes of mentioned mythological subjects are not casual phenomena. At any rate they are in close connection with some details of ritual practice.

Conclusion Four: Connection of the industry of flanged arms with some ethnic elements is very difficult problem yet, and is possibly insolvable one. There are some reasons.

1. Up to now there is not discovered any documentary source - cuneiform, hieroglyphic - to attest forms of considered arms and methods of treatment as well as to indicate fact of weapons' primary production place by one of ethnic elements of the Ancient East.

2. It has long been ignored data of anthropological complexes, especially earliest ones, unearthed in the archaeological sites concerning weapons with flanged hilt and there is no any complex investigation on this topic.

3. Quality and level of the spectrographic investigation on the earliest examples is unable to localize sources of raw materials made for melting discussed daggers and swords to the strict ore deposits in the Near East. So it is questionable the ethnic affiliation of the people extracted those mines.

Some other bases can be demonstrated too. That is why it would be clear leave alone ethnic identification of the armourers represented in burial complexes with classical examples of daggers and swords with flanged hilts. It is quite possible ascertainment that their burials are constructed of one or two concentric cromlechs, earth or stone chambers, rich archaeological data - daggers, axes, maces, chisels, staffs, arrows, details of bow and quiver, fibulae of hauberk, pottery, jewellery and so on - and include inhumation or cremation (the latter is more usual in practice) of corpses conducted sometimes with human and animal sacrifices. This is not such a concrete ethnic, but general result of social factor, traditional for the Ancient East. Herewith it is possible assume that burials with such a rich inventory, in particular armour, at any rate represented individuals of ruling clique.

Excavation of new archaeological complexes in the Near East including examples of discussed daggers and swords, as well as the complex investigation of unearthed artefacts, beyond any doubt could make a ground to carry out more trustworthy reconstructions in this direction in future.

LIST OF TABLES

TABLE 1

General view and constructive details of dagger with flanged hilt.

TABLE 2

Armenian Highland — 1, 2. Yerevan. 3. Karmir Vank. 4. Echmiadzin. 6. Berkaber. 7, 9, 10, 30. Elar. 8, 33. Harij. 16. Pulur (Blur). 17, 18. Karaz (Erzerum). 21. Vanadzor (Kirovakan). 28. Kumayri (Leninakan). **Transcaucasus** — 11-15, 20, 26, 27. **South Georgia. North Caucasus** — 5. Starokorsunskaya. 32. **Chance find. Iranian Plateau** — 19. Yanik tepe. 22, 24, 25, 29. Djabar. 34. Gulul-i Galbi. **Syro-Palestine** — 23. Tepe Gawra. 38, 39, 42. Ugarit. 35-37, 40. Biblos. 41, 43. **Chance finds.**

TABLE 3

Syro-Palestine — 1. Chagar Bazar. 2. Gaza. 3. Tel Atchana (Alalakh). 6. Gezer. 8. Ugarit. **Asia Minor** — 11. Izmir. **Aegean area** — 4, 5, 10. Mycenae. 7. **Hagia Triada.** 9. **Comeyros. Central Europe** — 12. Dioge (Hungary). 13. Shaghd (Hungary). 14. Vayya (Hungary). 15. Finke (Hungary).

Table 4

Armenian Highland — 1, 4. Dilidjan. 2. Ltchashen. 3. Kara-bulagh (Nagorni Karabagh). 5. Idjevan. 6, 12. Gavar (Kamo). 7, 15, 16. Vanadzor (Kirovakan). 8. Aradjadzor (Nagorni Karabagh). 9. Alaverdi. 10. Shamkhor. 11. Golovino. 13. Chovdar (Nagorni Karabagh). 14. Bjni. 17. Van (Toprak kale). 18. Karmir Blur (Teishebaini). 19. Sasunik. 20. Noratus. **Transcaucasus** — 21, 22. Rkinis Kalo (South Georgia).

TABLE 5

North-East Africa — 1, 2. Egypt. **Iranian Plateau** — 3-5. Luristan (chance finds). **Armenian Highland** — 10. Echmiadzin. 11, 14. Yerevan. 12. Van (Toprak kale). 13, 15. Karmir Blur (Teishebaini). 16, 17. West Armenia (chance finds). **Transcaucasus** — 6-9, 20, 21. Samtavro (Georgia). 18, 19. Mtskheta (Georgia).

TABLE 6

Syro-Palestine — 1, 7, 9, 21, 22. **Chance finds.** 2-4. Ugarit. 5. Megiddo. 6. Tell Chuera. 8. Gaza. 11. Nuzi (Yorgan tepe). 12. Tell Fara. **Armenian Highland** — 10. Sevan. 13, 14. Jugha. 15. Franganots. 17. Kanachut. 29. Shirakavan. **Transcaucasus** — 16. Zemo-Bodbe (Georgia). 19. Kvasatoli (Georgia). 20. Gari (Georgia). **North Caucasus** — 18. Tli (South Osetia). **Arabian Peninsula** — 23. Al-Ain. 24. Dubai. 25. **Chance find. Iranian Plateau** — 26. Agha Evlar (Talış). 27. Luristan (chance find). 28. Kutil-i Gulgul (Luristan).

TABLE 7

Syro-Palestine — 1-3, 5. Chance finds. 4, 7-10. Ugarit. 6. Tell Atchana

(Alalakh).

Armenian Highland — 11. Artik. 12. Horom. 13, 15, 33. Echmiadzin. 14. Sasunik. 16. Karmir Vank. 29. Berkaber. 30. Karmir Blur. 31, 32. Noratus. 34. Musieri. **Transcaucasus** — 17. Zemo-Bodbe (Georgia). 18. Bogvi (Georgia). 19. Uzm-tepe (Azerbaijan). 20. Mahmudavar (Azerbaijan). **North Caucasus** — 21. Tskhinvali (South Osetia). 22, 23. Galiat-Faskau. 24. Stifraz (South Osetia). 25, 26. Kumbulta. **Mesopotamia** — 27. Nineveh. **Arabian Peninsula** — 28. Dubai.

TABLE 8

Iranian Plateau — 1, 6, 8, 10, 14-16, 22, 27. Kotal-i Gulgul (Luristan). 2, 3, 11-13, 17, 18, 20, 23, 26, 28. Luristan (chance finds). 4. Tepe Giyan. 5, 19. Bit Sorg. 7, 9. Bard-i Bal (Luristan). 21. Cham-Chakhal (Luristan). 24, 25. Chance finds. 29-32. Khuzistan (South-West Iran). 33. Chogha-Zanbil (Dur Untash).

TABLE 9

Armenian Highland — 1. Cutshak. 2. Artik. 3. Verin Naver. 4. Alaverdi. 5. Sasunik. 19. Shirakavan. **Transcaucasus** — 6. Udabno (Georgia). **North-East Africa** — 7. Egypt (chance find). **Iranian Plateau** — 8-11, 15, 20-23. Luristan. 12-14. Chance finds. 16-18. Tepe Sialk B. 24. Nihavend. 25. West Iran (chance find). 26. Hasanlu V. 27. Lake Urmia region (chance find). 28, 29. Hasanlu IV. 30. Kotal-i Gulgul (Luristan). 31. Hasanlu.

TABLE 10

Armenian Highland — 1. Harij. 2. Artashavan. 10. Amid (Diarbekir). 14. Lchashen. Syro-Palestine — 3. Ugarit. 9. Gezer. 11. Tell Ashara (Terqa). 13. Chance find. **Iranian Plateau** — 4. Kotal-i Gulgul (Luristan). 5, 6, 12. Luristan. 7. Chogha-Zanbil (Dur Untash). **Arabian Peninsula** — 8. Chance find. **North-East Africa** — 14. Egypt (chance find).

TABLE 11

Armenian Highland — 1, 9-11, 14. Lchashen. 4. Metsamor. 5, 21, 22, 24-27. Artik. 6, 13. Lake Sevan basin. 7. Oshakan. 8. Noratus. 12, 29. Khrtanots. 15. Sarukhan. 16. Gavar (Kamo). 17. Chance find. 18. Echmiadzin. 19. Vanadzor (Kirovakan). 20. Nagorni Karabagh (chance find). 23. Papanino. 28. Kars. **Transcaucasus** — 2. Zemo-Bodbe (Georgia). 3. Treli (Georgia).

TABLE 12

Transcaucasus — 1. Melaani (Kakhetia-Georgia). 2-8. Alazani river valley (Georgia). 18, 21, 29, 30. Mingechar (Azerbaijan). **East Asia** — 9. Chine (chance find). **Iranian Plateau** — 10. Shagula-dere (Talish). **North-East Africa** — 11. Egypt (chance find). **North Caucasus** — 12. **Armenian Highland** — 13. Kapan. 14. Meghri. 15. Echmiadzin. 16, 20. Dilidjan. 17. Metsamor. 19, 28. Gavar (Kamo). 22. Khanlar. 23. Elar. 24. Aghavanzdor. 25. Lorut. 26. Vardanlu. 27. Vanadzor (Kirovakan).

TABLE 13

Armenian Highland — 1, 2. Alaverdi. 3. Keti. 4. Geghasar. 5. Vanadzor (Kirovakan). 6, 18. Dilidjan. 7. Tavush (Shamshadin). 8. Golovino. 17. Lorut. **Transcaucasus** — 19, 20. Getabak (Kedabek). 21-23. Mingechar (Azerbaijan). **North Caucasus** — 9-12. South Osetia (chance finds). 13-15. Koban. 16. Chance find.

TABLE 14

Armenian Highland — 1, 4. Nerkin Getashen (Adiaman). 2. Nor Bayazet (Gavar). 3. Zolakar. 5. Hatsarat. 6. Vanadzor (Kirovakan). 7. Armavir. 8. Djgha. 9. Aradjadzor (Nagorni Karabagh). 10. Khanlar. **Transcaucasus** — 11, 12. Khishkedere (Azerbaijan). 13, 14. Mingechar (Azerbaijan). **Iranian Plateau** — 15. Veri (Talish). 16, 17. Agha Evlar (Talish). 18. Chila-Khane (Talish). 19. Khurvin. 20, 23. Marlik tepe. 22. Lahidjan (Resht). 25, 26. Luristan. **East Asia** — 21. Krasnoyarsk. **North-East Africa** — 24. Egypt (chance find).

TABLE 15

Aegean area and Mediterranean — 1, 2, 6-9. Mycenae. 3, 4. Krete. 5. Assur. **North Caucasus** — 12, 13. Th. 14. North-West Georgia.

TABLE 16

Armenian Highland — 1. Lchashen. 8. Horom. **Transcaucasus** — 2. Getabak (Kedabek). 3. Massali (Azerbaijan). **Iranian Plateau** — 4. Agha Evlar (Talish). 5. Shagula-dere (Talish). 6. Chila-Khane (Talish). 7, 12, 22. Veri (Talish). 9-11. Chance find. 13. Khurvin. 14. Marlik tepe. 15, 18, 19, 23. Kalardasht. 17. South Caspian basin. 20. Godin tepe. 21. Tulu (Talish). **Syro-Palestine** — 16. Tell Atchana (Alalakh).

TABLE 17

Armenian Highland — 1. Echmiadzin. 4. Spandaryan (Kulidjan). 8-11. Karmir Blur (Teishebaini). **Iranian Plateau** — 2. Var Kabud (Luristan). 3. Gul-Khanan-Murdah (Luristan). 5, 6. Chamzi-Mumah (Luristan). 7. Tattulban-Chinan (Luristan).

TABLE 18

Foremost centres producing flanged-hilt daggers and the key directions of their circulation.

TABLE 19

The key distribution directions of chosen types of the flanged-hilt daggers in the Ancient East.

TABLE 20

Chaghar Bazar (Syria), tomb. 186, about 20-18 cen. B.C. (Schaeffer C. 1948, p. 96, tab. 86).

TABLE 21

Tell Archanan - Alalakh (Syria), levels II - III, about 15-14 cen. B.C. (Schaeffer C. 1948, pp. 98-99, tab. 95).

TABLE 22

Gezer (Palestine), tomb. 30, about 15 cen. B.C. (Schaeffer C. 1948, pp. 197-198, tab. 158).

TABLE 23

Karmir Vank (Armenian Highland), necropolis, chance finds, about 18-16 cen. B.C. (Мартirosян А. 1964, pp. 49-51, tab. 20-21).

TABLE 24

Shirakavan (Armenia), tomb. 6, about 17-16 cen. B.C.

TABLE 25

Harij (Armenia), tomb. 78, about 17-16 cen. B.C. (Хачатрян Т. 1975, pp. 114-115, fig. 69).

TABLE 26

Irganchay (Georgia), tumulus (kurgan) 4, about 17 cen. B.C. (Кахияни К., Глигвашвили Э., Дзеладзе М., Каландадзе Г., Цхвитинидзе З. 1991, pp. 57-58, tab. 137-139).

TABLE 27

Artashavan (Armenia), tomb 3, about 15 cen. B.C.

TABLE 28

Zemo Bodbe (Georgia), tumulus (kurgan) 7, about 15-14 cen. B.C. (Пицхелаури К. 1979, tab. IX).

TABLE 29

Zemo Bodbe (Georgia), tumulus (kurgan) 5, about 15 - 14 cen. B.C. (Пицхелаури К. 1979, tab. VII).

TABLE 30

Udabno (Georgia), tomb 8, about 15 - 14 cen. B.C. (Пицхелаури К. 1982, pp. 17-21, tab. 21).

TABLE 31

Sevan (Armenia), tomb 18, about 15 - 14 cen. B.C.

TABLE 32

Artik (Armenia), tomb 3, about 15 - 14 cen. B.C. (Хачатрян Т. 1979, p. 110).

TABLE 33

Sasunik (Armenia), tomb 81, about 15 - 14 cen. B.C.

TABLE 34

Sasunik (Armenia), tomb 26, about 16 - 15 cen. B.C.

TABLE 35

Buraimi (Bahrain), burial, about 14 - 13 cen. B.C. (Bibby G. 1974, p. 277).

TABLE 36

Tepe Giyan (Iran), tomb 10, about 14 - 12 cen. B.C. (Schaeffer C. 1948, pp. 414, 455 tab. 240, fig. 35-40).

TABLE 37

Kutal - i Gulgul (Luristan, Iran), tomb A10, about 11-10 cen. B.C. (Vanden Berghe L. 1973, p. 24).

TABLE 38

Kutal - i Gulgul (Luristan, Iran), tomb A4, about 11-10 cen. B.C. (Vanden Berghe L. 1973, p. 21).

TABLE 39

Bard - i Bal (Luristan, Iran), tomb 67, about 11-10 cen. B.C. (Vanden Berghe L. 1971, p. 18, fig. 10).

TABLE 40

Bard - i Bal (Luristan, Iran), tomb 1, about 11-10 cen. B.C. (Vanden Berghe L. 1970, p. 13, fig. 3-4).

TABLE 41

Ltchashen (Armenia), tumulus (kurgan) 10, about 15 cen. B.C.

TABLE 42

Ltchashen (Armenia), tomb 98, about 15 cen. B.C.

TABLE 43

Zemo Bodbe (Georgia), tumulus (kurgan) 4, about 15 cen. B.C. (Пицхелаури К. 1979, tab. VI).

TABLE 44

Treli (Georgia), tomb 37, about 15 - 14 cen. B.C. (Тбилиси I, 1978, pp. 69 - 72, tab. 29-310).

TABLE 45

Aghavnadzor (Armenia), tomb 3, about 14 cen. B.C. (Թխազնի Լ. 1985, pp. 68-73, tab I-III).

TABLE 46

Nerkin Getashen (Armenia), tumulus (kurgan) 1, about 15 - 14 cen. B.C. (Խնիկյան Օ. 1993, pp. 84-90, tab. XXIX-XXX).

TABLE 47

Mtskheta (Georgia), tomb 22, about 15 - 13 cen. B.C. (Տաճառաձե Բ. 1991, tab. XV-XVII).

TABLE 48

Pevrebi (Georgia), tomb 6, about 14 - 13 cen. B.C. (Աբდუշელიշვილი Մ. 1980, pp. 71-72, tab. XIa).

TABLE 49

Nerkin Getashen (Armenia), tomb 20, about 15 - 14 cen. B.C.

TABLE 50

Keti (Armenia), tomb 23, about 14 - 13 cen. B.C. (Ստրուտյան Լ. 1989, p. 56, tab. 48).

TABLE 51

Sarukhan (Armenia), tomb 4, about 14 - 13 cen. B.C.

TABLE 52

Nerkin Getashen (Armenia), tumulus (kurgan) 2, about 15 - 14 cen. B.C. (Մխչյան Օ. 1993, pp. 107-114, tab. II).

TABLE 53

Golovino (Armenia), tomb 6, about 14 - 13 cen. B.C. (Մարտիրոսյան Ա. 1964, p. 118, fig. 48).

TABLE 54

Norashenik (Armenia), tomb 1, the end of II mill. B.C. (Խնիկյան Օ. 1993, tab. XL).

TABLE 55

Noratus (Armenia), tomb 9, the end of II mill. B.C. (Մարտիրոսյան Ա. 1964, p. 195, fig. 76).

TABLE 56

Zolakar (Armenia), tomb 1, about 12 - 10 cen. B.C.

TABLE 57

Spandaryan (Armenia), burial, chance finds, about 11 - 9 cen. B.C. (Թխազնի Լ. 1985, p. 38; Արշինյան Գ. 1974).

TABLE 58

Gul Khanan Murdah (Iran), tomb 80, about 8 cen. B.C. (Vanden Berghe L. 1980, pp. 46-47).

TABLE 59

Chamzi Mumah (Iran), tomb 53, about 8 - 7 cen. B.C. (Vanden Berghe L. 1982 - 1983, pp. 82-83, fig. 38-39).

TABLE 60

Tattulban Chinnan (Iran), tomb 4, about 9 - 8 cen. B.C. (Vanden Berghe L. 1982 - 1983, pp. 66-67, fig. 28-29).

TABLE 61

Yegevan, vantospian (urartian) tomb, about 8 cen. B.C. (Եսայան Ս., Բնյազյան Լ., Ամայկյան Ս., Կանեցյան Ա. 1991).

TABLE 62

Yeghegnadzor (Armenia), vantospian (urartian) tomb, about 8 - 7 cen. B.C. (Խնիկյան Օ. 1993, tab. CIX-CXI).

TABLE 63

Gantiadi (Georgia), tomb 61, about 8 - 7 cen. B.C. (Կախիანი Կ., Իրեմաշվիլի Ս., Իորդանիշվիլի Զ., Լճկվիտինիձե Զ. 1985, pp. 29-30, tab. XXX).

TABLE 64

Tii (Southern Osetia), tomb 130, about 7 - 6 cen. B.C. (Եղևյան Բ. 1980, pp. 30-32, fig. 10).

TABLE 65

Torsa - Dgvaba (Georgia), tomb 1, about 7 - 6 cen. B.C. (Միկելաձե Թ., Սախաշվիլի Բ., Չոբանիշվիլի Կ. 1991, pp. 64-65, tab. 151-152).

TABLE 66

Koban, tomb 12, about 7 - 6 cen. B.C. (Կոզենկովա Վ., 1996, p. 21, fig. 5).

TABLE 67

Tii (Southern Osetia), tomb 85, about 8 - 7 cen. B.C. (Եղևյան Բ. 1980, pp. 22-24, fig. 3-4).

TABLE 68

Namamu hill (Georgia), tomb 6, about 6 cen. B.C. (Միկելաձե Թ., Միգիձևա Ն., Սախաշվիլի Բ. 1985, pp. 37-40, tab. LIII).

ՀԱՄԱՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ - СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ -
ABBREVIATIONS

ԱԳՊԹ - Աշխատորոններ Հայաստանի Պատմության Պետական
Թանգարանի, Երևան
ԲԻՀ - Բաների Երևանի Համալսարանի, Երևան
Լրարեր - Լրարեր Հնաարական Գիտությունների, Երևան
ՀՀՀ - Հայաստանի Հնագիտական Հուշարձաններ, Երևան
ՊԻՁԷ - Պատմա-Բանասիրական Հանդես, Երևան

ВОН - Вестник Обществeнных Наук, Ереван
ИАК - Извeстия Археологической Комиссии, Санкт Петербург
Изв. АН АЗССР - Извeстия Академии Наук Азербайджанской ССР,
Баку
Изв. АЗФАՆ СССР - Извeстия Азербайджанского Филиала Академии
Наук СССР, Баку
Изв. ГАИМК - Извeстия Государственной Академии Истории
Материальной Культуры, Москва-Ленинград
ИФЖ - Историко-Филологический Журнал, Ереван
КСИА - Краткие Сообщения Института Археологии, Москва
КСИИМК - Краткие Сообщения Института Истории Материальной
Культуры АН СССР, Москва-Ленинград, Москва
МАК - Материалы по Археологии Кавказа, Санкт Петербург
МИА - Материалы Института Археологии, Москва
МКА - Материальная Культура Азербайджана, Баку
МНМ - Мифы Народов Мира, т. 1-2, Москва 1991
ПАИ - Полевые Археологические Исследования, Тбилиси
СА - Советская Археология, Москва
ТКАЭ - Труды Кахетинской Археологической Экспедиции, Тбилиси

AJA - American Journal of Archaeology, Princeton
AM - Archeologia Mundi, Genève-Paris-Munich
AMI - Archacologische Mitteilungen aus Iran, Berlin
ANM - Annals of the Naprstek Museum, Praha
AS - Anatolian Studies, London
BAIPU - Bulletin of the Asia Institute of Pahlavi University, Teheran
BAR - British Archaeological Reports, London
BASQR - Bulletin of the American School of Oriental Research, Jerusalem and
Baghdad
BMQ - The British Museum Quarterly, London
CPOA 3 - Civilisations du Proche - Orient, Serie I, Archeologie et Environnement 3,
Neuchâtel - Paris
ESA - Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki
LSA - Louvre Series Archéologic, Paris
NDMF - Notes et Documents des Musées de France, Paris
UMCFM - Urartu. A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E., Jerusalem
1991

TABLE 69

Molding form of a dagger with flanged hilt from Capan, 2nd half of the 2nd millennium B.C. (Караханян Г. Азизбекия О. 1981, p. 75-77).

TABLE 70

1. Flanged-hilt daggers seen on a chased silver bowl from Karashamb, 22nd-21st centuries B.C. (Оганесян В. 1988, p. 146-160, fig. 3; Piliposian A., Sandrot J. 1996, p. 65-67).

2. Flanged-hilt daggers seen on a chased gold bowl from Hasanlu, 2nd half of the 2nd millennium B.C. (Porada E. 1959; Dyson R. 1967).

Բիլյազով Լ.Ն. - Ազավմանոյի և Չորագյուղից հայտնաբերված նորահայտ իրեր, «Ըրսեր» № 4, Երևան 1985թ.

Եսայան Ա., Հովհաննիսյան Հ. - Դիլիջանի երկրագիտական բանգարանի հնագիտական իրերի կատալոգ, Երևան 1969 թ.

Եսայան Ա. Ա. - Կատանարտիկ գորանմանը և հեծվագորը Հին Հայաստանում, Երևան 1994 թ.

Թորամանյան Թ. Հ. Նյուրիք հայկական նարարապետության պատմության, հ. 1, Երևան 1942 թ.

Լալայան Ե. - Դամբանների պեղումներ Խորհրդային Հայաստանում, Երևան 1931թ.:

Խանգուղյան Է. Վ. - Ելառ-Նարանի, Երևան 1979 թ.

Խնկիկյան Օ. Ս. - Արևեստները բրոնզեդարյան Հայաստանում, «ՀՀՀ» № 9, պրակ III, Երևան 1977 թ.

Խնկիկյան Օ. Ս. - Հին Հայաստանի դաշտյանտեսակների տեղայնացման փորձ (ՈՒշ բրոնզ - Վառ երկար), «ՔԵՆՀ» № 2 (74), Երևան 1991 թ.

Խնկիկյան Օ. Ս. - Սյունիքը Բրոնզի և երկաթի դարաշրջաններում (դոկտորական ատենախոսության թեզ), Երևան 1998 թ.

Կարապետյան Լ., Շահինյան Ա. - Հնագիտական հայտնագործություններ Դիլիջանում, «Տեղեկագիր» № 12, Երևան 1961 թ.

Հասարայան Ա. - Պատմա-հնագիտական ուսումնասիրություններ, Երևան 1985թ.

Մարտիրոսյան Հ.Ա. - ՈՒշ բրոնզեդարյան բնակավայրեր և դամբարանադաշտեր, «ՀՀՀ» № 2, պրակ II, Երևան 1969 թ.

Մկրտչ S. - Ամիտայի արձագանքները, Նյու Ջերսի 1950թ.

Մնացականյան Հ. - Դամբարանների պեղումները Գողթիմն գյուղում, «ԱՀՊՊԳ», հ. 5, Երևան, 1959 թ.

Սարգսյան Գ.Ս. - Պեղումներ «Կապանց» հնավայրում, «Հայկական ՍՍՀ-ում 1985-1986 թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքների» նվիրված գիտական նստաշրջան (գեկուցումների թեզներ), Երևան 1987թ.

Փիլիպոսյան Ա. Ս. - Կամոյից հայտնաբերված մի դաշտյան մասին, «Հայկական ՍՍՀ-ում 1977-1978 թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքների» նվիրված գեկուցումների թեզներ, Երևան 1979թ.

Փիլիպոսյան Ա. Ս. - Հայաստանում հայտնաբերված «առաջավորասիական» տիպի դաշտյաններն ու արևը, «Հայկական ՍՍՀ-ում 1981-1982 թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքների» նվիրված գիտական նստաշրջան, Չեկուցումների թեզներ, Երևան 1983թ.

Աբդուշելաշվիլի Ա. Ա. - К датировке нескольких погребений из могильника Певрэби, «ТКАУ» вып. IV, Тбилиси 1980г.

Акишев К. А., Акишев А. К. - Проблема хронологии раннего этапа сакской культуры (в кн. "Археологические памятники Казахстана"), Алма-Ата 1978г.

Алиев В. Г. - Джульфинские археологические находки, "Изв. АН АзССР" № 3, Баку 1968г.

Алиев В. Г. - К вопросу о хронологии культуры расписной керамики Азербайджана, МКА, том VII, Баку 1973г.

Аресян Г. Е. - О раннем этапе освоения железа в Армении и на Южном Кавказе, "ИФЖ" № 2, 1974г.

Археология Венгрии, Москва 1986 г.

Асланов Г. М., Ваидов Р. М., Ионе Г. И. - Древний Мингечаур, Баку 1959 г.

Афанасьева В. К. - Ан (Ану), "МНМ", том 1, Москва 1991 г.

Батчаев В. М., Кореневский С. Н. - Две находки эпохи раннего металла из Кабардино-Балкарии, КСИА № 169, Москва 1982 г.

Бикерман Э. - Хронология Древнего Мира, Москва 1976 г.

Блаватская Т. В. - Ахейская Греция, Москва 1966 г.

Блаватская Т. В. - Греческое общество второго тысячелетия до новой эры и его культура, Москва 1976г.

Брейд У., Трамп Д. - Археологический словарь, Москва 1990г.

Брентес В. - От Шанидара до Аккада, Москва 1976г.

Ваидов Р. М. - Археологические работы в Мингечауре в 1950 году, КСИИМК вып. 46, Москва 1952г.

Вильгельм Г. - Древний народ хурриты, Москва 1992г.

Гуммель Я. - Погребальный курган (№ 1) около Есенендорфа, Азербайджанской ССР, Баку 1931г.

Гуммель Я. - Археологические раскопки в районах Азербайджанской ССР, "Изв. АЗФАН СССР" № 3, Баку 1939 г.

Даниелян О. Я. - К хронологии некоторых курганов Азербайджана, МКА, т. VII, Баку 1973г.

Джафарзаде И. М. - Элементы археологической культуры древней Мугани, "Изв. АН АзССР" № 1, Баку 1946 г.

Джафаров Г. Ф. - Связи Азербайджана со странами Передней Азии в эпоху поздней бронзы и раннего железа (по археологическим материалам Азербайджана), Баку 1984 г.

Доманский Я. В. - Древняя художественная бронза Кавказа, Москва 1984 г.

Есаян С. А. - Оружие и военное дело Древней Армении, Ереван 1966г.

Есаян С. А., Геворкян Э. М. - Развитие удил в Армении (В сб. "Культурный прогресс в эпоху бронзы и раннего железа" Тезисы докладов), Ереван 1982 г.

Есаян С. А., Биягов Л. Н., Амякян С. Г., Канеян А. Г. - Биайнская гробница в Ереване, Ереван 1991 г.

Жоржикашвили А., Годадзе Э. - Памятники Триалети эпохи ранней и средней бронзы, Тбилиси 1974г.

Ивановский А. - По Закавказью, МАК, вып. VI, СПб 1911 г.

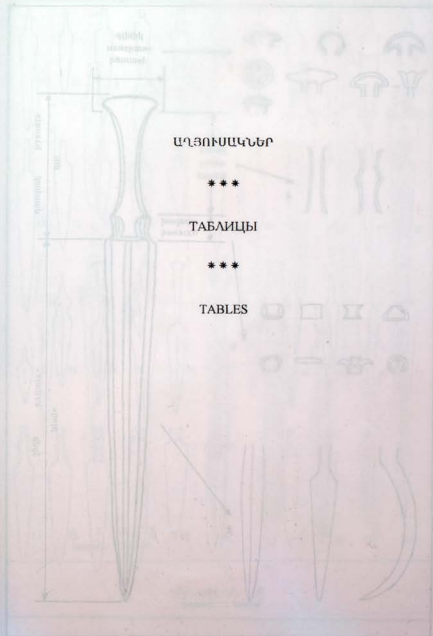
- История Древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации, часть I, Москва 1983г.
- История Древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации, часть II, Москва 1988г.
- Йессен А. А. - К вопросу о древнейшем металлургии меди на Кавказе, "Изв. ГАИМК", вып. 120, Москва - Ленинград 1935 г.
- Казиев С. М. - Археологические раскопки в Мингечауре, МКА т. I, Баку 1949 г.
- Казиев С. М. - О некоторых типах оружия в Мингечауре, МКА т. II, Баку 1951 г.
- Каландадзе А. Н. - Археологические памятники доантичной эпохи (в кн. "Мцхета VI"), Тбилиси 1989г.
- Караханян Г., Азизбеков О. - Древняя литейная форма из Сюника, "ВОН" № 1, 1981г.
- Кахиани К.К., Глигашвили Э.В., Дзенеладзе М.С., Каландадзе Г.Г., Цквитинидзе З.Р. - Археологическое исследование Машаврского ущелья в 1984-86 гг., "ПАИ" в 1986 г., Тбилиси 1991 г.
- Кашкай М. А., Семиджанов И. Р. - Из истории древней металлургии Кавказа", Баку 1973г.
- Кобаидзе Л. Н. - Археологические памятники Иверского ущелья II, Могильник Ркинис Кало, Тбилиси 1978 г.
- Козенкова В. И. - Типология и хронологическая классификация предметов Кобанской культуры (восточный вариант), "Советская Археология" Свод Археологических источников, вып. В 2-5, Москва 1982 г.
- Козенкова В. И. - Культурно-исторические процессы на Северном Кавказе в эпоху Поздней Бронзы и в Раннем Железном веке, Москва 1996 г.
- Корневский С. Н. - О металлических топорах майкопской культуры, "СА" № 3, Москва 1974 г.
- Корневский С. Н. - О металлических топорах Северного Причерноморья, Среднего и Нижнего Поволжья эпохи средней бронзы", "СА" № 4, Москва 1976 г.
- Корневский С. Н. - Втульчатые топоры - оружие ближнего боя эпохи средней бронзы Северного Кавказа (в сб. "Кавказ и Средняя Азия в древности и средневековье"), Москва 1981г.
- Котович В. Г., Котович В. М. - Находки древних бронзовых топоров в Дагестане (в сб. "Кавказ и Восточная Европа в древности"), Москва 1976 г.
- Крупнов Е. И. - Материалы по археологии Северной Осетии докобанского периода, "МИА", вып. 23, Москва 1951г.
- Крупнов Е. И. - Первые итоги изучения Восточного Предкавказья, "СА" № 2, Москва 1957 г.

- Крупнов Е. И. - О древних связях Юга СССР и Кавказа со странами Ближнего Востока, "ВИМК" № 1, 1958 г.
- Крупнов Е. И. - Древняя история Северного Кавказа, Москва 1960 г.
- Куфтин Б. А. - Археологические раскопки в Триалети, I, Тбилиси 1941 г.
- Куфтин Б. А. - Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию, Тбилиси 1949 г.
- Кушнарера К. Х. - Некоторые памятники эпохи поздней бронзы в Нагорном Карабахе, "СА" №XXVII, Москва 1957 г.
- Ломтатидзе Г. А. - Археологические раскопки в Мцхета, Тбилиси 1955 г.
- Ломтатидзе Г. А. - Бронзовые кинжалы и мечи из древнейших погребений Самтаврского могильника, Тбилиси 1974 г.
- Лосев А. Ф. - Зевс (Дий), "МНМ" т. 1, Москва 1991г.
- Маккуин Дж. - Хетты и их современники в Малой Азии, Москва 1983 г.
- Мартirosян А. А. - Раскопки в Головино, Ереван 1954 г.
- Мартirosян А. А. - Армения в эпоху бронзы и раннего железа, Ереван 1964 г.
- Махмудов Ф. Р. - Новые археологические материалы тальшумганской культуры, "Изв. АН Аз. ССР", т. 2, Баку 1970 г.
- Микеладзе Т. К., Мигдисова Н. П., Папуашвили Р. И. - Основные итоги полевых исследований Колхидской экспедиции, "ПАИ" - в 1982 году", Тбилиси 1985 г.
- Микеладзе Т. К., Папуашвили Р. И., Чубинишвили Н.Т. - Колхидская экспедиция, "ПАИ" в 1986", Тбилиси 1991 г.
- Милацаканян А. О. - О раскопках могильников у села Головино, "КСИИМК", вып. XLVI, Москва 1952 г.
- Нудубидзе А. А. - Археологические памятники Алазанской долины в XIV - XII вв. до н.э., Тбилиси 1981 г.
- Оганесян В. Э. - Курган среднего бронзового века близ села Карашамб (Армения) (В сб. "Тезисы докладов Башкасарского археологического семинара"), Сухуми 1988 г.
- Оганесян В. Э. - Культура первой половины II тыс. до н.э. в среднем течении реки Раздан (Автореферат кандидат. диссертации), Ереван 1990 г.
- Петросян А. - Раскопки памятников Кати и Воскваска (III-I тыс. до н.э.), Ереван 1989 г.
- Пиотровский Б. Б. - История Культуры Урарту, Ереван 1944 г.
- Пиотровский Б. Б. - Археология Закавказья с древнейших времен до I тыс. до н.э., Ленинград 1949 г.
- Пиотровский Б. Б. - Ванское царство (Урарту), Москва 1959 г.
- Пиотровский Б. Б. - Кармир Блау (альбом), Ленинград 1970 г.

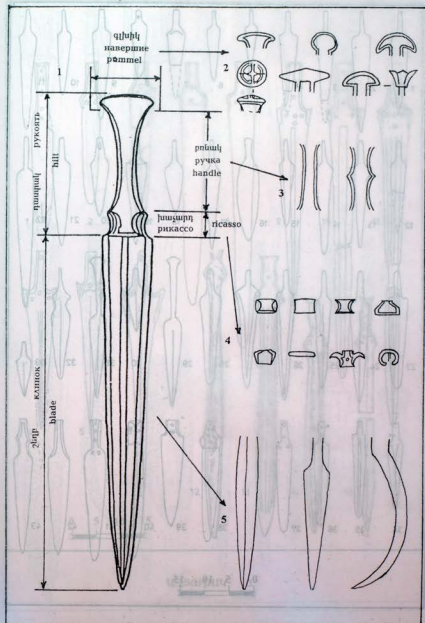
- Пицхелаури К. Н. - Древняя культура племен, населявших территорию Иоро - Алазанского бассейна, Тбилиси 1965 г.
- Пицхелаури К. Н. - Восточная Грузия в конце бронзового века, Тбилиси 1979 г.
- Пицхелаури К. Н. - Исследования Кахетинской археологической экспедиции, "ПАИ в 1980 году", Тбилиси 1982 г.
- Погребова М. Н. - Некоторые формы закавказского оружия раннескифского времени, КСИА № 189, Москва 1962 г.
- Погребова М. Н. - Несколько иранских кинжалов на Кавказе, КСИА № 103, Москва 1965 г.
- Погребова М.Н., Членова Н.Л. - Кавказский кинжал найденный в Китае (в кн. "Сибирь и ее соседи в древности"), Новосибирск 1970 г.
- Погребова М.Н. - О некоторых связях Восточного Закавказья и Ирана в конце II - начала I тысячелетия до н.э. (в кн. "История и культура Ирана (2500 лет Иранского государства)", Москва 1971 г.
- Погребова М.Н. - Иран и Закавказье в конце II тыс. до н.э. (в кн. "Искусство и археология Ирана"), Москва 1971 г.
- Погребова М.Н. - Иран и Закавказье в раннем железном веке, Москва 1977 г.
- Погребова М.Н. - Закавказье и его связи с Передней Азией в скифское время, Москва 1984 г.
- Сафронов Ф. А. - О датировке Рутгинского погребального комплекса северо-кавказской культуры, "КСИА" вып. 108, Москва 1966 г.
- Симонян А.Е. - Могильник эпохи бронзы Верин Навер, "КСИА" вып. 176, Москва 1983 г.
- Смирнов К.Ф. - О мечях синдо-меотского типа, "КСИА" вып. 162, Москва 1980 г.
- Спицын А. А. - Некоторые Закавказские могильники, "ИАК" вып. 29, Москва 1909 г.
- Тбилиси I (Археологические памятники), Тбилиси 1978 г.
- Техов Б. В. - Археологические раскопки 1962 г. в Юго - Осетии, "СА" № 2, Москва 1965 г.
- Техов Б. В. - Центральный Кавказ в XVI-X вв. до н.э., Москва 1977 г.
- Техов Б. В. - Скифы и Центральный Кавказ в VII-VI вв. до н.э., Москва 1980 г.
- Уварова П. С. - Могильники Северного Кавказа, МАК, вып. VIII, Москва 1900 г.
- Урушадзе Н. - Древнегрузинское пластическое искусство, Тбилиси 1988 г.
- Халилов Д. А. - Племена на территории Азербайджана (в кн. "Древнейшие государства Кавказа и Средней Азии", серия "Археология СССР"), Москва 1985 г.
- Хачатрян Т. С. - Материальная культура Древнего Артика, Ереван 1963 г.
- Хачатрян Т. С. - Древняя Культура Ширака, Ереван 1975 г.
- Хачатрян Т. С. - Армянский некрополь (каталог), Ереван 1979 г.
- Хишкиян О.С. - Раскопки в селе Неркин Геташен и появления железа в Армении, "ВОН", 1993, № 3.
- Церик Э. - Лунный бог, Москва 1976 г.
- Чартолани Ш.Г. - К истории нагорья Западной Грузии доклассовой эпохи, Тбилиси 1989 г.
- Червых Е. Н. - История древнейшей металлургии Восточной Европы, МИА № 132, Москва 1966 г.
- Членова Н. А. - Памятники I тыс. до н.э. Северного и Западного Ирана в проблеме киммерийско-карасукской общности (в кн. "Искусство и археология Ирана"), Москва 1971 г.
- Членова Н. А. - Четыре древних кинжала из Казахстана, КСИА № 170, Москва 1982 г.
- Albright W. F. - The archaeology of Palestine, London 1954.
- "Archaeologische Mitteilungen aus Iran", band 22, Berlin 1989.
- Anati E. - Arte Preistorica in Valtelina, Brescia 1968.
- Andrae W. - Der Anu-Adad Tempel in Assur, Leipzig 1909.
- Benzi M. - Rodi e la Civiltà Micenea, vol. II, Roma 1992.
- Bibby G. - Looking for Dilmun, New York and Scarborough 1974.
- The British Museum Quarterly, № 4, London 1929.
- The British Museum Quarterly, № 6, London 1931-1932.
- Bonnet H. - Die Waffen der Völker des Alten Orients, Leipzig 1926.
- Buchholz H.-G., Karageorghis V. - Altägäis und Altkypros, Leipzig 1972.
- Budge E. A. - Assyrian Sculptures in the British Museum, London 1914.
- Calmeyer P. - Datierbare Bronzen aus Luristan und Kermanshah, Berlin 1969.
- Catling H. W. - Cypriot Bronzework in the Mycenaean World, Oxford 1964.
- Contentau G., Ghirshman R. - Fouilles de Tepe Giyan près de Nihavend 1931 et 1932 etc., "LSA", № III.
- Déchelette J. - Notes sur les influences égéennes au Caucase, "L'Anthropologie", t. XXI, Paris 1910.
- Dever W. G. - Middle Bronze Age Cemeteries at Ain es-Samiyeh and Simjil, "BASOR", № 217, 1975.
- Dunand M. - Fouilles de Byblos, Paris 1926-1932.
- Dussaud R. - Bronze age daggers from Nihavend, "BMO", vol. IV, № 1, London 1929.
- Dussaud R. - Haches à douilles du type asiatique, "Syria", t. 11, 1930.
- Dussaud R. - The Bronzes of Luristan, SPA I, London 1938.
- Dyson R. - The Death of City, "Expedition", vol. 2 (3), 1960.
- Dyson R. - Notes on Weapons and Chronology in Northern Iran around 1000 B.C. - Dark Ages and Nomads 1000 B.C., Istanbul 1964.
- Egami N. - Tell eth-Thalathat. The excavation of Tell II, 1956-1957, "The Tokyo University Iraq-Iran Expedition Report I", vol. 1, Tokyo 1959.

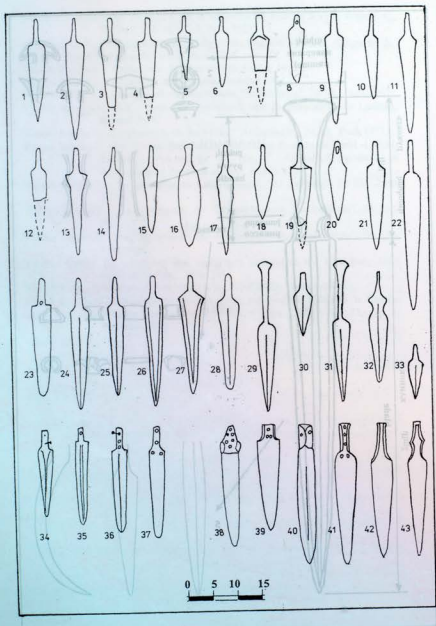
- Esayan S. A. - Gürtelbleche der Eisenzeit in Armenien, "BAVA", Band 6, Bonn-München 1985.
- Evans A. - The Palace of Minos at Knossos, vol. I-IV, London 1964.
- Foltiny S. - Athens and East Halstatt: cultural interrelations, AJA, vol. 65, № 3, Ghrishman R. - Fouilles de Sialk près de Kashan, "LSA", № IV-V, t. 2, Paris 1938-1939.
- Ghrishman R. - Pro-Iranians, Médes, Achéménides, London 1964.
- Godard A. - Les bronzes du Luristan, "Ars Asiatica", vol. 17, Paris 1931.
- Goff C. - Excavations at Bibi Jan 1968, "Iran", vol. 8, 1970.
- Güterbock H. G. - A Votive sword with Old Assyrian Inscription, "AS", vol. 16, London 1965.
- Hakemi A. - Excavations in Kaluraz, Gilan, "BAIPU", № 1-7, 1973.
- Haackar F. - Kaukasus-Luristan, ESA, vol. 9, Helsinki 1934.
- Heine - Geldern R. - The coming of the Aryans and the end of the Harappa Civilization, "Man", № 56, 1956.
- Herzfeld E. - Iran in the Ancient East, London 1941.
- Huot J.-L. - Iran I, "AM", Genève-Paris-Munich 1965.
- Hutchinson R. W. - Two Mesopotamian daggers and their Relations, "Iraq", vol. 1, part 2, London 1934.
- Kehnscherper G. - Kreta, Mykene, Santorin, Leipzig 1973
- Kellner H.-J. - Gürtelbleche aus Urartu, "Prähistorische Bronzefunde", vol. XII, Stuttgart 1991.
- Lal B. B. - Further Copper Hoards from Review of the Problem, "Ancient India", № 7, 1951.
- Layard O. H. - The monuments of Nimveh, London 1912.
- Lombard P. - Poignards en bronze de la péninsule d'Oman au 1er millénaire, "IA", vol. XVI, Gent 1981.
- Luth F. - Tell Halawa B (in "Halawa 1980 bis 1986 Bericht über die 4-9 Grabungen Kampagne"), Bonn 1989.
- Macalister R. - The Excavations of Geser, London 1912.
- Mackay E. - Report of the Excavation of the A Cemetery at Kish, Mesopotamia, Chicago 1925.
- Mallowan M. E. L. - The excavations at Tell Chagar Bazar and an archaeological survey of the Habur region, second campaign 1936, "Iraq", vol. 4, London 1937.
- Marinatos S. - Kreta und das Mykenische Hellas, München 1959.
- Masetti - Rouault M. G., Rouault O. - Une Harpé à Terqa (in "CPOA 3 - Collectanea Orientalia"), Neuchâtel - Paris 1996.
- Maxwell - Hislop K. R. - Daggers and Swords in Western Asia, "Iraq", vol. 8, London 1946.
- Maxwell - Hislop K. R. - Western Asiatic shaft - hole axes, "Iraq", vol. 11, London 1949.
- Maxwell - Hislop K. R. - Bronzes from Iran in the collection of the Institute of Archaeology, University of London, "Iraq", vol. XXIV, part 2, London 1962.
- Maxwell - Hislop K. R., Houdges H. M. - Three iron Swords from Luristan, "Iraq", vol. 28, London 1966.
- Maxwell - Hislop K. R. - An illustration to a Mari inventory?, "Iraq", vol. 32, part 2, London 1970.
- Medvedskaya J. N. - Iran: Iron Age I, "BAR" International Series 126, Oxford 1982.
- Meek T. - Bronze Swords from Luristan, "BASOR", vol. 74, Jerusalem and Baghdad 1939.
- Merhav R. - Urartu. A metalworking Center in the First Millennium B.C.E., Jerusalem 1991.
- Montelius O. - Die chronologie der Altesten Bronzezeit in Nord Deutschland und Skandinavien, Braunschweig 1900.
- Moorey P. R. - Towards a Chronology for the Luristan Bronzes, "Iran", vol. 9, London 1971.
- Moorey P. R. - Ancient Persian Bronzes in the Adam Collection, London 1974.
- Morgan J. de - Mission scientifique en Perse t. IV, Paris 1896.
- Muscarella O. W. - Ladders to Heaven, Art Treasures from Lands of the Bible, Toronto 1981.
- Muscarella O. R. - Bronze and Iron. Ancient Near Eastern Artifacts in the Metropolitan Museum of Art, New York 1988.
- Muscarella O. W. - Warfare at Hasanlu in the Late 9th century B. C., "Expedition", vol. 31, № 2-3, 1989.
- Negahban E. O. - A Preliminary Report on Marlik Excavation, Tehran 1964.
- Nicolau K. - Archaeological news from Cyprus 1972, "AJA", vol. 77, № 4, 1973.
- Perrot A. et Chipiez Ch. - Histoire de l'Art, Assyrie, Paris 1884.
- Petrie F. - Tools and Weapons, London 1912.
- Philip G. - Metal Weapons of the Early and Middle Bronze in Syria-Palestine, "BAR" International Series 526 I&II, Oxford 1989.
- Philip G. - New light on north Mesopotamia in the Earlier second Millennium B.C.: Metalwork from the Hamrin, "Iraq", vol. LVII, London 1995.
- Pilipossian A., Santrot J. - Gobelet à scènes de chasse et de guerre (in "Arménie. Trésors de l'Arménie ancienne"), Paris 1996.
- Pleiner R. - The Beginning of the Iron Age in Ancient Persia, "ANM", № 6, Praha 1967.
- Porada E. - The Hasanlu bowl, "Expedition", vol. 1, № 3, 1959.
- Porada E., Dyson R. - Notes on Gold Bowl and Silver Beaker from Hasanlu, "SPA" vol. 14, London 1967.
- Saleh M., Souroujian H. - Catalogue officiel Musée Egyptien du Caire, Mainz 1987.
- Samadi H. - Les découvertes fortuites de Kalardashit, Garmabak, Emam et Tomajan, Tehran 1959.
- Sandars N. K. - The first Agean swords and their Ancestry, "AJA", vol. 65, part 1, 1961.
- Schaeffer C. A. - Stratigraphie comparée et Chronologie de l'Asie Occidentale, London 1948.
- Schmidt F. - Anatolia through the Ages. Discoveries of the Alishar Mound 1927-1929, Chicago 1931.
- Starr R. - Nuzi, vol. 2, Cambridge 1939.
- Stronach D. - The Development and Diffusion of Metal types in Early Bronze Age Anatolia, "A.S.", vol. VII, London 1957.

- Tallon F. - Métallurgie suseenne I. De la fondation de Suse au XVIIIe avant J.-C., "NDMF", № 15, t. 1-2, Paris 1987.
- Taşyürek O. A. - The Urartian Belts in the Adana Regional Museum, Ankara 1975.
- Tchoga - Zambil (Dur Untash), vol. 2, Paris 1968.
- Vanden Berghe L. - Archéologie de l'Iran Ancien, Leiden 1959.
- Vanden Berghe L. - La nécropole de Khurvin, Istanbul 1964.
- Vanden Berghe L. - La nécropole de War Kabud, "Archeologia", № 18, Paris 1967.
- Vanden Berghe L. - Het archeologisch onderzoek naar de bronscultuur van Luristan, Brussel 1968.
- Vanden Berghe L. - La nécropole de Bard-i Bal, "Archeologia", № 43, Paris 1971.
- Vanden Berghe L. - La chronologie de la civilisation des Bronzes du Pusht-i KUH, Luristan, "Proceedings of the 1st Annual Symposium of Archaeological Research in Iran", Bastan 1972.
- Vanden Berghe L. - La nécropole de Kutal-i Gulgul, "Archeologia", № 65, Paris 1973.
- Vanden Berghe L. - La nécropole de Chamzi-Mumah, "Archeologia", № 108, Paris 1977.
- Vanden Berghe L. - La nécropole de Gul Khanan-Murda, "Archeologia", № 138, Paris 1980.
- Vanden Berghe L. - Luristan een verdwenen bronskunst uit West-Iran, Sint-Pietersabdij-Gent, 1982-1983.
- Wartke R.-B. - Production of iron artifacts (in "UMCFM"), Jerusalem 1991.
- Young C. - The Chronology of the late Third and Second Millennia in Central Western Iran as seen from Godin Tepe, "AJA", vol. 73, part 3, Princeton 1969.

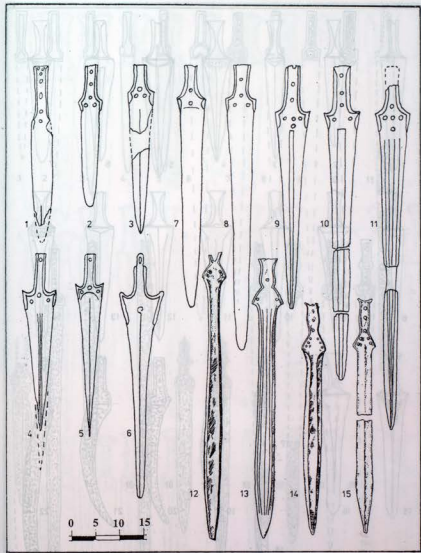

- Yalán F. - *Metalurgia sistemata I. De la metalurgia de Bronce en XVIII avânt J.-C.*, "ROMF", № 15, 1-2, Paris 1981.
- Teşvikiyan G. A. - *The Duzdara Bells in the Adana Regional Museum, Ankara 1975.*
- Yıldırım - *Zaafin (Zur Duzdara)*, vol. 2, Paris 1968.
- Vanden Berghe L. - *Archéologie en Iran Ancien*, Louvain 1959.
- Vanden Berghe L. - *La civilisation de Kharak, Istanbul 1964.*
- Vanden Berghe L. - *La nécropole de War Sabot, "Archéologie"*, № 18, Paris 1967.
- Vanden Berghe L. - *Hit archaeological excavations near de bronzenbur van Lutman, Brussel 1968.*
- Vanden Berghe L. - *La nécropole de Bard-J Bel, "Archéologie"*, № 43, Paris 1971.
- Vanden Berghe L. - *La nécropole de Gird-e-Bahar, Duzdara du Pacht - KUH, Lutistan, Proceedings of the 1st Annual Symposium of Archaeological Research in Iran, Barmak 1972.*
- Vanden Berghe L. - *La nécropole de Karak-ehrigol, "Archéologie"*, № 63, Paris 1973.
- Vanden Berghe L. - *La nécropole de Chanz-Monak, "Archéologie"*, № 108, Paris 1977.
- Vanden Berghe L. - *La nécropole de Gul Kharak-Monak, "Archéologie"*, № 138, Paris 1982.
- Vanden Berghe L. - *Lutistan mit vorgelagerten bronzezeiten sit West-Iran, Sitzungsberichte-Göttingen, 1982-1983.*
- Wacker K. B. - *Production of iron artifacts in "MOCENM", Jerusalem 1991.*
- Young C. - *The Classification of the Iron Age and Second Millennium in Central Western Iran as seen in the Teyr, "AS"*, vol. 73, part 3, Princeton 1969.

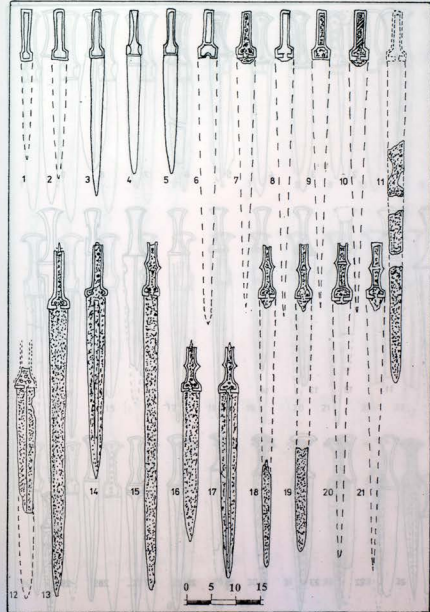
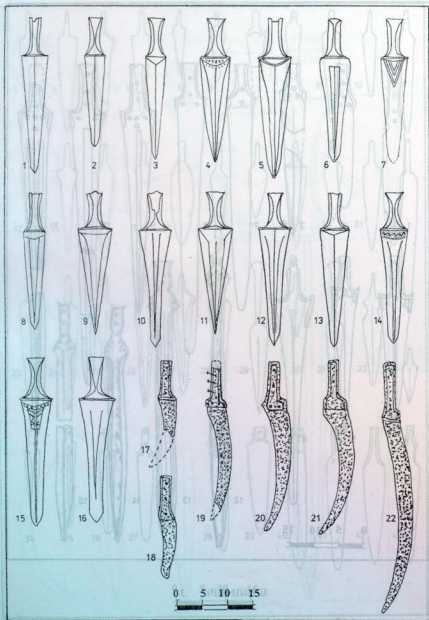

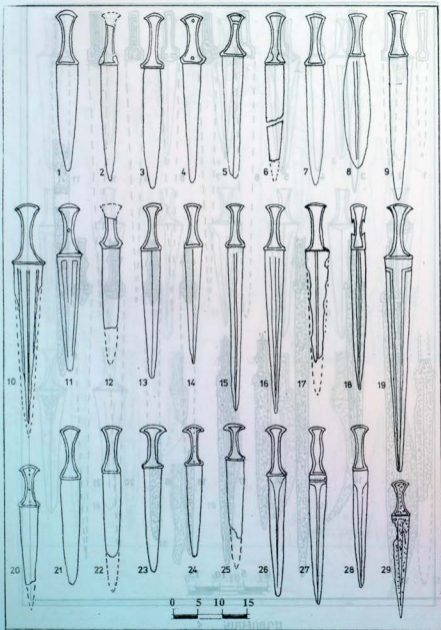

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 2

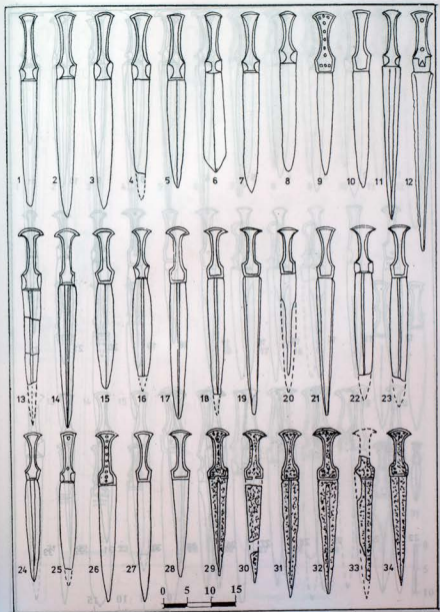

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 3

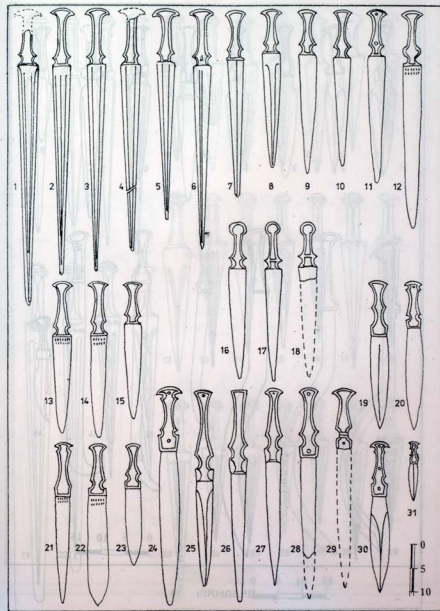
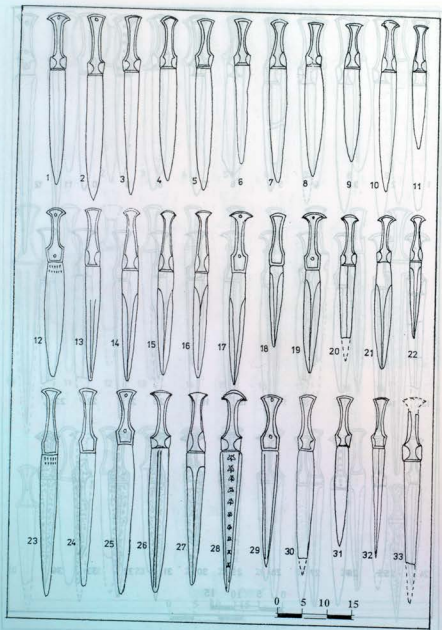

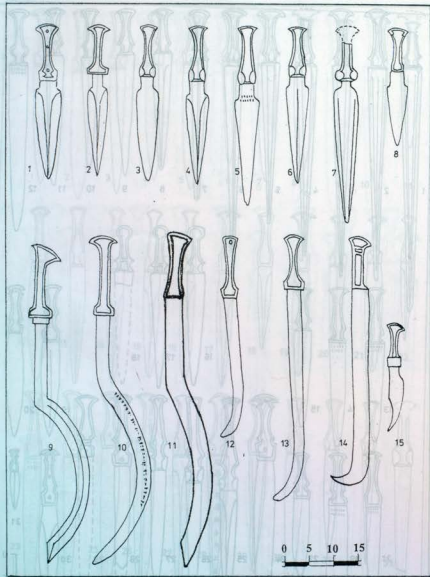

ԱՐՅՈՒՄԱԿ 6

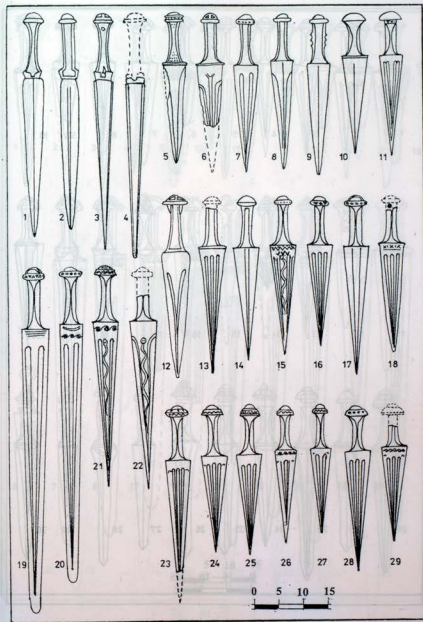

ԱՐՅՈՒՄԱԿ 7

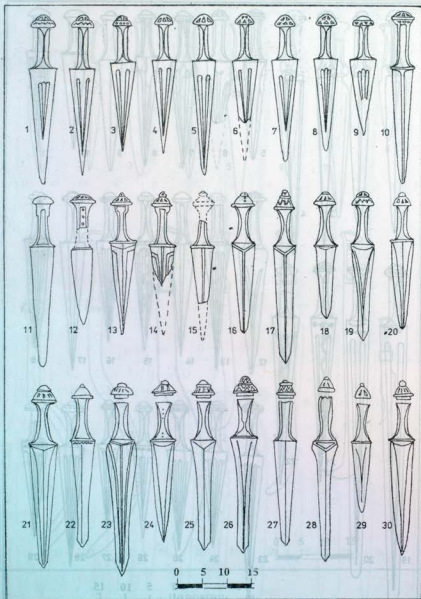

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 10

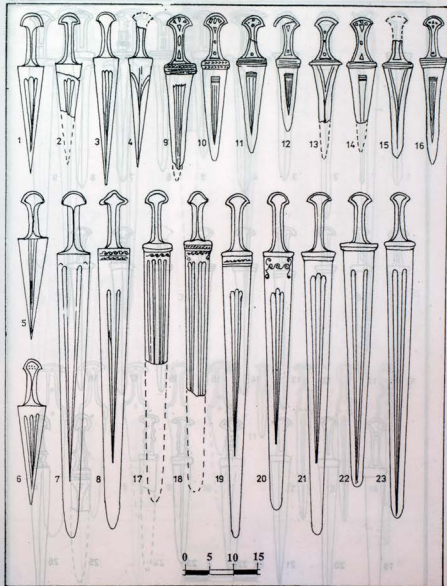

ԱՂՅՈՒՄԱԿ 11

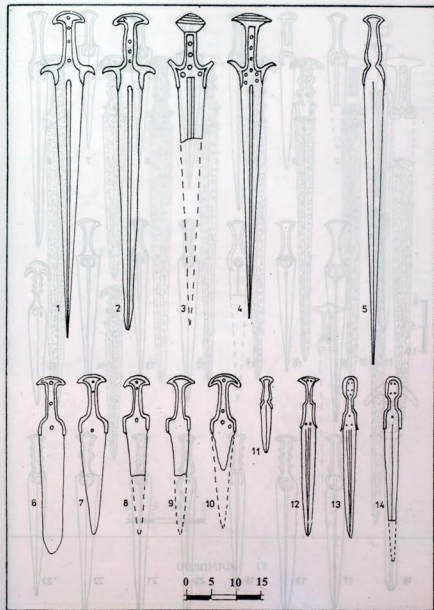
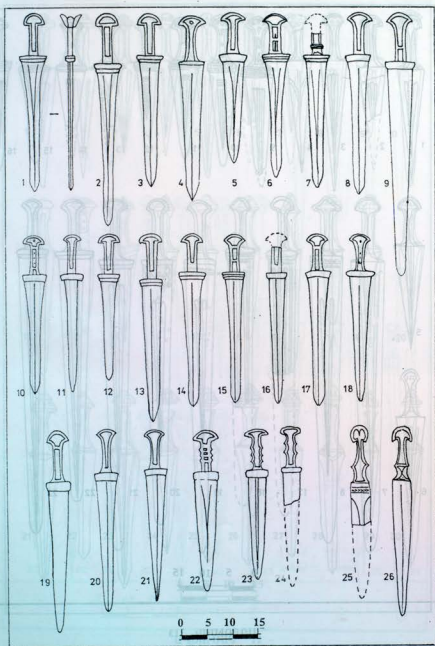

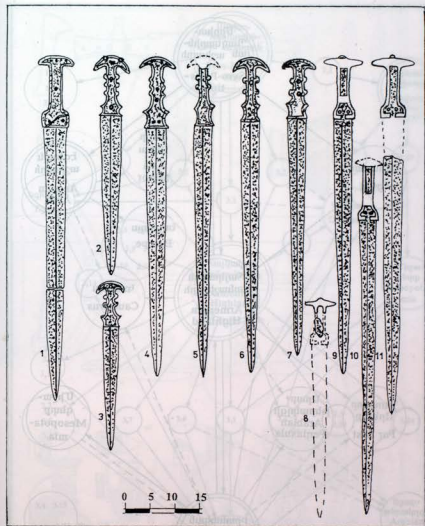
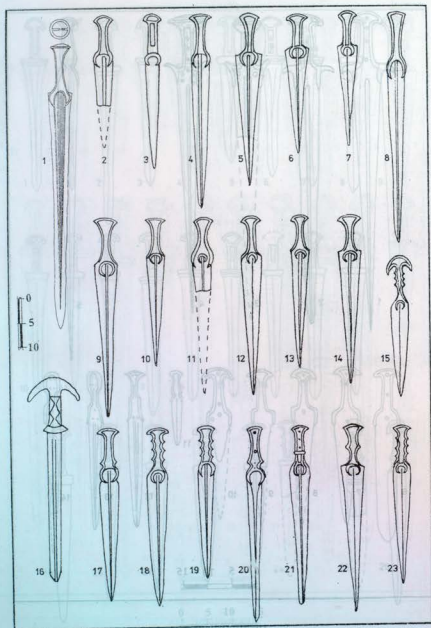
ԱՐՅՈՒՄԱԿ 12

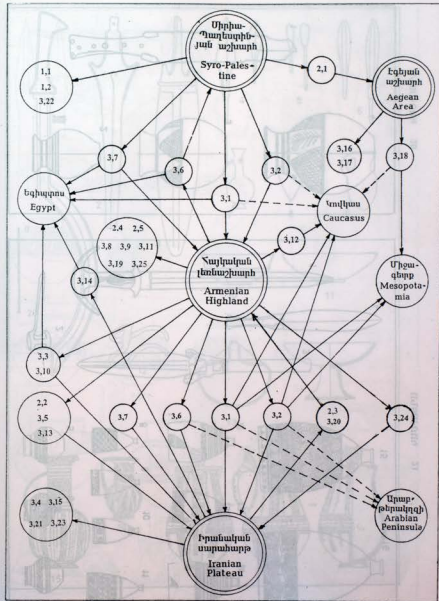
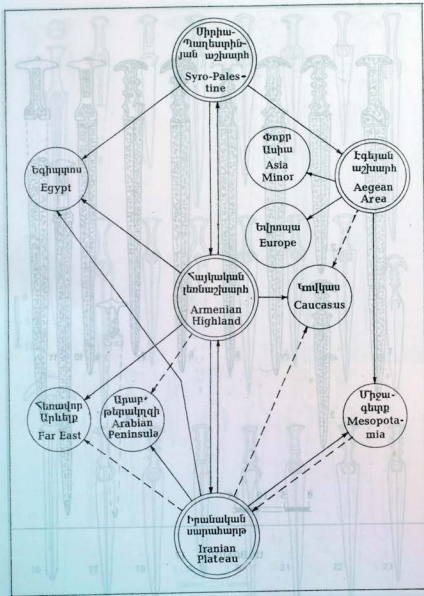
11 ՔՄԱՆՈՒՄ

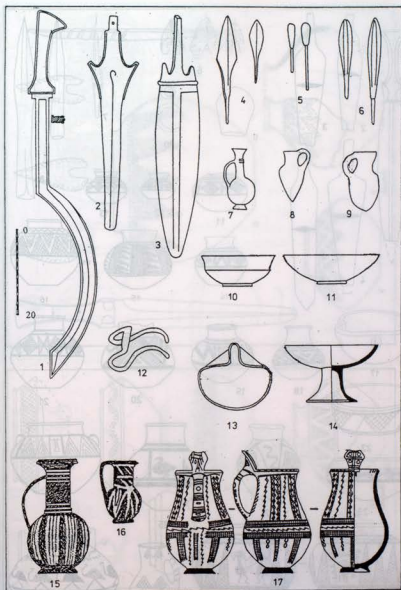
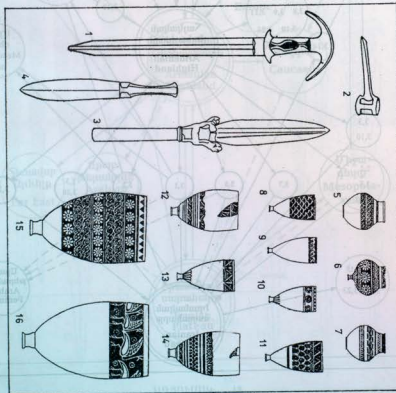
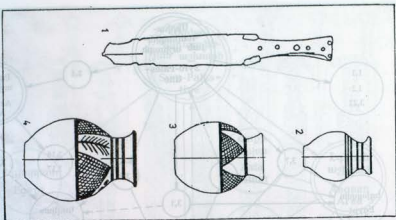

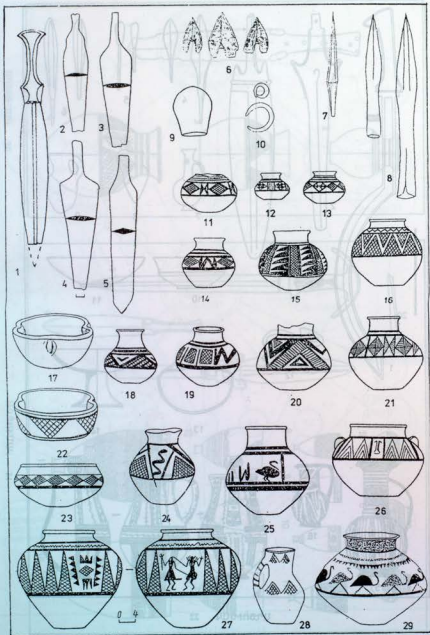
ԱՐՅՈՒՄԱԿ 13

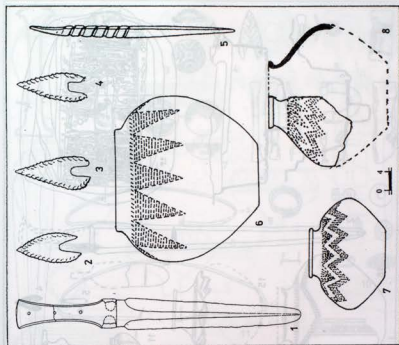

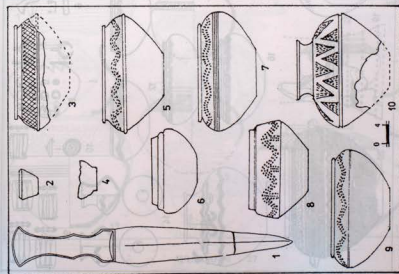

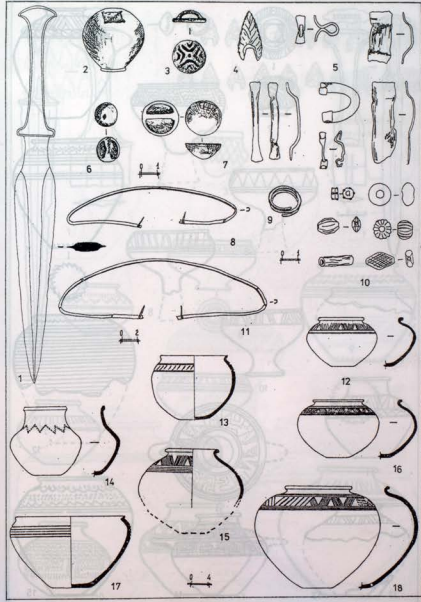
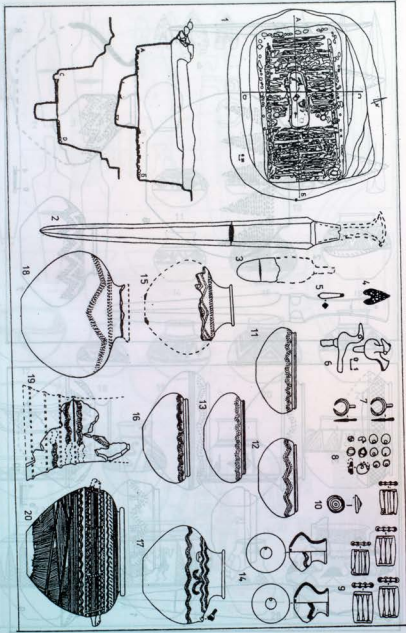
ԱՐԾՈՒՄԱԿ 23

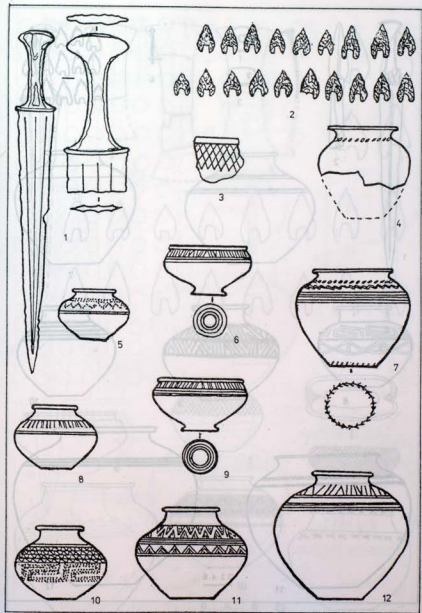
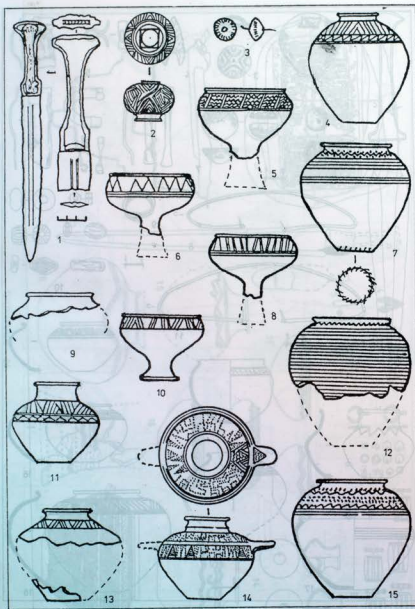

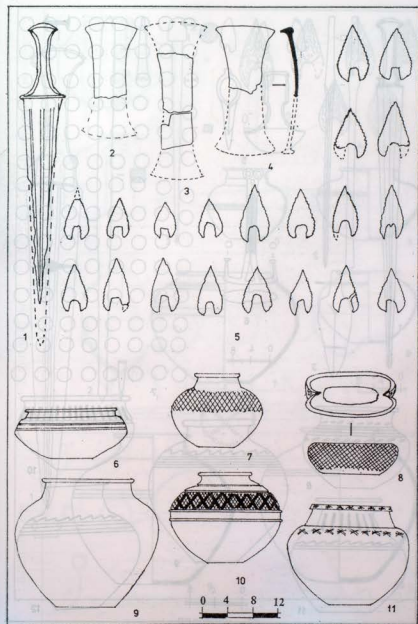
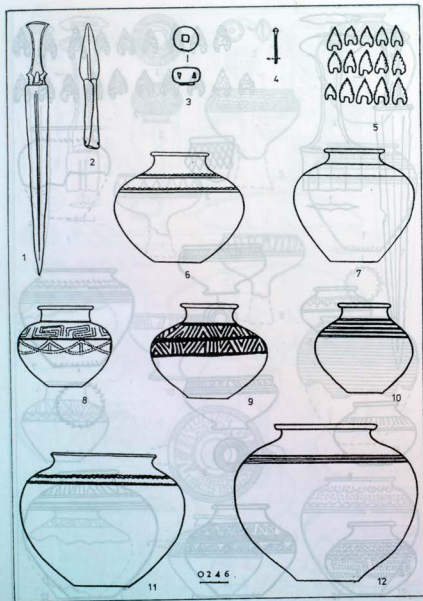
ԱՐԾՈՒՄԱԿ 25

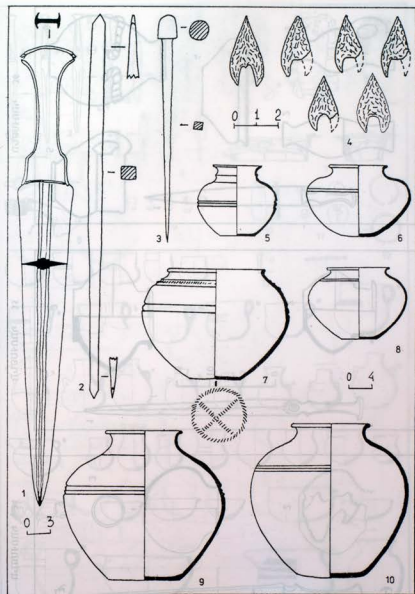
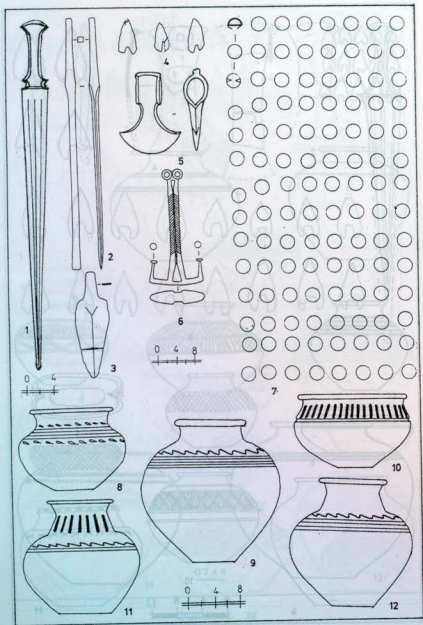

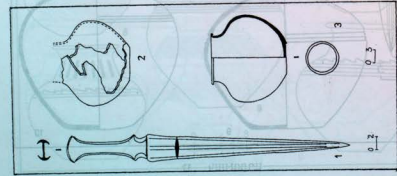
ԱՐԾՈՒՄԱԿ 24

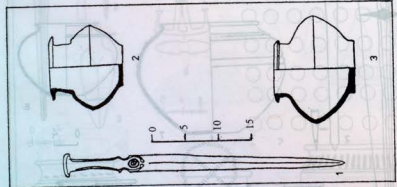

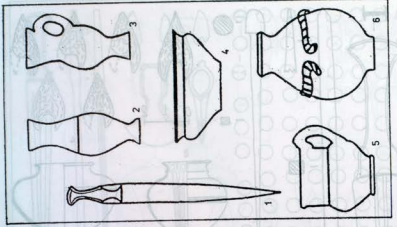

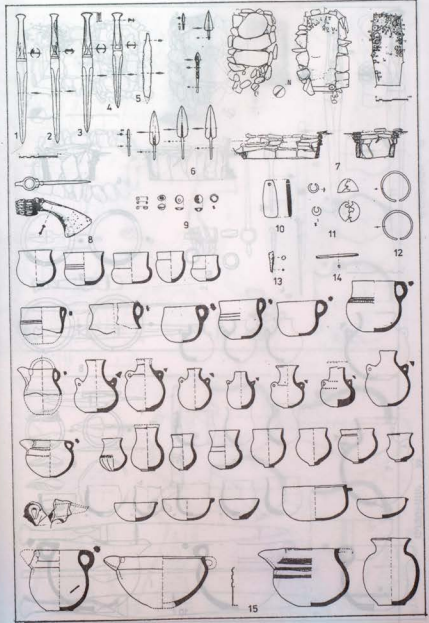
ԱՐԽՈՒՄԱԿ 34

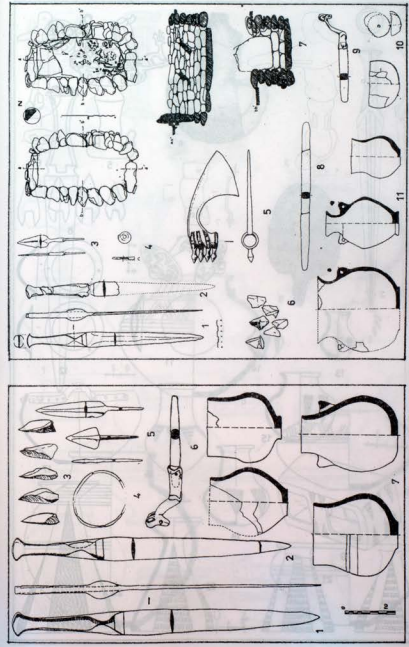
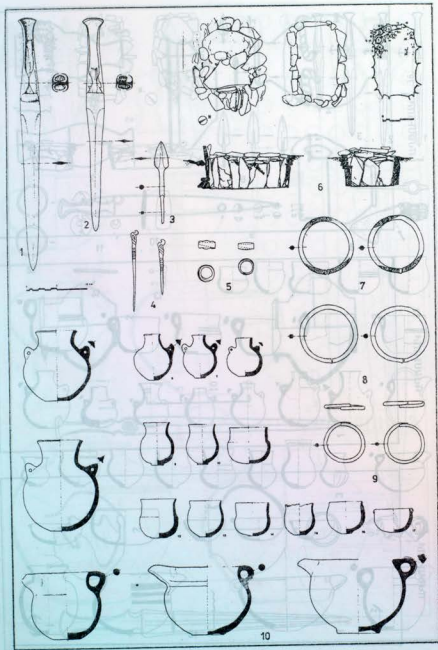
ԱՐԽՈՒՄԱԿ 35

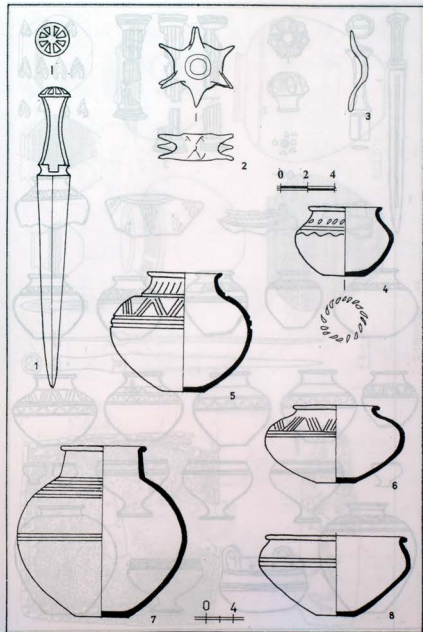
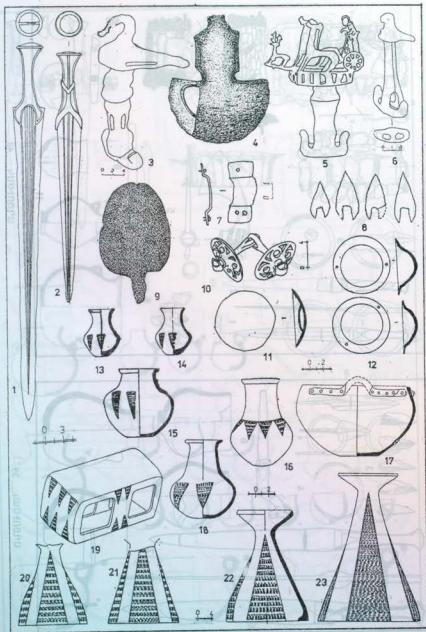

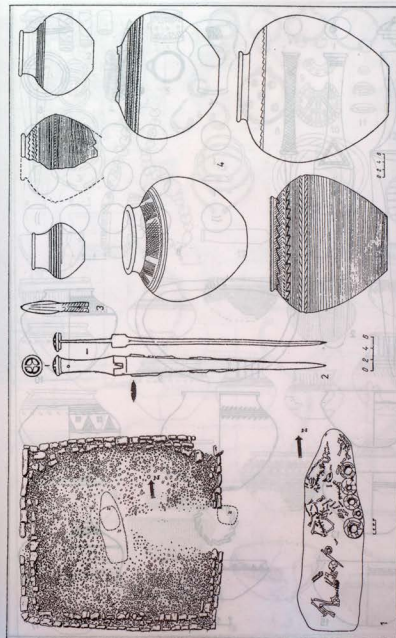
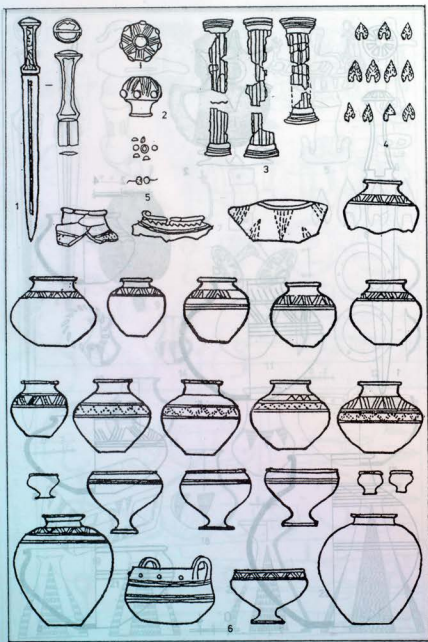
ԱՐԽՈՒՄԱԿ 36

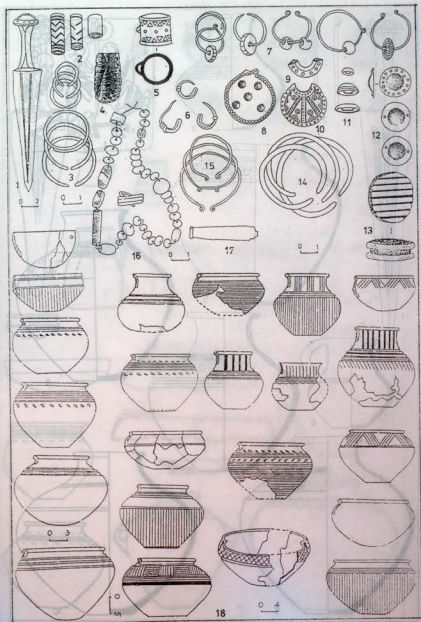
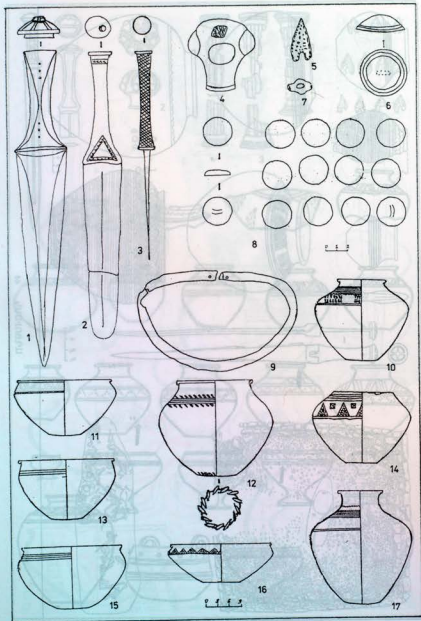

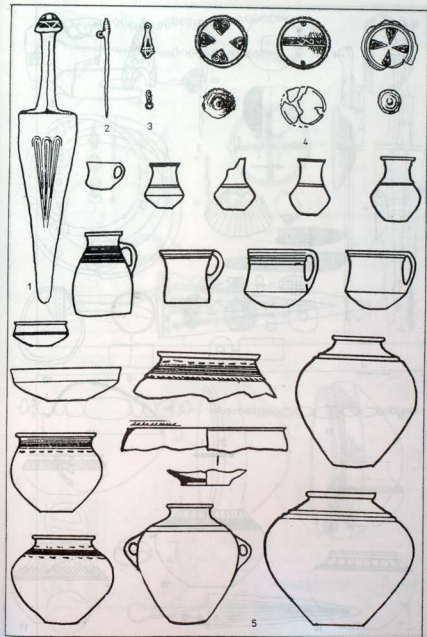
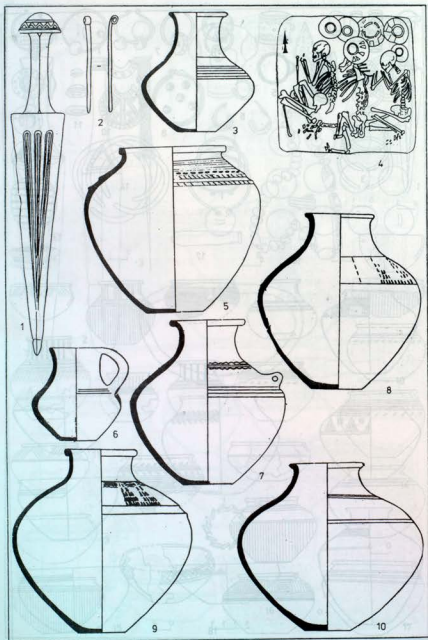
ԱՐԽՈՒՄԱԿ 37

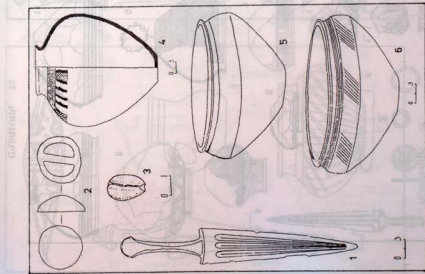
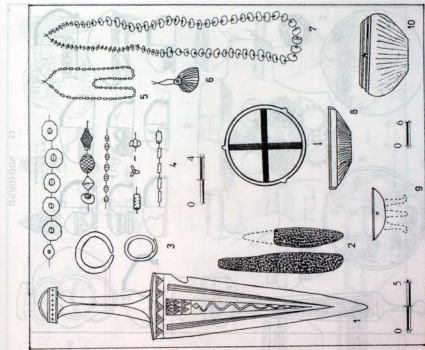
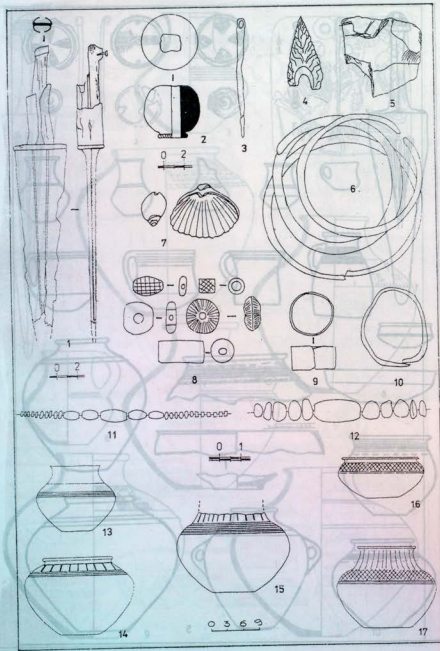

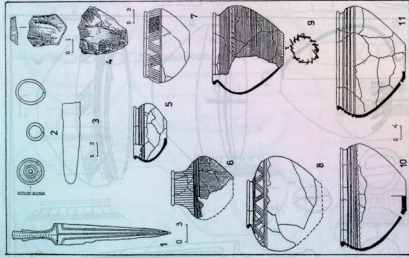

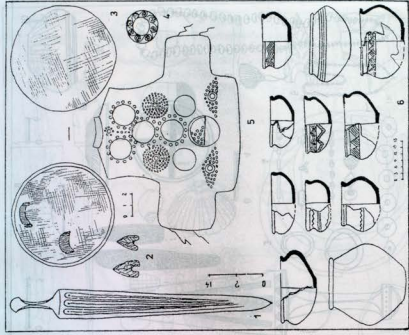

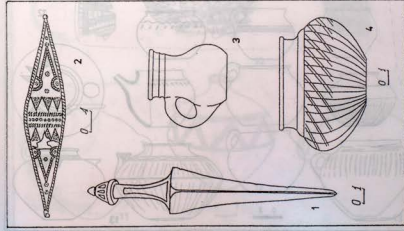

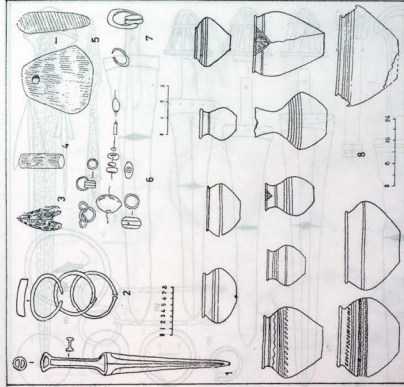
ՊԱՆԿԱՆ 52

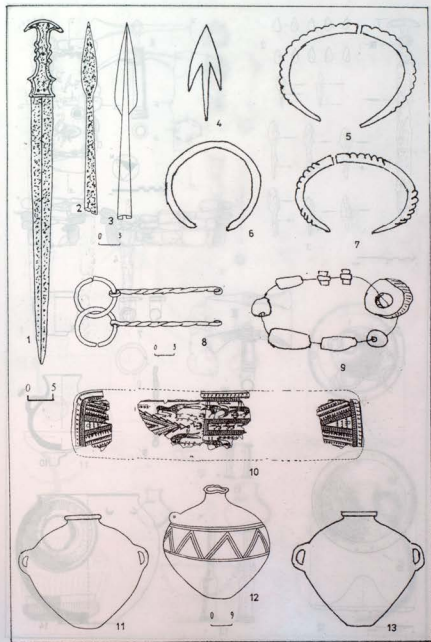
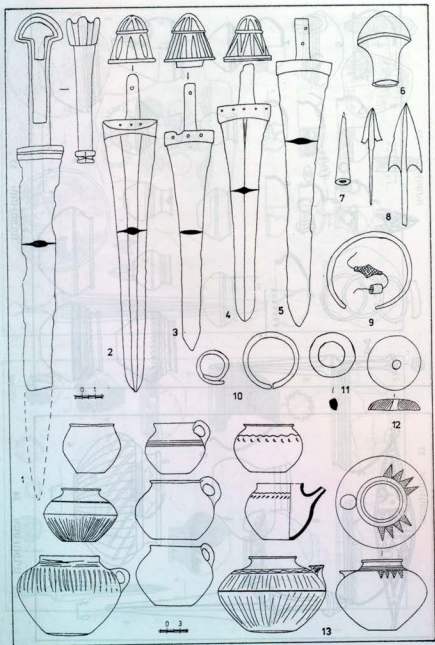
ՊԱՆԿԱՆ 53

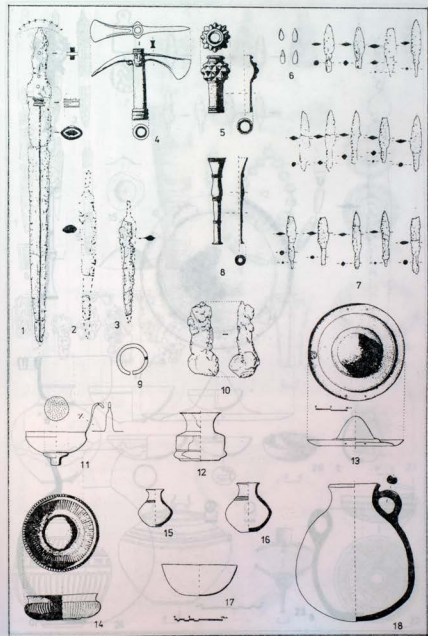
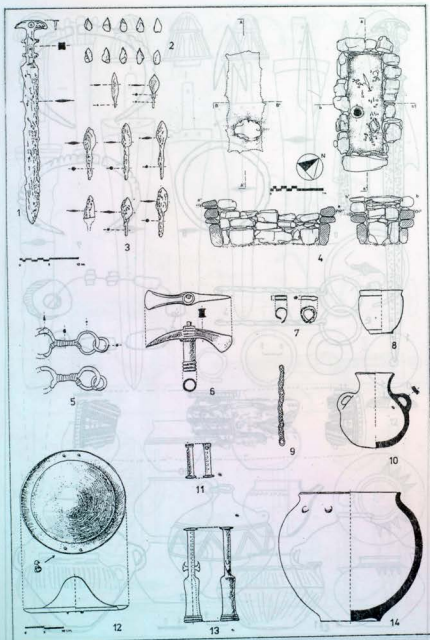

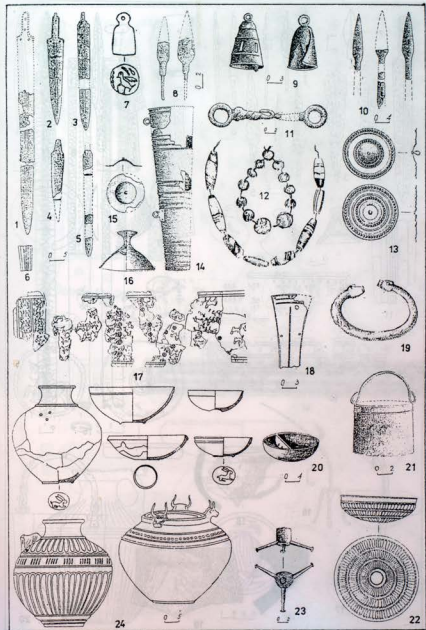
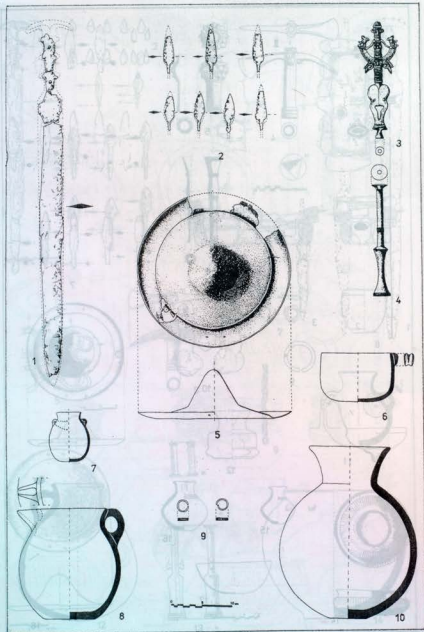
ՊԱՆԿԱՆ 54

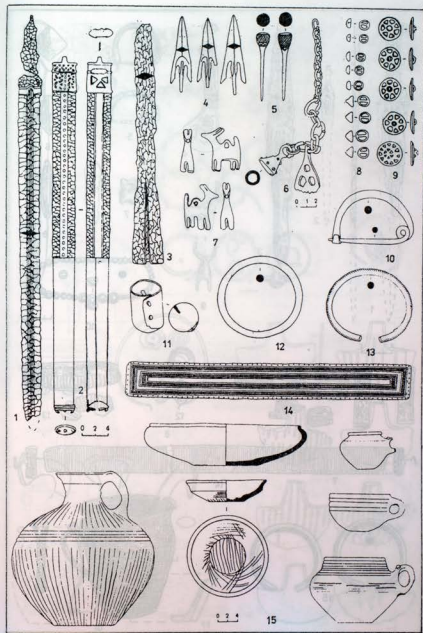
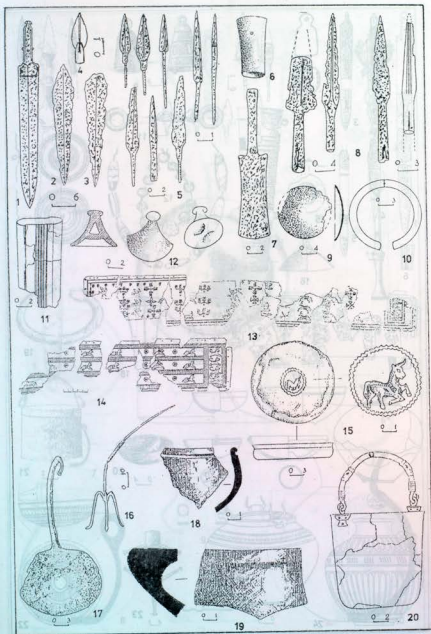

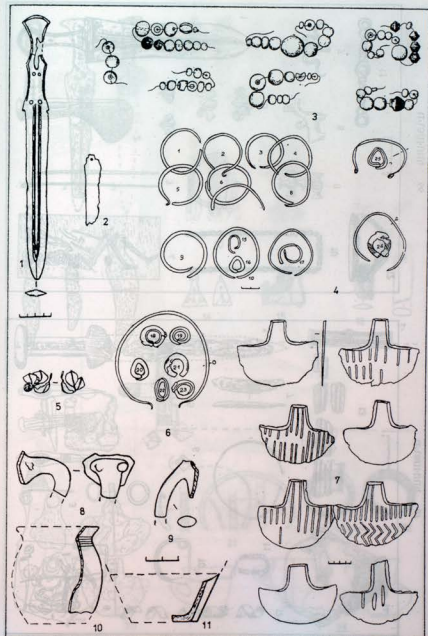
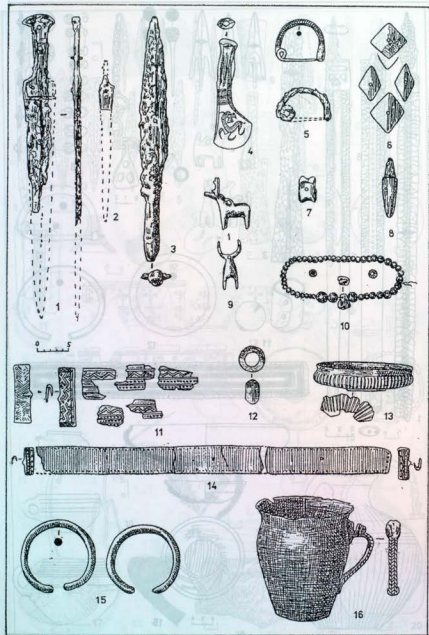
ՊԱՆԿԱՆ 55

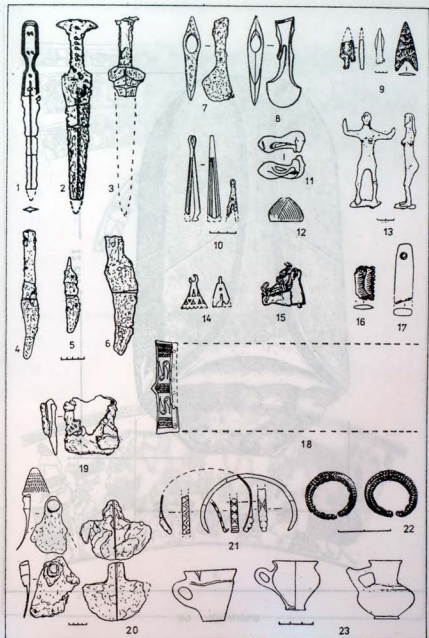
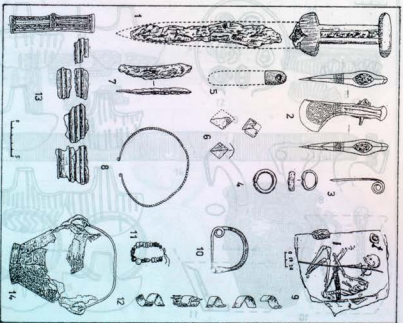
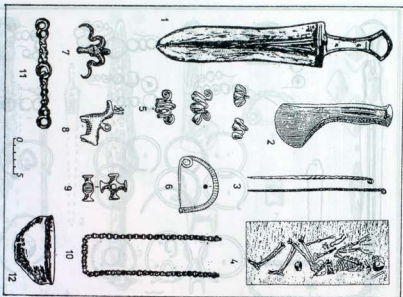

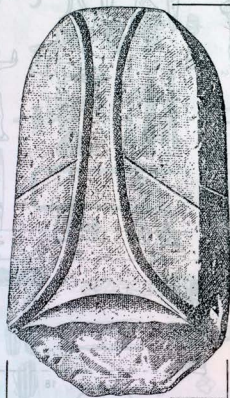

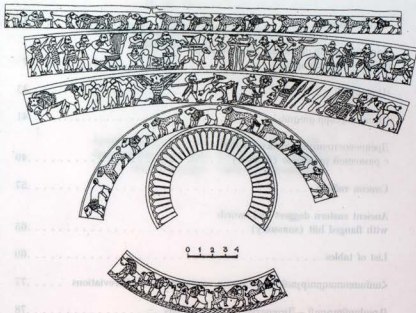

12 cm

6,5 cm

0 1 2 3 4

1

2

Ներածություն	5
Շրջանակավոր դաստակով դաշույնների ու սրերի դասակարգում	7
Վերջաբան	33
Աղյուսակների ցուցակ	41
Древневосточные книжалы и мечи с рамочной рукоятью (резюме)	49
Список таблиц	57
Ancient eastern daggers and swords with flanged hilt (summary)	65
List of tables	69
Համառոտագրություններ – Список сокращений – Abbreviations	77
Գրականություն – Литература – Bibliography	78
Աղյուսակներ – Таблицы – Tables	87

Ա. Ս. ՓԻԼԻՊՈՍՅԱՆ

**ՀԻՆ ԱՐԵՎԵԼԻՔԻ ՇՐՋԱՆԱԿՎՈՐ ԳՆԱՏԱԿՈՎ
ԳՆԱԿՅՆՆԵՐՆ ՈՒ ՍՐԵՐԸ**

Հրատարակիչ-տնօրեն՝ Ստրատո Արղայան
Հրատարակ. խմբագիր՝ Մաշա Մնացականյան
Գեղ. խմբագիր՝ Արա Բաղդասարյան

Տպագրությունը՝ օֆսեր
Չափը՝ 60x84 1/8
Թուղթը՝ օֆսեր 1
Ծավալը՝ 19 սույ. մամուլ
Տպարանակը՝ 500 օրին.
Գինը՝ պայմանագր.

«Զանգակ-97» հրատարակչություն, Երևան, Մարշալ Բաղդասարյանի պող. 3
Տպագրված է «Զանգակ-97» հրատ. տպարանում, Երևան, Վարդանանց փակ. 8